

55985

HONVETERET

Old field - Bates (Dr. C. J. Schuster)

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1980. VIII. évfolyam, 6. szám

TARTALOM

HONISMERETI AKADÉMIA

<i>Dr. Szabolcs Ottó:</i> A honismereti munka szerepe a személyiségformálásban	3
<i>Kiss László:</i> Az ipartörténeti emlékek védelmének céljáról és fontosságáról	6
<i>Balassa Iván:</i> A mezőgazdasági emlékek gyűjtése és védelme	10
<i>Kovács Gergelyné:</i> Művelődéstörténeti értékek a természetvédelemben	13
<i>Pethő Gyula:</i> Könyvtárunk szerepe a Honismereti mozgalomban és a helytörténeti kutatásokban	18
<i>Ifj. Gazda István:</i> Tudománytörténet a honismeretben	20
<i>Dr. Csapody István:</i> Szülőföld és természetvédelem	21
<i>Simon József:</i> Vas megye tájvédelmi körzetei	24

KRÓNIKA

Névtani konferencia Veszprémben (<i>Morvay Péter</i>)	26
Hagyományossá válik a szlovákiai magyarok Művelődési Tábora (<i>Molnár László</i>)	28
Tanácskozás a Bükk-hegység szlovák falvainak néprajzáról (<i>Viga Gyula</i>)	30
Néprajzi-urbanisztikai expedíció a Szigetközben (<i>Dr. Timaffy László</i>)	31
Fejér megyei Ifjúsági Honismereti Tábor, Mór, 1980. (<i>Lukács László</i>)	32
Az V. Szabolcs-Szatmár megyei honismereti tábor (<i>Jávor Ágnes</i>)	32
Tájház a Zempléni-hegységben, Komlósán (<i>Dr. Petercsák Tivadar</i>)	33
Nekrológ helyett... <i>Kardos László</i> levele	35

ÉVFORDULÓINK

A Török család védlevele Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől (<i>Karacs Zsigmond</i>)	36
Kétszáz éve született Schams Ferenc (<i>Dr. Geday Gusztáv</i>)	39
Dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészet megalapítója (<i>Dr. Geday Gusztáv</i>)	41
<i>Erdei Ferenc:</i> Korszerűen a magyarokról. Rádióbeszélgetés <i>Rapcsányi Lászlóval</i>	44

DALOLÓ TÁJAK—DALOLÓ NÉP

A burgenlandi Felsőpulya népzenei hagyományából (<i>Barsi Ernő</i>)	48
---	----

SZABAD FÓRUM

Magyar Kázmér gödöllői néprajzi gyűjteményéről (<i>Üjváry Ferenc</i>)	55
---	----

KÖNYVESPOLC

Az üzemtörténetírás kérdései (<i>Borus József</i>)	56
Mór története (<i>Kovalovszky Miklós</i>)	58
Lőrinc Péter: Harcba a földért (<i>Dr. Kisasszony Éva</i>)	59
Jakó Zsigmond—Juhász István: Nagyenyedi diákok, 1662—1848. (<i>Beke György</i>)	60
Kalapis Zoltán: Bánát könyvé (<i>Szenti Tibor</i>)	61
Börzsöny néprajza (<i>Fügedi Márta</i>)	62
Szól a rigó kiskorában (<i>Kovács Ágnes</i>)	63
Bence Lászlóné: A ladányi torony tetejébe... (<i>Dr. Kálmánfi Béla</i>)	64

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

Útmutató a Folklór helye a mai életben — A népművészei együttesek c. pályázat ajánlott kidolgozásához (*Andrásfalvy Bertalan és Morvay Péter*) (a mellékleten)

MUNKATÁRSAINK

Andrásfalvy Bertalan dr., a Janus Pannonius Múzeum osztályvezetője, Pécs — **Balassa Iván dr.**, a Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese, Bp. — **Barsi Ernő dr.** főiskolai tanár, Győr — **Beke György** író, Kolozsvár — **Borus József dr.**, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Bp. — **Csapody István dr.** természetvédelmi felügyelő, Sopron — **Fügedi Márta dr.** muzeológus, Herman Ottó Múzeum, Miskolc — **Gazda István ifj.** tudománytörténész, BME Tudománytörténeti Kutatócsoport, Bp. — **Geday Gusztáv dr.**, a Kertészeti Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója, Bp. — **Karacs Zsigmond** MÁV-tiszt, Bp. — **Kálmánfi Béla dr.** főiskolai docens, Esztergom — **Kisasszony Éva dr.**, a Kulturális Minisztérium Levéltári Osztályának főelőadója, Bp. — **Kiss László**, az Országos Műszaki Múzeum főigazgató-helyettese, Bp. — **Kovalovszky Miklós dr.**, az MTA Nyelvtudományi Intézetének ny. tudományos főmunkatársa, Bp. — **Kovács Ágnes dr.**, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa, Bp. — **Kovács Gergelyné**, az Országos Környezet-és Természetvédelmi Hivatal munkatársa, Bp. — **Lukács László** néprajzos muzeológus, István király Múzeum, Székesfehérvár — **Molnár László** népművelő, Királyhalmec — **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. — **Petercsák Tivadar dr.**, a Zempléni Múzeum igazgatója, Szerencs — **Pethő Gyula**, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese, Szombathely — **Rapcsányi László**, a Magyar Rádió osztályvezetője, Bp. — **Simon József dr.** természetvédelmi felügyelő, Szombathely — **Szabolcs Ottó**, az Országos Pedagógiai Intézet főosztályvezetője, Bp. — **Szenti Tibor**, az Állatorvostudományi Egyetem Állategészségügyi Főiskolai Karának szakoktatója, Hódmezővásárhely — **Timaffy László dr.** ny. középiskolai tanár, Győr — **Újváry Ferenc** ny. tanár, Gödöllő — **Viga Gyula dr.** muzeológus, Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
GERELYES EDE
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE

SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ BÉLA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Kiadja a Hazafias Népfőnt. A kiadásért felel: *Juhász Róbert*,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855

Készült 8000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben
80-7183 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: *Farkas Béla* igazgató

Szombathely, 1980. július 16—19.

Dr. Szabolcs Ottó:

A honismereti munka szerepe a személyiségformálásban

I. A hazafiság értelmezését és tartalmát sokan és sokszor kifejezték, létrejöttének útját a személyiség alakulásában azonban sokkal kevésbé sikerült felderíteni. Amikor a tudomány a törvényszerűt kereste és ebben a dolog természeténél fogva nagyon is az egyénre szabott, túlságosan is sok összetevős, ezért az egyéni személyiségfejlődés szempontjából változékonyság jellemzője alakulásának feltárására törekedett, akkor az általánost az általánosságig egyszerűsítette. Mégis, ha a honismeret s a vele kapcsolatos hazafiság kérdését vizsgáljuk a személyiségfejlődés egészében, kénytelenek vagyunk néhány feltételezésből kiindulni, s az általánost keresve legalábbis a tipizálás eszközével élni.

Kevésbé tételezhető fel, hogy ismeret és élmény nélkül érzelem alakulhat ki, vagy a meglévő érzelmek újabb élmények, benyomások nélkül motíválódnának. Minden ember számára születése pillanatától kezdve a lét biztonságát már ösztönösen is azok a kötődések adják, amiket bizonyos értelemben a birtokába vehet, önmagával egységben érzékelhet és élhet át. S mivel az élet minél teljesebb átélése az ember egész élettevékenységének folyamatát és horizontját kitölti, roppant fontosak azok az elsődleges élmények, amelyekre majd a többi épül, amelyek befolyásolják a további élmények szerzésének az indokait, valamint fogadásuknak szubjektív vonásait. Már közhely számba megy, hogy a nagy alapélményeket a család és a közvetlen környezet adja. A kisgyermekkorban megérthető részt a még korántsem érthető egészről, a megismert rész biztonságát a félelmetesen nem érthető egészből. S hogy azután az életet megismerni és átélni vágyó ember egyre szélesebb körre nyitja szemét, szívét és értelmét, szükségszerűen megmarad legbelsőbb sajátjának az az alapélmény, amely számára azonos önmagával, amely az elsődleges élményekben megismert önmagát és környezetét megkülönbözteti más önmaguktól és környezetektől. Amit épp ezért nemcsak a racionalizmus tiszta logikájával, kívülről képes szemlélni és megítélni, hanem az azonosulás, az érdekelt belső szemléletével és ragaszkodásával s csakis ezzel.

Az eddigiekből úgy tűnhet, hogy a hazához való viszony kialakulása spontán folyamat, amely létrejön minden pedagógiai, politikai, mozgalmi, tehát társadalmi ráhatás nélkül. Bizonyos mértékig ez így igaz is. A környezet hatására minden ember ösztönösen reagál, s ennek a reakciónak az emlékképei valóban bevésszük tudatába és érzelmvilágába. Azonban, ahogyan a tudat lehet valós, vagy hamis, az egyének az élményekre, ismeretekre adott igazi, vagy torz válasza, ugyanúgy az érzelem is lehet valós vagy hamis a környezeti befolyások hatására. A torzulásoknak egyénenként változó okai lehetnek, ezek között közel sem utolsó az ismeretek szegénysége és az így, ezeken keresztül nyert élményanyag elégtelensége. Épp itt jutunk el a nagyon sokáig egyedül folyamatnak egy általános, vagy legalábbis tipikus összetevőjéhez: *nem alakulhat ki igaz hazafiság a házára vonatkozó kellő ismeretek, élmények bizonyos mennyisége nélkül.* S mivel a környező világ megismerése, átélése az ember legtermészetesebb törekvése, ezért a haza megismerése is teljes totalitásában — egyrészt múltja és jelene egységében, másrészt tája, népe, gazdasága, politikája, civilizációja, kultúrája stb. sokoldalúságában — jelenti a kötődés, a gondolkodás és érzelm-alakulás teljes és szükségszerű élményanyagát. Ezért a honismeret nincsen időhatárokhoz kötve, a nép és a haza létén belül időkorlátok közé szorítva, ahogyan a térkorlátai sem szabnak gátakat a megismerő elé. A honismeretet tehát a személyiség-

1 első az egyenlők között.

* A Honismereti Akadémián elhangzott előadások szövegét rövidítve közöljük. (Szerk.)

fejlesztés szempontjából, annak igényei szerint a saját természetében, saját körében magát is totálisan és totálisan kell felfogni, s ezen belül azonosítani a megismerés, a megismertetés folyamatában az egyén érdeklődésével, lehetőségeivel, adottságaival, hajlamaival, tehát a szubjektív tényezőkkel.

Mivel a környezet megismerése, átélése, a szubjektív „bekebelezése” az egyéniség alakulásának alapkérdései közé tartozik, nagy biztonságnyújtó és emberformáló alap-élmény, ezért semmiképp sem „csupán” egy a személyiségformáló tényezők közül, hanem legalábbis primus inter pares¹ a személyiségfejlődés sok összetevős folyamatában. Amíg tehát bizonyos szempontból egy a személyiségegyedek között, ha úgy tetszik vertikálisan helyezkedik el a személyiség struktúrájában, más szempontból minden érzelmi, gondolati és cselekedeti szférában jelen van, bizonyos szempontból betölti és befolyásolja az egész egyéniséget, horizontálisan is jelen van a személyiség teljes struktúrájában. A személyiségfejlődésnek, -fejlesztésnek emberformáló és meghatározó értelmezésében egyik alapkérdés tehát a hazafiság, a hazafiság kialakításának pedig alapkérdése a honismeret. Ezen a ponton kell szükségszerűen eljutnunk annak a felismeréséhez, hogy a honismeret minden idő és horizont leszűkítése nélkül nem csupán egy a nevelési, személyiségfejlesztési tényezők közül, hanem annak egyik nagy alapkérdése. Épp ezért nem korlátozható nevelési rendszerünk egy részfeladatára, s különösen nem egyik iskolai stádium alá, hanem épp lényegénél fogva áthatja egész nevelési rendszerünket. Épp ezért nem csupán a tanóra a mozgalmi, az osztályfőnöki, az öntevékenységi vagy a történelmi, az irodalmi, a földrajzi stb. feladata, hanem mind együtt, mégpedig nem egyszerűen egymás mellett, hanem szerves összhangban és egységben. A honismeret tehát a nevelőmunka szinte minden területén jelen lévő és behálózó emberformáló feladat; tartalom, forma és tevékenység. Ugyanakkor nem lehet általában a személyiségformálás szempontjából egyik vagy másik ágazatát, vagy művelési formáját abszolutizálni, vagy mellőzni. Csak az adott egyén, egyedi személyiségformálása, és formálódása szempontjából van az egyik vagy másik ágának vagy formájának különleges jelentősége, akár a hobbi szintjéig.

Amennyiben elfogadjuk a honismeret személyiségformáló felfogásának ezt a totalitását s ebből következőleg a honismeretnek a dolgok lényegét tekintve fontosságát sorrendet nem jelölő sokoldalúságát és összetettségét, akkor világos, hogy nevelési, emberformálási szempontból rendkívül fontos a honismeret minden ágazatának a feltárása, megismerése, tevékenysége minden formájának művelése és fejlesztése. Ezen az újabb totalitáson belül időszerű feladatok megszabhatnak bizonyos időszakos sorrendiséget, vagy súlypontozást, lényegét tekintve azonban ez nem változtat a teljességen és a sokoldalúságon, mint alapvető igényen.

A bevezetőben említettük, hogy a személyiségfejlesztés-személyiségfejlődés szempontjából — épp annak bonyolult, mindig egyedi folyamata és lényegi autonómiája miatt — kockázatos általános törvényszerűségeket megjelölni. Az itt ismertetett elvi alapok azonban mindenképpen azt a kiindulóállást jelenthetik, ahonnan honismereti mozgalmunkat tekinthetjük a személyiségfejlődésben-fejlesztésben betöltött, illetve betöltendő szerepe, tehát saját feladataink, tevékenységünk szempontjából.

II. A kiindulópontnál sokkal nehezebb azoknak a honismereti tényezőknek a meghatározása, vagy legalábbis tipizálása, amelyek az egyén személyiségét alakítják. Ugyanazok a hatások ugyanis egyik esetben pozitív, a másokban pedig negatív jellegű kaphatnak az egyén személyi alkata szerint. Ez elméletileg azt jelentené, hogy minden személy számára egy külön pedagógiát és egy külön, csak az adott egyéniségre beállított pedagógust kellene „feltalálni”. Nem erről van a valóságban szó, hanem „csupán” arról, hogy a jelenlegi pedagógiánk és nevelőink, ha sikeres munkát akarnak végezni, akkor mindenekelőtt tiszteljék a személyiséget, s az adott személyiség, illetve az adott személyiségekből álló közösség adottságaiból, lehetőségeiből és igényeiből induljanak ki a honismereti munka területe és formái megválasztásakor. Illetve a nevelésükre bízott személyiségek habitusát azonosítsák sajátjukkal. Ez a szubjektív alapfeltétele annak, hogy a honismereti munka ne kívülről bevitt, hanem belső indíttatású tevékenység legyen.

A honismerettel kapcsolatos dolgoknak az egyénre gyakorolt hatása a személy autonómítása miatt minden részletben nehezen „bemérhető”. A hatások ugyanis csak egy hatásrendszeren belül érvényesülnek, amelyben minden összetevő valamiféle hatásvizonyban van a másikkal. Itt érvényesülnek a különböző életkorban, különböző körülmények között, különböző együttesben és sorrendben kapott élmények egyedi variabilis hatásai. Ez hozza azután létre azt a helyzetet, amelyben a honismereti mun-

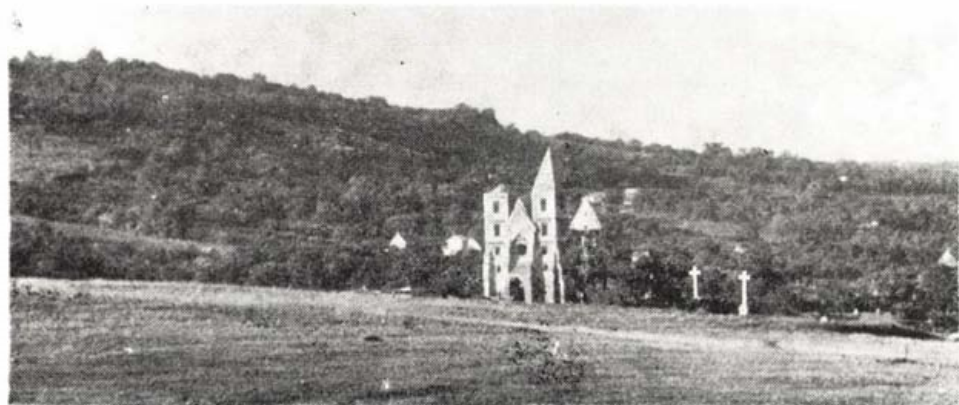
ka tartalmát és módszereit a személyiségfejlesztés-személyiségfejlődés szempontjából nem lehet általánosítani, csak viszonylagosan értékelhető. Ez azonban nem von le semmit alapelveink általánosítható érvényéből.

Az egyik alapelv kétségtelenül a folyamatosság a viszonylagos teljesség igényével függ össze. Ez azt jelenti, hogy a honismeret, mint ismeretszerzési és élménykapási, megismerési tartalom és mód nincs életkorhoz, életkorokhoz kötve. Rendkívül fontos, hogy lényegét (tartalmát) tekintve állandó, vagy legalább minél huzamosabb velejárója legyen a személyiségfejlődésnek, formáit tekintve pedig alkalmazkodják az adott életkor szellemi és lelki fejlettségi sajátosságaihoz.

A folyamatosság és a lényegi teljesség igénye azonban nem csupán és nem elsősorban kronológiai és tematikai kérdés. Nem arról van szó tehát, hogy az, aki élete első másfél évtizedében nem végzett honismereti tevékenységet, ne kapcsolódhassék be társai munkájába s személyiségfejlesztő hatásában nem zárkozhatna fel rövidesen azokhoz. Hiszen lehet, hogy előbbi élményvariációi következtében jobban megvannak már a honismeret személyiségformáló hatását teljesebben érvényesítő képességei, mint a rendszeres honismereti munkát korábban megkezdett társainak. Szinte közmondászerű, hogy a honismereti tevékenységet sohasem lehet elég korán elkezdni, sohasem reménytelen és érdektelen elkezdni, mindig be lehet hozni az elmaradást, ha az egyéni invenció meg van hozzá.

A honismereti munka személyiségfejlesztésének tipizált alapelvei közül már csak kettőről szólunk. Az egyik a tartalom kérdése, másik az élménykapás ismeretelméleti oldala.

A honismeret önmagában a nép és a haza múltjának és jelenének teljességét öleli fel tartalmát tekintve és megismerési módozataiban. Az egyén számára azonban ebből a komplexumból mindig csak egy rész közelíthető meg az általa elsajátított megismerési módon, annak fejlettségétől is meghatározottan. Ha már korábban elfogadtuk azt a feltételezést, hogy minden személyiség reakciói az őt ért benyomásokra, élményekre szubjektívek, akkor már szinte magától értetődőnek tartjuk azt az ebből következő másik állítást, hogy ugyanazokat a személyiségfejlesztő hatásokat az egyes személyek esetében más és más élményanyaggal is el tudjuk érni. Ha ez így van, akkor a honismeret minden tartalmi anyaga alkalmas a személyiségfejlesztésre. A személyiségfejlesztő hatását nem a honismereti anyag ilyen vagy olyan tartalma adja, hanem a kapásának, megszerzésének az élményszerűsége, s az egyén személyiségére gyakorolt kohéziós hatása. A dolog pedagógiai szempontból itt ismeretelméleti oldalra csúszik át, s a hangsúly áttevődik magával a megismeréssel való azonosulásra, a megismerésben való belső érdekelttség kérdésére. A honismereti munkában is maga a munka a lényeg, a szó legtisztább értelmében; a szellemi javak létrehozása önmaguk személyiségében. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha nem a személyiség akarata ellenére kívülről próbálják azt belepumpálni — erőszakot téve saját belső indításain —, hanem a meglévő belső hajlamokat, érdeklődéseket, indításokat erősítve, életre keltjük, kifejlesztjük azt a szellemi aktivitást, amely a hon megismerését semmivel sem pótolható élménnyé, az ész és a lelkét megtermékenyítő öröm forrásává teszi.

Zsámbék (Móser Zoltán felvétele)

Az ipartörténeti emlékek védelmének céljáról és fontosságáról

A múzeumi terület fejlődésére jellemző, hogy míg egyrészt a lehetőségek teljes kihasználásával feladatszerűen, egyre növekvő eredményességgel szolgálja művelődés-politikai célkitűzéseinket, másrészt az ország társadalmi, gazdasági fejlődésének ütemével nem tudunk minden fontos területen lépést tartani. Ez magyarázza, hogy a múzeumi műtárgyállomány többszöröződése és egyéb eredmények mellett a hálózat-fejlődés és a gyűjtemények összetétele magán viseli a kényszerítő körülményekből adódó aránytalanság, egyenlőtlenség, némely vonatkozásokban a hiányosság jegyeit is. A legfőbb fogyatékoság a termelés- és gazdaságtörténet forrásértékű emlékeinek szegényes voltából adódik. E téren komoly elmaradásban vagyunk. A kérdés fontossága tudatában sem tudtuk azt az eredményt elérni, amit a humán tudományok, és a művészetek terén a nemzeti hagyományápolásban megvalósíthattunk. Jól érzékelteti ezt, hogy a magyar múzeumokban őrzött tárgyi gyűjtemények összességének 10%-át sem teszi ki a műszaki, ipartörténeti emlékek részaránya. Ez ugyan csupán mennyiségi és nem értékarány meghatározó adat, mégis szemléletes érzékeltetője az összegyűjtésményi összetételnek.

Fontos feladatunk, hogy az eddigi eredményekre építve meggyorsítsuk a tematikai arányok módosítását, továbbá szélesítsük és fokozzuk a természettudományok, az ipar- és az agrártörténet, a műszaki haladás eredményeit dokumentáló emlékek gyűjtését és védelmét. A védelemnek kétirányúan: a történelmi múlt és a jelen technikai fejlődését bemutató emlékmagyagra egyaránt ki kell terjednie. Ez megnehezíti a feladatot, de nem mellőzhető, ha gyűjteményeinkben a szocialista építés korszakának műszaki, ipari bizonyítékait is meg akarjuk őrizni. Tárgyilagosan meg kell mondanunk ugyanis, hogy a gyűjtemények szegénységénél fogva múzeumaink jelenleg még képtelenek lennének saját anyagaikból bemutatni szocialista iparunk fejlődését. Ma még reális, de utolsó és soha meg nem ismétlődő lehetőség, hogy a történeti értékű, műszaki jellegű emlékeinket az utókor számára megmenthessük. A közelmúltban ehhez a különböző szaktárcaik segítő közreműködését is kértük.

Szocialista művelődéspolitikánkban két alapvető okból is hangsúlyos szerepe van a műszaki, ipartörténeti — tágabb értelemben termeléstörténeti — emlékvédelemnek. Egyrészt, mert népünk történeti emlékeihez szervesen hozzátartoznak a termelési eszközök, a technika alkotásai, a műszaki haladást bemutató emlékmagy.

Másrészt meghatározó művelődéspolitikai szempont a kulturális színvonal növekedésével jelentkező s mindinkább sürgető örvendetes társadalmi igény, ami a természettudományos és műszaki témák iránti fokozódó érdeklődésben nyilvánul meg. Az ipartörténeti emlékvédelem célkitűzései összhangban állnak a műszaki-technikai kultúrának a népgazdaság fejlődésében betöltött jelentőségével. A védelem és megóvás fokozását indokolja a magyar iparnak az utóbbi három évtizedben elért rohamos fejlődése, valamint a magyar tudósoknak, műszaki szakembereknek az egyetemes technikai fejlődést is elősegítő szerepe. Ma a technikai fejlődés és termelési szerkezetváltás olyan időszakában élünk, amikor a termelés korszerűsítése jellemzően nem egyes gépek, eszközök megújítását, hanem egész berendezések lecserélődését jelenti, ami megfelelő gondoskodás hiányában annak veszélyét rejtené, hogy az ipartörténeti értékű hagyományos eszközök elkallódnak, megsemmisülnek, későbbi pótlásukra, múzeumi megőrzésükre egyáltalán nem lesz lehetőség. Számos fájdalmas példáját ismerjük jelentős ipartörténeti érték múltbeli pusztulásának.

A műszaki, ipartörténeti emlékvédelem fontossága nem új és nem csak a múzeumügyet érintő kérdés. Nem véletlen, hogy az ipari nagyhatalmak már a múlt század folyamán felismerték azokat az előnyöket, amelyeket a műszaki-technikai vonatkozású kiállítások az ipar eredményeinek bemutatásával a kereskedelem fejlesztése, piacszerzés és a szakemberképzés terén jelentenek s ezért tudatosan támogatták a műszaki, ipari jellegű múzeumaik, gyűjteményeik létrehozását. A müncheni Deutsches Museumnak pl. ma is a nagyipar a legfőbb patronálója. Nyilvánvaló, hogy a tőkés nagyipar elsősorban saját üzletpolitikai érdekeiből és nem a műszaki-tervezettudományos kultúra terjesztése céljából hozott és hoz komoly anyagi áldozatokat a múzeumokért, hanem mert azok hatékony segítői a saját ipari múltjuk, hagyományaik és megbízhatóságuk propagálásához. Érdekeltségük — de csak ilyen vonatkozásban — a mi termelői területeink számára is szolgálhat némi tanulsággal.

Hasonló alapítási kezdeményezések hazánkban is voltak már az 1800-as évek elejétől. E törekvések a későbbi évtizedek során többször is eljutottak a megvalósulás küszöbéig, de a társadalmi érdektelenség miatt csak a felszabadulás után következhetett be érdemi változás. Éspedig olyan helyzetben, amikor — a milleniumi években alapított Közlekedési Múzeumunk háborús károsodást szenvedett gyűjteményeit nem számítva — gyakorlatilag a nulláról kellett kezdeni a szervezést és a gyűjtőtevékenységet.

1954-ben (nemzetközi viszonylatban is irányt mutatóan) megjelent az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete a műszaki és ipartörténeti emlékek védelméről. Ez előírta, hogy az értékeket nyilvántartásba kell venni, meg kell őrizni és mint történelmi múltunk muzeális értékeit, az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni. A rendelet nyomán szervező csoport létesült az emlékek tervszerű gyűjtésére, szakmúzeumok szervezésére és egy országos műszaki múzeum létrehozásának előkészítésére. A kezdeti munka legnehezebb része az ipari üzemek figyelmének felkeltése, a rendelet végrehajtásához nélkülözhetetlen társadalmi támogatás megszervezése volt. Elsőként a KGM, majd rövidesen más szaktárcák, iparigazgatóságok, nagyüzemek vállalták és segítették területeiken a felderítést, a gyűjtést és a védelmet. Azokon az iparági területeken, ahol a legeredményesebb volt a gyűjtőmunka, felmerült az igény iparági szakmúzeumok létesítésére. Az akkori Népművelési Minisztérium a szaktárcák és a termelő területek jó együttműködésének eredményeként az elmúlt 25 évben létrejött az Országos Műszaki Múzeum alapításának gyűjteményi feltétele is és ezzel párhuzamosan iparági szakmúzeumok egész sora alakult a különböző szakminisztériumok támogatásával és közvetlen fenntartásában.

Az Országos Műszaki Múzeum létrehozásának első ütemeként 1964-ben elkészült egy 2400 m² hasznos területű, kétszintes épület, amelyben a múzeum ma már 10 000 db-ból álló tárgyi gyűjteményének raktárai, restaurátorműhelyei, szakkönyvtára és munkaszobái nyertek elhelyezést. Megkezdődött a második épüleategység kivitelezése, bár még ezzel együtt is megoldatlan marad (reméljük nem nagyon hosszú ideig) az állandó kiállítási lehetőség.

Jelenleg 25 műszaki, illetve ipartörténeti jellegű szakmúzeum, továbbá tucatnyi állandó kiállítás és ugyanennyi fejlődő üzemi szakgyűjtemény létezik hazánkban. Gyűjtőtevékenységük az ország fontosabb termelő ágazatainak kb. 70—75%-át érinti. A gyűjteményekben hozzáférhetően 75 000 db tárgyat őriznek, melynek jelentős része látogatható kiállításokon szerepel. E muzeális létesítmények feladata adott szakterületük (termelési terület, ágazat vagy üzem) fejlődéstörténeti emlékeinek teljességre törekvő feltárása. Ezek a közgyűjtemények már jelenlegi fejlettségi szintjükön is eredményesen szolgálgják az ipari emlékvédelem, az ipari hagyományápolás, a munkásművelődés, a szakmák szeretetére nevelés és a szakemberképzés ügyét. Gyűjteményeik még közelről sem teljesek s számos helyen okoznak gondot a továbbfejlesztések nehézségei, technikai és szakerői fogyatékoságok, raktározási vagy kiállítási nehézségek.

Mindezek mellett elismeréssel kell szólnunk a szaktárcák és múzeumfenntartó üzemek kezdeményező- és áldozatkészségéről, a különböző társadalmi szervek, szocialista brigádok, KISZ-fiatalok, valamint a leletmentéseket segítő önkéntesek lelkes és áldozatos munkájáról. Szakmúzeumaik és gyűjteményeik létrehozásában üzemeinket nem a törvény kényszerítő ereje, hanem az a felismerés és szándék vezette, hogy fontosnak tartják és meg akarják őrizni az utókor számára is saját termelési múltjuk történeti értékeit. Külön is kiemelhetem a Nehézipari Minisztérium és termelő ágazatai áldozatvállalási készségét, mely területen jól szervezett szakmúzeumi hálózat működik s gondoskodásuk révén a magyar bányászattörténet, vegyészettörténet egészére kiterjedő gyűjtés, védelem, feldolgozás és bemutatás megoldódott. A hazai kohászat és öntészettörténet terén nagyrtertkü gyűjteményekkel rendelkező KGM múzeumi területei nemzetközileg is elismertek.

Vannak a műszaki, ipartörténeti emlékvédelem ügyét hatékonyan segítő szakmúzeumaik és gyűjteményeink az alumíniumipar, az olajipar, a textilipar, a vízgazdálkodás területén, de idesorolhatnám a malomipar, a húsipar területeinek értékes gyűjteményeit a még létező szűkebb gyűjtőterület (főleg üzemtörténeti) gyűjteményeken kívül. Ez utóbbiak egy része a múzeumma szervezés szándékával létesült, illetőleg a feltételek kedvező alakulása esetén azzá válhat.

Az ország szakmúzeumi hálózatának kiépültségét jelenleg még nem tekinthetjük teljesnek. Vannak még fehér foltok, szervezeten nem kutatott, fontos ipari területek. Az ipari emlékvédelem azonban nem feltétlenül jelenti új szakmúzeum alapítását.

Sőt! Nagyon körültekintő megfontolást kíván annak eldöntése, hogy a termelés-történet mely fontos területein szükséges még olyan célú szervezőmunka elindítása, ami új szakmúzeum alapítását eredményezi. Ilyen szándékkal megítélésünk szerint csak kivételes esetben és az országos érdek mérlegelésével szabad foglalkoznunk a későbbi folyamatos fenntartás és üzemeltetés problémái miatt is. Ebből következik, hogy legközvetlenebb feladatunk nem az új múzeumok alapítása, hanem a minden területen kallódó vagy veszélyeztetett értékek felderítése, védelme, lehetőség szerint már működő múzeumokba szállítása, adott esetekben és helyeken üzemi gyűjtemények vagy állandó kiállítások létrehozása.

Az eddig elmondottak során talán sikerült érzékeltetnem, hogy a műszaki és ipar-történeti emlékvédelem terén a felszabadulás ideje óta elért eredményeinket jelentős mértékben a kormányzati célkitűzéseket magukévá tévő társadalmi erők s alulról jövő kezdeményezések hatékonyságának köszönhetjük.

Az utóbbi években az ipar területén felgyorsult technikai és termelési szerkezet-váltás az ipari emlékvédelmi munkára is jelentős hatással van. A leletmentéseket a szakmúzeumok csak úgy képesek eredményesen elvégezni, ha a változásokról, a fejlesztési tervekről, az eszközök lecserelődéséről, a hagyományos gépek, berendezések megsemmisülésének veszélyéről időben tudomást szerezhetnek. Úgy ítéljük meg, hogy mint az 1950-es években és az 1960-as évek elején, most is szükséges a termelést irányító felsőbb szervek, szakminisztériumok és a társadalom segítségét kérni. Örömmel mondhatom, hogy előterjesztésünk a remélt megértésre talált. Az elmúlt év nyarán szaktárcaközi Koordinációs Értekezlet foglalkozott a műszaki és ipartörténeti emlékvédelem kérdéseivel s állásfoglalásában, illetve határozataiban — többek között — a következőket rögzítette:

Szocializmust építő társadalmunkban nagy jelentősége van annak, hogy a nemzeti hagyományaink és a nemzeti kultúránk szerves részét képező ipartörténeti emlékeinket megóvjuk a pusztulástól, bemutassuk azokat, felhasználva a következő nemzedékek épülésére, okulására. Olyan közszellemet kell kialakítani, hogy minden vállalat, üzem vagy gazdaság kötelességének érezze a saját hagyományai tárgyai és írásos emlékeinek megőrzését. A vállalatokat e munkájukban a felügyeleti szervek segítsék, a szakmailag illetékes szervekkel együtt.

A határozat felkérte az érintett szaktárcák vezetőit, hogy a területükön vizsgálják felül, vannak-e érvényben megfelelő rendelkezések az ipartörténeti, műszaki tudománytörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű tárgyi, írásos és egyéb emlékek bejelentésére, megóvására, gyűjtésére. Szükség esetén utasítsák a vállalatokat saját hagyományörző tevékenységük megszervezésére s arra, hogy — különösen selejtezéskor — a fejlődés, a technikatörténet vagy a műszaki oktatás szempontjából jelentős műszaki jellegű tárgyak (létesítmény, berendezés, műtárgy, gép, szerkezet, készülék, szerszám, műszer, kísérleti eszköz, modell, ezekről készült fénykép és rajz stb.) és írásos emlékek jegyzékét küldjék meg az Országos Műszaki Múzeumnak vagy a szakma szerint illetékes országos gyűjtőkörű múzeumnak.

A koordinációs értekezlet javasolta továbbá, hogy a különböző minisztériumok az arra méltó tárgyak és írásos emlékek gyűjtésére, megőrzésére, védelmére, megfelelő szakemberek bevonásával hozzanak létre társadalmi hagyományvédelmi bizottságot.

E számunkra nagyjelentőségű állásfoglalás és határozatok eredményeként már rövid néhány hónap eltelté után tapasztalható volt a hatékony kibontakozás ígéretessége.

Az érintett minisztériumok a tárca részéről összekötőt jelöltek ki a területi múzeumi szervekhez, aki múzeumi, gyűjteményi, műszaki emlékvédelmi kérdésekben illetékes képviselője a szaktárcának. Már velük együttműködve történt meg a fontosabb termelő alágzatok — ezen belül üzemek, intézetek — kijelölése is, ahol a szervezett leletfelderítés, gyűjtés, védelem különösen indokolt. E helyeken az üzemek életét jól ismerő — ott dolgozó — személyek, üzemi felelősök országos hálózata van kialakulóban a leletbejelentések és a helyi védelem elősegítésére. Számukra olyan adatbejelentő lapokat készítettünk, ami minden emlékféleség — a történeti értékű ingatlanokat is ideértve — jelzésére, bejelentésére alkalmas. Most készül egy módszertani útmutató az ipartörténeti emlékek fogalomköréről, a gyűjtési módokról, a jogi és bonyolítási eljárásokról stb. Ezenkívül folyamatban van a szaktárcák részéről olyan értelmű rendelkezés kiadása is (körlevél, hivatalos közlöny stb. útján), amelyben a tárca, ille-

tékességi köréhez tartozó valamennyi vállalatát, intézményét külön is felszólítja a történeti értékek bejelentésére, óvására.

A telada: elvégzését összehangoló Országos Műszaki Múzeum csupán az utóbbi hónapokban mintegy 40—45 üzemmel vette fel a közvetlen kapcsolatot s kötött kétoldalú megállapodást a tárgyvédelemre és a múzeumi átadások módozataira vonatkozóan.

Sokat várunk az egész országra kiterjedő szervezőmunkától és az erősödő leletfelderítő hálózattól, mert csak ilyen széles körű mozgalom eredményezheti az ismeretek tömegét, a sok-sok eltűnő emlék közül a feltétlenül megőrzésre érdemesek kiemelését.

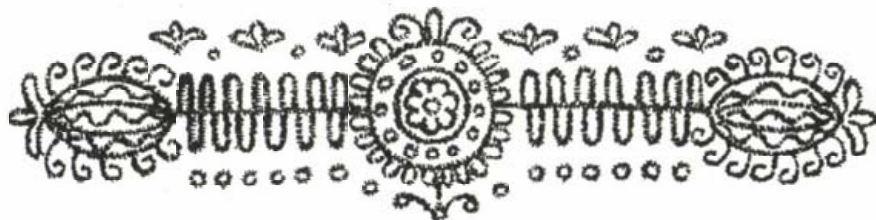
A múzeális tárgy, a forrásanyag s a valóban tudományos értékű gyűjtemények nem a tárgyak tömegéből, sokféle változataiból állnak össze, hanem olyan emlékekből, amelyekkel szemléltetni tudjuk a különböző korok változó fejlettségi fokát. Ennélfogva a múzeumi termeléstörténeti téma gyűjtések mindenkor alapkérdése, hogy az adott iparág, üzem vagy más termelési forma honnan indult és hova jutott el, s az eredményeit milyen eszközökkel és módszerekkel érte el. E cél szemszögéből nézve keressük és védjük a muzeális emlékeket, melyeknek értékét nem a régisége, vagy a ritkasága, hanem a termelésben betöltött szerepe határozza meg. Gyűjtéseink során mindenkor megkülönböztetett figyelmet fordítsunk a termelő ember szerepére, élet- és munkakörülményeinek alakulására.

Hazánkban jelenleg négy nagyobb területen folyik szervezett és céltudatos műszaki, illetve termeléstörténeti emlékvédelmi munka. Ennek keretében: az országos múzeumok a tudomány, technika és termelés általános fejlődéstörténete; a szakmúzeumok, az egyes iparágak fejlődéstörténete; a megyei múzeumi szervezetek a sajátos arculatú helyi termeléstörténet emlékeit gyűjtik a helytörténeti-legújabbkori gyűjteményeik teljessé tétele céljából. És végül a negyedik területet a nem múzeumok által, de közreműködésükkel és szakmai iránymutatásukkal végzett üzemtörténeti leletmentések, gyűjtések jelentik.

E munkának a Honismereti mozgalom munkásai eddig is részesei voltak, a közös cél érdekében ezután is sokat tehetnek. Úgy gondolom, hogy múzeumi feladataink szorosan összefüggnek, sőt elválaszthatatlanok a Honismereti mozgalom munkájától. Még szorosabb együttműködésünk konkrét tevékenységi lehetőségeket rejt magában a közös eredmények és a mozgalom továbbfejlesztéséhez.

Ennek egyik — úgy érzem legfontosabb — programgondolatát a Hazafias Népfront Országos Elnöksége Honismereti Albizottságának a III. Országos Honismereti Konferencia számára készült jelentése fogalmazta meg az alábbi mondatában: „A legnagyobb hasznat azonban az jelenti, hogy a közgyűjtemények rendeltetésének, a nemzeti értékek megóvásának teremt a Honismereti mozgalom társadalmi elismerést, megbecsülést és igen széles tömegbázist.”

A téma társadalmi fontosságának tudatosításán túl azonban mi azt is kérni szeretnénk a mozgalom résztvevőitől, hogy legyenek cselekvő részesei a leletfelderítésnek, a bejelentéseknek vagy segítői a tényleges helyi gyűjtéseknek. Készséggel adjuk rendelkezésre az adatfelmérő lapokat s juttatjuk el az említett leletmentési, gyűjtési módszertani segédanyagot, a szakmúzeumok pontos címjegyzékével és gyűjtési feladatkörének rövid leírásával együtt, a közvetlen kapcsolatfelvételi érdekében is.

A mezőgazdasági emlékek gyűjtése és védelme

A mezőgazdaság nagy múltja arra kötelez bennünket, hogy történetileg minél jobban megismerjük, emlékeit tárgyakban, írásban, ábrázolásban vagy bármilyen más módon megmentsük, összegyűjtsük és megfelelő értékelés után minél szélesebb körben közzé tesszük. Ezt a munkát más múzeumokkal együtt elsősorban a Magyar Mezőgazdasági Múzeum végzi. A munka sürgős, hiszen az utóbbi évtizedben nemcsak a felszabadulás előtti nagybirtok épület- és munkaeszköz-állománya került használaton kívül, semmisült meg jelentős részben, hanem az egykori parasztbirtoké is. Ez a folyamat olyan gyors, hogy egy múzeum, még a megyei múzeumok segítségével sem tudja a legfontosabb emlékeket felfedezni, megvédeni, szükség szerint múzeumba szállítani. Nagyobb összefogásra van szükség.

Ezt átérezve adta ki a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi, az Építésügyi és Városfejlesztési és a Kulturális Minisztérium más főhatóságokkal egyetértésben 1977-ben (XII. 8.) a 42. számú rendeletét „A jelentős agrártörténeti emlékek fokozott védelméről”. Ez a rendelet a műemlékvédelemről, a muzeális emlékek védelméről és a természetvédelemről szóló jogszabályok rendelkezésén belül különös nyomatékot kíván adni az agrártörténeti emlékek felfedezésének és védelmének, egyben lehetővé kívánja tenni azok rendszeres feldolgozását. A rendelet végrehajtása a területileg illetékes megyei múzeumokra és az OMF-re támaszkodva a Magyar Mezőgazdasági Múzeum feladata.

Agrártörténeti emlékeken értjük a különböző rendeltetésű, mezőgazdasággal kapcsolatban lévő építményeket, mint például a kastélyt és a cselédházat, a magtárt és a csúrt, pincéket, malmokat, kísérleti és szakoktatásügyi épületeket, a mezőgazdaság kiemelkedő személyiségeinek szülő- és lakóházát és még sok minden mást, amely a maga korában típusnak vagy különleges formának számított. Ez lényegesen szélesebb kör, mint amit eddig az Országos Műemléki Felügyelőség különböző fokokon műemlékké nyilvánított.

A rendelet nemcsak az épületekről, hanem az eddig védetté nem nyilvánított termelőeszköz jellegű tárgyakról is intézkedett. Így többek között tételesen felsorolja a szerszámokat, gépeket, berendezéseket, szerkezeteket, műtárgyakat, kísérleti eszközöket stb. Ezek, mivel az újak kiszorítják őket, ugyancsak a megsemmisülés veszélyének voltak és vannak kitéve, pedig jelentőségük óriási.

A munkaeszközök fontosságára Marx A tőke című művében a következőképpen hívja fel a figyelmet: „A munkaeszközök maradványai éppoly fontosak letűnt társadalmi-gazdasági alakzatok megítélése tekintetében, mint a csontleletek felépítése kihalt állatfajok szervezetének megismerése szempontjából. A gazdasági korszakokat nem az különbözteti meg, hogy mit, hanem hogy *hogyan*, milyen munkaeszközökkel termelnek. A munkaeszközök nemcsak az emberi munkaerő fejlettségének fokmérői, hanem azt is megmutatják, hogy milyen társadalmi viszonyok között megy végbe a termelés.” Ha tehát egy múltbeli nagybirtok vagy parasztbirtok teljes felszerelését ismerjük, akkor tudjuk azt is, hogy milyen színvonalon termelt és milyen lehető munkae-
szükséglete.

Ebből az is következik, hogy nem egyes tárgyakat, eszközöket kell gyűjtenünk, hanem csoportokat, mellyel egy-egy termelési ág munkáját végezték. Nem elég azonban a tárgy, illetve tárgycsoport megmentése, hanem arról gyűjtésünk során minél több adatot kell rögzítenünk, mert azok teljes tudományos feldolgozása csak így lehetséges. Ezek követelményeit a múzeológusok jól ismerik, de ők nem juthatnak el mindentüvé, feltétlenül szükséges ebbe a munkába a Honismereti mozgalom minél szélesebb körű bevonása. Elképzelhetetlen az említett rendelet végrehajtása e segítség nélkül. Azok tudják a lehetőségeket legjobban, akik a falvakban, városokban vagyis közvetlenül a forrás mellett élnek. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum kéri e segítséget és a közreműködés megkönnyítésére egy módszertani levelet ad ki, mely jó útmutatást nyújt a mezőgazdasági és élelmiszeripari muzeális tárgyak gyűjtéséhez. A múzeum tárgyakra köthető, tíz pontot tartalmazó cédulát is rendelkezésre bocsát, amelynek kitöltése lehetővé teszi, hogy a múzeumokba jól dokumentált, a történeti feldolgozásra alkalmas tárgyak kerüljenek.

Hadd szóljak ezzel kapcsolatban a mezőgazdaságban alkalmazott gépekről is, amelyek a múlt század második felében jelentek meg, fontosságuk századunk első részében növekedett, de valójában az utóbbi két évtizedben váltak általánossá. Ezek

gyűjtése, megőrzése azonban nem megfelelő. Ebben számos dolog közrejátszik és hadd említsék ezek közül néhányat. A múzeumok régebben különösen, de még manapság is a régmúlt fele fordulnak és csak most kezdenek a jelennek és közelmúlttal foglalkozni. A gépek többségükben nagy terjedelműek, ezért azok elhelyezése a legtöbb esetben lehetetlen. A nagyüzemek a kiselejtezett gépeket a múltban és a jelenben sem raktározhatják, hiszen kell a hely az újnak. A használatból kivont gépek fémből készülve, még bizonyos értéket jelentenek, sőt azok rendszeres összegyűjtése fontos gazdasági feladat. Sorolhatnám még azokat az okokat, melyek következtében nem maradt meg az első kombájn, mely hazánkban dolgozott; egy országos gyűjtés sem tudott újabb cséplőgép-mozdonyt találni, pedig két évtizeddel ezelőtt ezek még szép számmal dolgoztak.

A kérdés fontosságát megértve, néhány szakiskola, állami gazdaság már jelentős gépgyűjteményt hozott létre. Ez annál is inkább fontos, hiszen ezeken a helyeken olyan szakemberek dolgoznak, akik a régi gépeket működőképessé tudják varázsolni. A mezőgazdasági gépek gyűjtését újra meg újra meg kell említenem, mert ez ma a mezőgazdasági muzeológia egyik sarkalatos kérdése. A gyűjtés során arra is törekedni kell, hogy a gépekhez tartozó dokumentumokat (pl. számla, gépkönyv, prospektus, használati utasítás, javítási napló stb.) is megszerezzük, mert az adott gép életrajzát csak ennek segítségével lehet felvázolni és így lehet a termelésben betöltött jelentőségét meghatározni.

Az agrártörténeti emlékek közé sorolja a rendelet az eddig még védetté nem nyilvánított tájrészeket, ültetvényeket, ligeteket, parkokat, történeti értékű gyümölcsösöket stb., melyeknek felkutatása, összeírása a Honismereti mozgalom nélkül aligha lehetséges.

A felmérő munka azonban még itt sem állhat meg, hanem meg kell szerezni, védetté kell nyilvánítani mindazokat az iratokat, térképeket, rajzokat, filmeket, sőt újabb hangszalagokat is, melyek valamilyen formában a mezőgazdasággal kapcsolatban állanak és történeti jelentőségük van, illetve a fenti agrártörténeti emlékekre vonatkoznak. Rendkívül nehéz lenne még csak hozzávetőlegesen is felsorolni, hogy milyen anyagot is gyűjtünk ezzel kapcsolatban. De megemlíthetjük a különböző szerződések, ezek között is a részesaratókét, földbérlokét, cselédekét. Nagyon sok fontos agrártörténeti adat lappang a végrendeletekben, elszámolásokban, adókönyvekben, a paraszti naplóban. Az egyes családoknál lévő fényképek közül is sok olyan akad, mely az aratókat, cséplőket ábrázolja, esetleg egy fogatot, ritkábban szántást vagy vetést. Külön érdemes felkutatni a fényképezők régi lemezgyűjteményeit, mert azokban számos meglepő felvételre bukkanhatunk.

A mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak egyaránt voltak kiemelkedő egyéniségei, akik a maguk korában a haladás ügyét szolgálták, új fajtákat, munkamódszereket vezettek be. Ezek nemcsak a tudósok közül kerülhettek ki, hanem a parasztok között is számos akadt ilyen. A homok megkötésének nagyszerű úttörői, a modern gyümölcsstermelés elterjesztői, egy-egy kultúra művelésének kiemelkedő egyéniségei ebben az osztályban is megtalálhatók. Némelyik malomba messze földről is eljártak, mert a molnár jobb lisztet őrölt, mert valamit javított a szerkezeten vagy az eljárásán. Az ilyen újítók, úttörők után sokszor maradtak feljegyzések, leírások, melyeknek megmentése elsőrendű feladat. Ha pedig leírásokat nem találunk, akkor a legöregebbek kikérdezése nyomán juthatunk nagyon értékes adatokhoz, és ha ezt hangszalagon rögzítjük, akkor azt igyekezzünk gyűjteményben elhelyezni.

A magyar mezőgazdasági szakoktatás nagy múlttal rendelkezik. Nemcsak *Tess-dik Sámuelre* gondolok, hanem arra is, hogy 1797-ben Európában először Keszthelyen alakult meg olyan mezőgazdasági felsőoktatási intézmény, mely sok országnak példát szolgált. Az iskolák az alsófokú oktatástól a legfelsőbb fokúig csaknem két évszázadon át a legújabb eredményeket juttatták el a magyar mezőgazdaságba. Éppen ezért ezek épületei, felszerelési tárgyai, frott emlékei különös védelmet igényelnek. Hadd említsék meg például a különböző szintű iskolákban a múlt század második felétől elterjedt faliképeket. Ezek az oktatás olyan fontos kellei voltak, melyek mélyen bevésték a gyermekek emlékezetébe. Sajnos ezekből múzeumainkban alig-alig akad néhány, pedig összegyűjtésükre és megőrzésükre nagyon nagy szükség lenne. A múlt század elejétől kezdve szokásban volt a mezőgazdasági szerszámok, gépek kicsinyített másának elkészítése. Más országokban (Németország, Svédország, Dánia) ezekből hatalmas gyűjteményeket találunk, sajnos ilyen, a múlt század első feléből származó modell nálunk csak néhány akad a múzeumokban. A rendszeres gyűjtés során hátha ezekből is előkerül néhány. A lehetőségeket nem kívánom tovább sorolni, de

A Sárszentmihályi Állami Gazdaság épülete (Szajkó Pál felv.)

arra törekszünk, hogy nemcsak a tárgyakkal, hanem más területekkel kapcsolatban is módszertani leveleket adjunk ki, melyek nemcsak megkönnyítik a gyűjtést, hanem elmélyültebbé és alaposabbá is teszik azokat.

A rendelet megjelenése óta két és fél év telt el. Ez idő alatt — elsősorban az épületekkel kapcsolatban — kialakult a bejelentés, felmérés és nyilvántartás módszere. Különösen az erdészet és a faipar, valamint a Gabona Tröszt részéről történt nagyszámú bejelentés. Az állami gazdaságok, a mezőgazdasági termelészövetkezetek és tanácsok is számos agrártörténeti emlékre hívták fel figyelmüket, de csaknem kizárólag épületekre. Más területen, így a tárgyak, munkaeszközök, gépek, írásbeli és ábrázolásművelésbeli anyag összegyűjtésében még csak a kezdő lépések történtek meg. Jelentős eredményeket társadalmi összefogás, így elsősorban a Honismereti mozgalom segítségével aligha lehet elérni.

Felmerül azonban egy nehezen megoldható kérdés: mi legyen a védetté nyilvánított épületekkel? Ezek számára kétségtelenül szükséges valami cél kijelölése. A gyakorlat azt mutatja, hogy a kastélyok jó állapotban állanak ott, ahol egy-egy állami gazdaság, mezőgazdasági szövetkezet irodaházául vagy éppen művelődési központjául szolgálnak. Hasonló a helyzete, ha vendégszobákat, esetleg üdülőket, szanatóriumot vagy szociális otthont helyeznek el bennük.

A legtöbben azonban rögtön arra gondolnak, hogy ezekben múzeumot kellene létesíteni, elsősorban abból az anyagból, amit az adott településen vagy annak környékén gyűjtöttek össze. Az utóbbi két évtizedben valóságos múzeumalapítási láz tört ki hazánkban, ami már túllépi az egészséges határokat. Múzeumot létrehozni viszonylag könnyű és mutatós teljesítmény, de fenntartani már sokkal nehezebb.

Hányszor voltunk már tanúi annak, hogy a múzeumalapító eltávozott a faluból, esetleg meghalt és az általa összegyűjtött, sokszor nagyon értékes anyag ebek harmincadjára került. Eppen ezért a Művelődésügyi Minisztérium már régóta feltételekhez köti az új múzeumok működési engedélyének kiadását. Először is szükséges erre a célra szolgáló és megfelelő épület, értékes gyűjtemény, képzett és kinevezett muzeológus és olyan fenntartó, akinek költségvetésében a múzeum üzemeltetésére szánt összeg a felügyeleti hatóság jóváhagyásával szerepel.

Országszerte több kisebb-nagyobb múzeum működik, melyek a mezőgazdaság egy-egy ágának helyi vonatkozásait igyekeznek bemutatni. Ezeket a Magyar Mezőgazdasági Múzeum igyekszik állami gazdaságokhoz, mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez, trösztökhöz kötni. Ezek fedezik a fenntartás költségeit, míg múzeumunk a szakmai felügyeletet látja el. Meg kell azonban mondanom, hogy még ez a módszer is számos buktatót rejtget, mert az eddigi állományunkkal az egyre növekvő tanácsadási és felügyeleti munkát alig tudjuk ellátni. Az ilyen múzeumok száma már megközelíti a húszat és természetesen valamennyi megfelelő működési engedéllyel rendelkezik. Csak 1980-ban három új alakult, de néhányat, mert a feltételek nem voltak meg, elhárítottunk.

*

A mezőgazdasági muzeális jellegű tárgyak megnyugtató elhelyezésével kapcsolatban a kiutat a rendelet egyik pontja mutatja meg: „Az agrártörténeti emlékek felkutatását, megőrzését — a területileg illetékes megyei múzeumokkal együttműködve — a Mezőgazdasági Múzeum irányítja.” A megyei múzeumokban nincs mezőgazdasági gyűjtemény, ilyen jellegű tárgyakat és munkaeszközöket általában a néprajzi gyűjteményben lehet találni. Itt pedig a gépeknek nem jut hely, hiszen azt a néprajz fogalmába nem lehet elhelyezni. Ezért kézenfekvő, hogy a vidéki múzeumokban mezőgazdasági osztály, gyűjtemény létrehozásának lehetőségét vetjük fel. De azt is el lehet képzelni, hogy az a műszaki gyűjteménnyel együtt talán elhelyezésre. Ez lehetővé tenné a helyi mezőgazdasági anyagnak a helyszínen történő megőrzését, mint ahogy ez más gyűjtemények (régészet, néprajz, történet, természettudomány stb.) esetében rendszeresen történik.

A fentiekből kitétszik, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdeni a rendelet végrehajtásával kapcsolatban. Az azonban kétségtelen, hogy munkánkat meg kell gyorsítanunk. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha minél szélesebb társadalmi alapokra helyezzük. A mezőgazdasági dolgozók általában nagy megértéssel fogadták ezt az új feladatot, annál is inkább, mert jelentős részük a múlt emlékeinek feltárását, megőrzését már korábban is szorgalmazta. A Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köre is legfontosabb feladatának tekinti a rendeletben foglaltak megvalósítását. Ez azonban szerintem még korántsem elegendő, mert feltétlenül szükségünk van a Honismereti mozgalom hathatós támogatására, amelynek minden településen ott vannak a fiatal vagy idősebb, lelkes és nagy helyi ismerettel rendelkező munkatársai s ha segítségüket megnyerhetjük, akkor „a jelentős agrártörténeti emlékek védelmét” sokkal jobban tudjuk ellátni.

Kovács Gergelyné:

Művelődéstörténeti értékek a természetvédelemben

A szervezett természetvédelem a múlt század második felében, az Amerikai Egyesül: Államokban született meg, ahol az első nemzeti park (Yellowstone) alapításától, 1872-től napjainkig 37 nemzeti parkot és 286 természetvédelmi területet létesítettek. Ez utóbbiak között számos nemzeti emlékhelyet, emlékművet, történeti helységet és történelmi parkot találunk. Az amerikai példa nyomán kibontakozó európai természetvédelemben így nem véletlenül teljesedett ki a történelmi emlékhelyek, történelmi jelentőségű földrészletek védelme. A hazánkban 1935-ben megjelent, első természetvédelmi törvényben kiemelt hely illette meg a természetvédelem tárgyai között azokat a földrészleteket, amelyekhez „történelmi esemény emléke, vagy hagyomány (monda, rege) fűződik, továbbá, amelyek műemlékek természet alapotául vagy díszül szolgálnak (természeti és történelmi emlékek).”

A második világháborút megelőző és követő évtizedek azonban nem kedveztek a törvény megvalósításának. Igaz, első természetvédelmi területeink között olyan jelentős történelmi parkok, arborétumok, várhegyek voltak, mint Nagycenk, Alcsút, Szarvas, Tátika, Füzér stb., de mindhiába fordult 1941-ben *Cholnoky Jenő*, mint az Országos Természetvédelmi Tanács elnöke a törvény végrehajtásával megbízott földművelésügyi miniszterhez, hogy a tihanyi félszigetet nemzeti parkká nyilvánítsák, a kérését időszerűtlennek tartották és elutasították. Következésképpen napjainkra sokkal súlyosabbak lennének, ha 1952-ben nem nyilvánították volna védetté. Ebben az időben in-

Virágzik a csillagos nárcisz a babócsai Basa-kertben. A monda szerint még a törökök ültették a babócsai végvár ostroma idején. (Béres Ferencné felvétele)

dultak pusztulásnak átvágásokkal, beépítéssel olyan értékes kastélyparkok, mint a fertői, valamint a városi, valamint a falusi parkok és fasorok százai.

A természetvédelemről rendelkező 1961. évi 18. számú törvényerejű rendeletben a természetvédelem tárgyai között már nem szerepeltek a történelmi jelentőségű földrészek, a törvény mindössze a tájképi értékű területek védelméről intézkedett. A történelmi jelentőségű földrészek védelme a régészeti védettségű földterületek vonatkozásában azonban némiképpen megoldottá vált az 1963-ban született muzeális értékek védelméről, majd az 1967-ben kiadott műemlékvédelemről intézkedő törvényekben, mely utóbbi a védettséget kiterjesztette a műemlékek zavartalan érvényesülését biztosító építészeti és tájképi környezetre is. Mégis, mint általában tapasztalhatjuk törvényeink végrehajtásában, azok maradéktalanul nem valósultak meg. A végrehajtással felruházott szervezetek legtöbbször nem elég ütőképeseek, s önmagukban, társadalmi háttér nélkül nem tudják feladataikat végrehajtani. Az is igaz viszont, hogy a törvényeknek is voltak és vannak hiányosságai. A műemlékvédelemről szóló törvény csupán az értékek helyreállításával, de nem a fenntartásával és kezelésével bízta meg az Országos Műemléki Felügyelőiséget. A régészeti védettségű területek ápolása és fenntartása ugyancsak sok kívánni valót hagyott, mint azt az 1962-ben feltárt és körülkerített mohácsi tömegsírok esetében is tapasztalhattuk. Másfél évtizeden át megközelíthetetlenül, gondozatlan várakoztak sorsukra a Bólyi Állami Gazdaság kukoricatáblái között. Így nem véletlen, hogy napjainkra a példásan helyreállított számbéki templomromokat stílustalan és a tájképet zavaró épületek szorítják közre.

1971-ben, amikor megjelent a természetvédelemről szóló törvény végrehajtási utasítása, amely a nemzeti parkok létesítéséről is intézkedett, új fejezet kezdődött a magyar természetvédelemben. A nemzeti parkok alapító határozataiban a védelem tárgyai között a földtani, víztani, állattani, növénytani és tájképi értékek mellett megjelentek a művelődéstörténeti értékek is, sőt 1974-től kezdődően egyre több olyan vé-

detségi határozattal találkozhatunk, amelyek nem a ritka természeti értékek védelmére születtek, hanem a jelentős történeti értékek természeti környezetét nyilvánították védetté, hogy megvédjék őket a méltatlan hatásoktól (beépítés, bányanyitás, erdőirtás). Ekkor jöttek létre — többek között — a Mohácsi Történelmi Emlékhely, a Jókai-kert, a vértesszőlősi előember-telep, a Zádor híd és környéke, a Mágorpusztai régészeti feltáróhely, a Somogyvár—Kupavárhegyi ásások. Valamennyi országos jelentőségű védett terület. A megyei értékű természetvédelmi területek jelentős része is a művelődéstörténeti értékek természeti környezetének védelmére létesült.

A természetvédelmi tevékenység egyfelől tehát kiterjedt a jelentős művelődéstörténeti értékeink természeti környezetének védelmére, mint azt a hazánk legkisebb, 141 ha nagyságú Hollókői Tájvédelmi Körzetének alapító határozata megfogalmazta. Másfelől a védett területeken, nemzeti parkokban, tájvédelmi körzetekben és természetvédelmi területeken a védelem kiterjedt a történeti értékekre is, jelesen a természeti környezetben megtalálható minden olyan holt és élő anyagra és tárgyra, amely a védett terület történeti múltjában az ember és a természet hagyományok megszabta viszonyára utal, mint agrártörténeti, építészeti, ipartörténeti, irodalmi, művelődéstörténeti, művészeti, néprajzi, régészeti és történelmi emlékek.

A felsorolásból úgy tűnhet, beavatkoztunk más hatóságok, intézmények, szervezetek munkájába. Nem egészen így van. Kezdjük a példákat agrártörténeti értékekkel. A Minisztertanács Tanácsi Hivatala az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatallal, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsával egyetértésben adta ki 1977-ben a MÉM—ÉVM—KM rendeletét az agrártörténeti emlékek fokozottabb védelméről. A védett területeken így számos tanya, gazdasági épület kettős védelem alá került. A rendelet azonban nem érintette azokat a jellegzetes művelési és tartásmódokat, amelyek megtartása tájképi és történeti szempontból is kívánatos lenne. Így az Őrségi Tájvédelmi Körzetben a bakhátas szántás emlékének megőrzését, bármilyen kis területen, a Hollókői Tájvédelmi Körzet területén a festői szépségű kisparcellák megőrzését és művelését, a Balaton-mellék védett területein a karós szőlőművelést, a Kiskunsági Nemzeti Parkban a tanyák körüli kertek hagyományos növénytermesztését, legelőinkek, pusztáinkon, elsősorban a két alföldi nemzeti parkban a félszilaj állattartást, és sorolhatnánk tovább. Megtartásuk mint az élő génbank, az a hagyományos állattartás és a növénytermesztés példái rendkívül fontosak számunkra.

Védett területeinken az építészeti értékek jelentős része nem tartozik a műemléki védettségű, vagy műemlék jellegű épületek közé. Tanyák, csárdák, úttörőházak, erdészházak, pajták, présházak, pincék, gémeskutak, haranglábak, kápolnák stb., amelyek a táj szerves tartozékai, mégha építészeti értékük csekély is. Ha a Kiskunsági Nemzeti Parkból eltűnnének a tanyák, a Duna—Tisza közén nem maradna meg az a tájképi együttes, amelyet Petőfitől kezdve írónk, költőink annyian megőrkítettek irodalmi alkotásainkban. Tisztában vagyunk vele, hogy a tanya még hosszú évtizedekig kísérője lesz életünknek. Sőt fel kellett készülnünk arra, hogy a táji építészeti hagyományainak megtartásával korszerű lakóépületek, tanyák építésére adjunk példákat. Ilyen példaadó épületek létesültek a Kiskunsági Nemzeti Park kecskeméti székházával, a dévaványai tűzokrezervátum épületszoportjaival, a Hortobágyi Nemzeti Park nagyiváni kutatóházával. Mindezek mellett, a védett területeken az Országos Műemléki Felügyelőségkel közösen, számos értékes népi műemléket újítottunk fel és adtunk megfelelő rendeltetést számukra. Közöttük is jelentősebbek a hortobágyi Meggyes csárda, a vörsi talpasház, az ócsai fogadóépület, a felújítás előtt álló galamboki tájházak. Tevékenységünket kicsit kései válasznak is szántuk, jeles néprajztudósunknak, *Györffy Istvánnak*, aki 1939-ben a Néphagyomány és nemzeti művelődés című emlékiratában írta: „Ha a vadmadaraknak a Kisbalatonon és egyebütt menedékhelyet hagyunk (amit én is helyeslek), akkor a népi emlékeknek is menedékhelyet kell csinálnunk, mert a vadmadár, a vízi flóra és más természeti szépség vagy ritkaság nem állhat közelebb hozzánk, mint a magyar nép pusztulásnak indult művészi vagy tudományos értékű hagyománya.”

Eppen ilyen kiemelten kell kezelnünk védett területeinken azokat az ipartörténeti értékeket és emlékeket, amelyek a táj történeti múltjáról szólnak. A jelentős külszíni bányák udvarait, azok szállító útjait. Közöttük rendbe hoztuk a dunaalmási köfejtőhöz vezető régi római-kori kövesutat. A bányaudvaron az egykori köfejtőkre, kis fülkében elhelyezett kőfaragó szerszámok emlékeznék. Ugyanígy értékesek számunkra a régi kutak, lejárók, a mészegetés, szénégetés hagyományai. Az Őrségi Tájvédelmi Körzetben az olajútók, a Bükki Nemzeti Parkban a vashámor, üveghu-

A nagyecenki hársfasor. Széchenyi István apai nagyszülei ültették 1751—1753 között.
(Béres Ferencné felvétele)

ták, de minden védett területen a kisiparok, háziiparok műhelyei. Zsilipek, csatornák, melyek a természetátalakítások emlékét őrzik.

Az irodalomtörténeti emlékek sorában jelentős íróink születési, lakó- és alkotóhelyeit éppúgy számon kell tartanunk, mint a jelentős irodalmi alkotásokban megörökített tájakat, tájrészleteket, természeti értékeket, tárgyakat. Nem foszthatjuk meg a jövőendő nemzedékeket azoktól a természeti kincsektől, amelyekkel együttesben már csak egy-egy nemzeti park szigorúan védett területén találkozhatunk, de amelyek *Petőfi* versével váltak a táj jellemzőivé a köztudatban, például az Alföld esetében.

A közlekedéstörténeti emlékek védelme számunkra, éppen kevésbé szennyező voltuk miatt, környezet- és természetvédelmi szempontból egyaránt kívánatos. Szorgalmazzuk a kisvasutak megtartását, melyet most nálunk erősebb hatóságként az energia-válság is védelmez. Ugyanígy védenünk kell azokat a tájképi értékű gyalogos és kerékpáros forgalomra alkalmas történeti, turistautakat, melyekkel területeink bejárhatók. Az önjárós kompok, csónakkikötők, hegyi felvonók, csatornák és hidak a táj szerves részeként kerülnek védelemre. A Karcag határában álló Zádor-híd felújítási munkáiban azért vettünk részt, majd környékét azért nyilvánítottuk védetté, hogy megőrizzük a hortobágyi Kilenclyukú híd idősebb, öt íven nyugvó társát, amely a Hortobágyi Nemzeti Park határa közelében tanúhídja a vizekkel egykor sűrűn futtatott Hortobágnak.

A szabadtéren álló művészeti emlékek, szobrok, szoborcsoportozatok védelmére, mint ismeretes, megnyugtató rendelkezés nem született. A falusi templomok kertjeiben elhelyezett emlékoszlopok, a kálváriák, kápolnáink plasztikai, művészi értékű temetőink szemünk láttára pusztulnak el az őket díszítő értékes növényekkel együtt. Bennük sokszor gondozatlanul állnak nagyjaink nyughelyei. A szabadtéren álló művészeti emlékek összeírását védett területeinken megkezdtük, s szeretnénk megőrzésüket megnyugtató módon elősegíteni. Törekedtünk arra, hogy egy-egy védett területen olyan értékes temetőrészletek is a védett terület határában belül legyenek, mint az

ócsai faragott sírjele temető. A Szársomlyói Természetvédelmi Területen segítettünk a nagyharsányi szabadtéri szoborgyűjtemény megmentésében. A bányaudvaron a rossz dőlésszögben hagyott bányafalak omlása, veszélyeztetette az alkotások megmaradását. Nagy kérdés azonban, hogy a hegy teljes lebányászását, a beremendi cementmű étvágyát csillapítani lehet-e a következő évtizedben.

Művelődéstörténeti emlékként, védett területeinken szorgalmaztuk az elhagyott tanyasi iskolák megmentését. Hogy megőrizzük őket a lebontástól, hasznosítottuk. Felújítva legtöbbször újra visszanyerték egykori művelődési szerepüket, hiszen azokban a területeink bemutatását szolgáló ismeretterjesztő kiállításokat helyeztük el. Eddig 5 elhagyott iskolát vettünk használatba és az ország védett területein mintegy 15 kiállítási helyiséggel rendelkezünk, amelyek természettudományi vagy néprajzi kiállításokkal várják a látogatókat. Legutóbb a Hortobágyi Nemzeti Park területén a Hortobágyi Galéria kiállítását nyitottuk meg, közösen a Hortobágyi Intéző Bizottsággal és a Hajdú-Bihar megyei Múzeum Igazgatósággal. A Galéria alapjait *Kállai Gyula* Hortobágyi Nemzeti Parknak adományozott *Holló László* festményei vetették meg.

A néprajzi értékek védelme kiemelkedő szerepet kapott művelődéstörténeti értékeink sorában. Népi kultúránk tárgyi és szellemi hagyatékaival a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően is, kiemelten kell foglalkoznunk. Annál inkább, mert a védett területek természetszerűen a kevésbé iparosodott, érintetlenebb területekkel esnek össze, ahol a népi kultúra hagyományai is élőbbek. A nemzeti parkokban világszerte törekednek arra, hogy azokban a természeti ritkaságokon túl a nemzeti sajátosságokat is megőrizzék, tovább éltessek a helyi néphagyományokban. Nemcsak a jellegzetes népművészeti tevékenység, a háziiparok megtartását szorgalmazzák, hanem a természetes alapanyagok hiányában már kivesszett mesterségek felélesztését is, hiszen a védelemmel újra előteremthetők a szükséges növényi és állati eredetű alapanyagok. A gazdálkodási tevékenység előtérbe kerülése pedig együtt jár a gyűjtögetés hagyományainak értelmes és hasznos felélesztésével.

Végezetül beszélnünk kell a nemzeti tudat és a nemzeti hagyományok szempontjából rendkívül fontos történelmi és régészeti értékek védelméről is, helyükről és szerepükről a magyar természetvédelemben. Az óskori, római, népvándorláskori, középkori ásatásaink területei és a temetkezési halmok mellett történelmi emlékhelyként tartjuk nyilván a védett területeken fekvő egykori csatamezőket, hősi temetőket, azokat a földrészeteket, barlangokat, sziklákat, folyók, tavak, források, várak, várromok területét, melyekhez jelentősebb történelmi esemény vagy monda fűződik. Talán ilyen irányú tevékenységünk váltotta ki eddig a legtöbb ellentmondást, miként azt a Mohácsi Történelmi Emlékhely építése idején folyt tudományos és áltudományos, de a nemzeti tudat csököttségét példázó viták tanúsították. Hivatalunk mindössze az emlékhely létesítésében résztvevő hatóságokat, intézményeket fogta össze, s nyilvánította védetté az 1962-ben megtalált mohácsi csatában elesett hősi halottak tömegsírjainak környékét, mintegy 7,5 ha földterületet. Tette azért is, mert úgy érezte, hogy ha a vizimadarak jelentősebb fészkelő helyeit, az értékes növénytársulások területét megvédik a káros hatásoktól, nemzeti múltunk jelentős eseményeinek színhelyét is illő megvédeni. Igaz, ez sem idegen a nemzetközi gyakorlattól, hiszen éppen 1975-ben vásárolta meg az angol természetvédelmi szervezet azt a csatateret, ahol 1650-ben Cromwell aratta győzelmét a királypárti seregek felett, s amelyet a terület magánbirtokosa szét akart parcellázni. A lengyel, szovjet és jugoszláv nemzeti parkokban ugyancsak számos történelmi emlékhelyet találunk. Tévedés ne essék, a külföldi példákat csak azért soroltam fel, hogy tükrében saját nemzeti tudatunk torzulásait mutassam fel. A 21 millió forintos költséggel megépült emlékhely (költségei nem érték el egy rosszul sikerült magyar film költségét) egy esztendő alatt épült fel, 12 intézmény és főhatóság anyagi összefogásával, 23 vállalat, szervezetet közreműködésével és 1800 mohácsi lakos közel 30 ezer társadalmi munkaórájával. Hogy szükséges volt-e vagy sem, azt évi 200 000 látogatója és a vendégkönyvi bejegyzések egyértelműen eldöntötték már. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a történelmi emlékhelyek kiépítése nem a mi hivatalunk feladata, de szerettük volna, ha soruk folytatódik. Terveket készítettünk a Tanácsköztársasági Történelmi Emlékhelyre. Méltó elhelyezésére kibővítettük a Salgó vár környékén húzódó természetvédelmi területet. Ám Borsod és Nógrád megyék rivalizálása, a szakmai sovínizmussal megfogalmazott hadtörténelmi szempontok vitájában a tervek, tervek maradtak csupán.

A fentiekben vázoltam, hogy történeti értékeink milyen súllyal szerepelnek a magyar természetvédelemben. Törekvéseink itt-ott már eredményeket is tudnak felmu-

tatni. Ám mindez a szemléletmód az ország természetvédelme alatt álló területen, csupán hazánk területének 4,5%-án van kiteljesedőben. Jelenleg a védett területek kultúratörténeti értékeinek felmérése, állapotuk megvizsgálása folyik, hogy világos képet kapjunk arról, mely értékek megőrzésére kell közös cselekvésre kérni a társ hatóságokat, intézményeket, s melyekre kell gazda hiányában, társadalmi erőket mozgósítani.

Mi a természeti értékek védelmében már megtanultuk saját kárunkon, hogy nem elég egy madarat vagy egy ritka növényt védeni. Védni kell tenyésző helyüket, a költési területeket, tágabb környezetükkel, az egész élővilággal együtt. Nem területekben, megyékben, szakmákban kell gondolkodni, hanem országban. Ennek az ökológiai szemléletnek kellene valamiként uralomra jutni nemzeti értékeink védelmében, s egyben a honismereti munkában is. Csakis ezzel a szemlélettel lehetne kialakítani az osztársadalmi érdekeknek megfelelő közgondolkodást, amely a különféle hatóságok, intézmények és szervezetek mindennapi munkájába beépítené az értékmentés feladatát. Ha minden tevékenységben megvizsgálánk az osztársadalmi érdekeket és egyben azt, hogy cselekedetünkkel mennyit szegényítünk azon az örökségen, amit gyerekeinknek tovább adnánk, nem valószínű, hogy lenne az országban olyan rajzasztal, olyan tervező méhműk, akinek asztalán és kezén megszülethetik a keszthelyi kastélypark átvágásának terve, hogy azzal mindössze ideiglenesen segítsen Keszthely város közlekedési gondjain. Akkor, és csak az osztársadalmi érdekeket szem előtt tartó közgondolkodás kiteljesedésével lehetne szerényen, ám határozottan megkérdezni, még az energiaválság idején is, hogy a Nagymaros-Bős térségben épülő erőmű milyen hatással lesz féltett kincsünk a Dunakanyar természeti és történeti értékeire, tájképi szépségére.

Az egészséges társadalmi tudat nem tűrné, hogy Ócsán 4,5 millió forintos költséggel nádból, stukkaturából, gipszből filmfalú épüljön annak a védett falumagnak a közvetlen szomszédságában, amely összedülő házaival faluképi védettséget élvez, de megújításukra sem elég anyagi fedezet, sem építési kapacitás eddig nem volt. Ebben a falumagban újítottunk fel egy lakóházat félmillió költséggel, hogy abban elhelyezzük a Tájvédelmi körzet fogadóépületét. Így tudjuk, hogy a filmfalú építési költségén 9 épület, az egész védett falumag helyreállítását el lehetett volna végezni. Az sem valószínű, hogy a helyes társadalmi háttér megléte esetén a jó példák ereje olyan kis hatású lenne, mint napjainkban. Örömmel olvastam, hogy dr. Róth Gyula és Kiss Ferenc síremlékeit (Sopron-Hidegvölgy és Szeged-Köztemető) agrártörténeti emlékké nyilvánították. De rögtön felmerült bennem, hogy mi lesz Arany János és Kodály Zoltán sírjával, hogy egy korábban és közelmúltban eltávozottat említsék. Ha létezne egységes szemlélet nemzeti múltunk és kultúránk védelmére, bizonyára már a csongrádi vízlépcső tervezői felvetették volna annak a szükségességét, hogy a vízlépcső tározójával előtött alpári csatárezen akár egy úszó sziget, akár egy plasztikai mentő emlékeztesse a jövőendő nemzedékeket az alpári emlékhelyre.

Mindezekkel csak azt kívántam szemléltetni, hogy a Honismereti mozgalom minden munkásának feladata a népben, nemzetben és országban való gondolkodás kiteljesítése, amelyért még sokat kell küzdeni, de mindannyiunk jó reménységével szerencsések is lehetünk benne.

Pethő Gyula:

Könyvtárunk szerepe a Honismereti mozgalomban és a helytörténeti kutatásokban

A könyvtáraknak fontos szerepük van a Honismereti mozgalomban és a helytörténeti kutatásokban. Alapvető jelentőségű a tájra, a megyére vonatkozó nyomtatott, sokszorosított dokumentumok felkutatása, összegyűjtése, rendszerezése és hozzáférhetővé tétele. Természetesen a könyvtár ezirányú munkája nem merülhet ki a gyűjtésben, feltárásban; szükséges, hogy az intézmény és munkatársai részt vegyenek a mozgalom vezető testületeinek munkájában, a szervezésben, s a kutatások módszertani segítségével is. Könyvtárunk e két fontos területét figyelembe véve vesz részt mind a Honismereti mozgalomban, mind pedig a helytörténeti kutatásokban és az iskolai oktatás segítségével.

Intézményünk részt vesz a megyei és városi *honismereti munkabizottságokban*. A *mozgalom tanfolyamain, továbbképzésein* a könyvtári gyűjtemény bemutatásán és a tájékoztatókon kívül több szakmai előadást is tartottunk. A tanfolyamokhoz kézikönyvtárat, irodalomjegyzéket állítottunk össze a képzés és gyakorlat elmélyítésére.

Részt veszünk a közösen elhatározott kiadvány, a *Vasi Honismereti Közlemények* szerkesztésében, a cikkek lektorálásában. Gyűjteményünk anyagával, szakmai tanácsokkal és személyes közreműködéssel segítettük az egész megyében a honismereti *kiállításokat és a vetélkedőket*. A *szakkörök munkájához* könyveszeti, módszertani támogatást nyújtottunk. A szakkörök részére több foglalkozást tartottunk könyvtárunkban, a gyűjtemény használatának, a könyvtári kutatás ismeretrendszerének elsajátítása, gyakorlása céljából. A *krónikairó mozgalomban* irodalomjegyzékek összeállításával, másolatok készítésével, pályázatok elbírálásával működünk közre.

A honismereti munkához tartoznak bizonyos előadásaink is. Ide soroljuk azt a *helyismereti tájékoztatást*, amelyet 1975 augusztusától, a megye és a városok vezetői és a nagyobb könyvtárak számára végzünk — havonta kiadott füzetek segítségével.

A *mozgalom szervezeti és szakmai irányításában*, a történettudomány ismereteinek átadásában kezdettől fogva részt veszünk. A Honismereti mozgalom és a könyvtárak együttműködéséről, feladatainkról a hálózat könyvtárait is tájékoztattuk, közreműködésüket szorgalmaztuk.

Tudjuk, hogy a gyűjtés és feltárás eredményeit — a Honismereti mozgalom mellett — *elsősorban a történeti kutatásokban* lehet felhasználni. A kutatások megindulása, fellendülése a könyvtár gyűjteményéből is táplálkozott. Ezért elhatároztuk, hogy a legfontosabbnak ítélt forrásokról szélesebb körű tájékoztatást adunk.

Publikációs tevékenységünk első jele az 1957-ben megjelent katalógus a Vas megyei nyomdák termékeiről. Könyvtárunk összeállította a Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját 1964-ben. A kötet a hírlapok felőhelyeit is tartalmazta, s így együtt nagy segítséget adott a kutatások további fellendítéséhez. Ezzel egyidőben, a helyismereti katalógusra támaszkodva, megkezdtük a különböző városokra vonatkozó irodalom válogatott bibliográfiáinak közlését is a Vasi Szemle c. folyóiratban. Ugyancsak munkatársunk készítette el a vasi népművelésügyi bibliográfiáját.

A retrospektív bibliográfiák mellett szükség van a megyéről szóló friss irodalom közzétételére. Az első közlemény a Vasi Szemle 1965. évi I. számában jelent meg, Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium címmel. Azóta negyedévenként folyamatosan közöljük mind a Vasi Szemlében, mind pedig különnyomatként.

Ugyancsak a helyismereti katalógus alapján készült el s jelent meg két városunk — Celldömök és Körmend — bibliográfiája, munkatársaink szerkesztésében. Megkezdtük a Vasi életrajzi bibliográfiák c. sorozat összeállítását is, eddig 3 füzetet látott napvilágot (Fűst Sándor, Somogyi Béla, Gothard Jenő.) Emellett ajánló bibliográfiákat is kiadtunk, s munkatársaink készítették el a Vasi Szemle c. folyóirat repertóriumát. Részt vállaltunk a *Vas megyei helytörténeti lexikon* munkálataiból, a településekre vonatkozó szakirodalom összeállításával.

A *falu- és üzemtörténet iráshoz* irodalomjegyzéket állítottunk össze, s hozzáférhetővé tettük a szakirodalmat — *eredetiben vagy másolatban*. Részt vettünk a *munkásmozgalom történetének* kutatásában, forrásfeltárás és életrajzok írásával, együttműködve az MSZMP Vas megyei Bizottságának Archivumával. (Ki a jövőnek vet magot, ill. a Tanácsköztársaság Vas megyében c. kötetek esetében.) Megbízható együttműködést alakítottunk ki a többi közgyűjteménnyel a mozgalomban, a források feltárásában és közös rendezvények, kiállítások szervezésében. (Pl. 100 éves a vasi sajtó, Pável Ágoston ünnepségek, Vasi Szemle emlékülések, a KISZ 25. és a felszabadulás 30. évfordulójának emlékkiállításai; a Szombathely egykor és ma fotókiállítás stb.)

A Honismereti mozgalomban és a helytörténeti kutatásokban nemcsak a megyei könyvtár, hanem hálózatunk minden nagyobb könyvtára részt vesz. Nyilvánvalóan kisebb állománnyal és behatároltabb katalógusrendszerrel, de mindezek ellenére hatékonyan. Részesei a mozgalom irányításának, könyveszeti tapasztalataikkal segítik a kezdő kutatókat. Az esetleg hiányzó dokumentumokat a megyei könyvtár gyűjteményéből megkérhetik.

Tudománytörténet a honismeretben

(Az új kutatási irányokról, lehetőségekről)

A hazai honismereti kutatások erősen humáncentrikusak, ami azért nem szerencsés, mert közművelődésünk szerkezete és az általános műveltségről kialakult képünk is hasonló: középpontjában a humaniorák állnak. A gondolkodó magyar múlt viszont nem ilyen volt, voltak kitűnő orvosaink, matematikusaink, csillagászaink, biológusaink, kémikusaink, fizikusaink, térképészeink és más realiztikus irányban dolgozó tudósaink is. A tudománytörténet érdeklődési és kutatási körébe ezek a tudományok, pontosabban ezek elméleti fejezetei tartoznak, míg a gyakorlati alkalmazások inkább a technikatörténet (pl. a fizika konkrét alkalmazásai) vagy az agrártörténet (pl. a kémia néhány alkalmazása) vagy a pedagógiatörténet kutatási körét bővítik. A tudománytörténet e nagy egységét teszik logikusabbá az intézménytörténeti kutatások: ide tartoznak az akadémia-történetek, a tudóstársaságok történetei, a természettudományos kutatóintézetek és a hozzájuk kapcsolódó könyvtárak fejlődését feltáró munkák. Ugyancsak külön egységet alkotnak a szakfolyóirat-történetek, és a kiadástörténetek. Ez utóbbi legfontosabb alapeleme természetesen a megfelelő mélységű bibliográfia.

A hazai tudománytörténeti kutatásokat sajnos nagyban nehezíti, hogy nem áll rendelkezésünkre a múlt magyar könyvkiadását egészében feltáró könyvsorozat. Hasonlóképpen igen hiányosak a realiztikus irodalmunkat felölelő bibliográfiai kiadványaink, főként abban, hogy csak egy-egy korszakról készültek ilyen összeállítások. Legjobbban az 1901—1925 közötti időszak a feltárt, hála az 1930 táján működött Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak és igen szorgalmas bibliográfusainak.

Honismereti kutatásaink fontos részei lehetnének az imént felsorolt vizsgálódási irányok, de ezek a feltárások a Borovszky Samu-féle nagy könyvsorozat óta egyáltalán nem szervezettek és nem mindig az alapvető hiányok, hézagok betöltésére irányulnak. Nyilván ahhoz, hogy a különböző megyék kutatói pontos kutatási terveket készíthessenek, szükségük lenne a múltban készült, de ma is használható publikációk regisztrálására, vagyis egy nagy tudománytörténeti bibliográfiára. E munkát követhetné az illető megyékben élt jelesebb természettudósok névsorának összeállítása és kiadása, a realiztikus irányú kutatóintézetek és társaságok regisztrálása, valamint a megye nyomdáiban megjelent ilyen jellegű könyvek kronológiájának elkészítése. Segíthetik a tudománytörténeti kutatómunkát a jó iskolatörténetek is, hiszen a természettudománnyal foglalkozó kutatók többsége — a múltban — középiskolai vagy egyetemi oktató is volt. Az utolsó nagy iskolatörténet-írási korszak a millenium idején volt, azóta ezek a feltárások nem szervezettek. Pedig ha minden honismereti kutatási egység elkészítené a „vonzáskörébe” tartozó iskolák tanárainak kronológikus névsorát és publikációik listáját ezzel is nagyban növelhetnénk a jelenleg igen szegényes adattárakat. Ezek után vagy ezzel párhuzamosan következhetne az állami és az egyházi levéltárakban található nagymennyiségű tudóshagyaték felszínre hozása.

Talán már e rövid problémafelvető áttekintésből is kiténik, hogy a honismereti kutatásokban milyen sok a talán újszerű gyűjtőmunka vár a vállalkozókra. Mindenesetre a konkrét kutatások, szintetizáló jellegű írások elkészítését meg kell előznie egy nagy adatfeltáró munkának, főként azért, hogy a kutatók azután eredeti forrásokból dolgozhassanak. A jelenkori kérdésekben igen gyakran találkozhattunk lexikonokra való hivatkozásokkal (pl. Magyar Életrajzi Lexikon), de tudományos igényű dolgozatnál ezek bizony kevésnek mondhatók. Csak a — lehetőleg korabeli — szakirodalmi forrás ad megbízható adatokat.

A hazai honismereti jellegű tudománytörténeti kutatások eddig főként a már korábban feltárt témakörök korszerű összefoglalására irányultak, s igen ritkán találkozhattunk újszerű, pl. levéltári gyűjtőmunkán alapuló közlésekkel. Ezen mindenképpen változtatniuk kellene maguknak a publikációs fórumoknak is, helyet adva adatfeltáró írásoknak, kronológiáknak, bibliográfiáknak is. A legtöbb honismereti periodika, kötet szerkesztői úgy vélik, hogy a széles körű olvasótábor figyelmét az ilyen jellegű írások nem kötik le. Ez lehetséges, de ha nem közlünk újszerű adattárakat, akkor a későbbi kutatásokban aligha juthatunk előbbre.

Hadd fogalmazzak így: jó értelemben vett pozitivisták módszereknek is helyet kell adni a honismereti kutatómunkában, s el kell érnünk, hogy hazánk természettudomá-

nyos múltját monográfiásorozatban foglalhassuk majd össze. Fordítsanak a megyék nagyobb gondot arra, hogy kutatóik közt mind több fiatal, természettudományos végzettségű, történeti érdeklődésű vagy történész végzettségű természettudományos érdeklődésű szakember kapjon helyet és feladatot.

Az MTA és a MTESZ Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága kiemelten foglalkozik ezekkel a kutatási feladatokkal, és ezek összegzéséért szervez felolvasóüléseket, hazai és nemzetközi konferenciákat. Jó lenne, ha a különböző kutatási központok felvennék a kapcsolatot e bizottságokkal, részt vennének munkájukban és elfogadnák irányelveiket.

Sajnos még a legmagasabb szintű tudománytörténeti kutatók munkáját sem segíti egy állandó folyóirat, s az elkészült kutatásokat nem regisztrálja egyetlen szakbibliográfia sem. A Technikatörténeti Szemle az egyetlen ilyen jellegű lap, de gyors megjelenését senki sem tudja garantálni, s ezért ez a folyóirat is lett a bibliográfiai függések közléséről. Havonként megjelenő kiadvány helyett talán nagyobb szükség lenne egy Tudománytörténeti-Honismereti Évkönyv sorozatra, amely az alapvető publikációk mellett folyamatosan beszámolna az egyes körök kutatómunkájáról és azok írásos eredményeiről is. A tudománytörténet lényegében nem tartozik sem a történeti, sem a természettudományos periodikák profiljába, így ezek a kutatási anyagok egyszerűen elsüllyednek. Ezen kellene változtatni a jövőben, mégpedig a tudománytörténetet leginkább magáénak valló Honismereti mozgalmon belül, főként azért, hogy múltunkról végre helyes kép alakuljon ki, mind a felnőttek, mind pedig a tanulóifjúság körében.

E kép tágitását segítheti egy helyes évfordulópólitika is, mely nagy költőink és íróink mellett természettudósainkról sem feledkezik meg, de az egyetlen elfogadható út a valamelyest teljességre törekvés, a pontos adattár és a regisztrált levéltár, mert csak ez ad alapot a továbblépésre. Az évfordulókat csak a kerek számok kötik össze, míg a jó adattár alapján bármilyen szintézis elkészíthető.

Bizunk benne, hogy a jövő honismereti kutatásainak egy része realiztikus múltunk feltárására irányul majd. E múltat így summázta a költő és esszéíró Paul Valéry: „A történelemben azok az emberek, akiknek nem vágják le a fejét vagy nem vágattak le fejeiket, nyomtalanul feledésbe merülnek.” A honismereti és tudománytörténeti kutatásokra éppen azért van szükség, hogy ez ne következék be.

Dr. Csapody István:

Szülőföld és természetvédelem

A címben szereplő két fogalmat nem valamiféle véletlen szeszély sodorta egymás mellé. A két fogalom összeötvözése abból a belső meggyőződésből fakad, amely szerint az igazi természetvédelem alapjai a szűkebb patria olthatatlan szeretetében gyökereznek, a szülőföldhöz való kötődés egyik tanúsítható formája pedig természeti környezetünk megbecsülése és védelme. Az érzelmi kötődés ad lendületet természeti értékeink védelmének, ugyanakkor természetvédelmi törekvéseinkben tárgyiasulhat az a honismeret, amely neveli nemzedékeinket a haza meg-megújuló szeretetére, és a népünkhöz való töretlen hűségre!

A természetvédelem hazánkban az 1930-as években, jórészt magánjellegű kezdeményezések hatására indult el és a természet kiemelkedő értékeinek megőrzésére korlátozódott. A két világháború között hatósági védelemben mindössze 96 érték részesült (s ebből 78 azóta elpusztult). A természetvédelem intézményessé csak a felszabadulást követően, 1949-ben vált, 1961-ben pedig megjelent az első természetvédelmi törvény, amelyet 10 év múlva kormányhatározat egészített ki és erősített meg. Létrejöttek (1949-ben, majd 1971-ben) a természetvédelem első hatósági szervezeti formái, amelyek 1978-ban a környezetvédelmi feladatok koordinálásával kiegészülve a mai Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatalban öltöttek testet. Már akkor körvonalazódott az, ami ma is érvényes, miszerint „A természetvédelem feladata a természet azon tárgyait — amelyek megőrzése és fenntartása tudományos és kulturális érdek — védelem alá helyezni és megővni minden olyan hatástól, amely fennmaradásukat vagy

sajátos természeti tulajdonságukat sérti vagy veszélyezteti" (Elnöki Tanács 1961. évi 18. tv. r. és a 12/1971. Korm. sz. r.) Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy a természetvédelem tárgyai hazánk legritkább, legjelentősebb és leglátványosabb — ezért legveszélyeztetettebb természeti értékei, legyenek azok földtaniak, víztaniak, az állat-, illetve a növényvilág tagjai, vagy tájesztétikai, művelődéstechnikai szempontból jelentős formációk.

Történeti emlékeink messzemenő megbecsülése mellett a Honismereti mozgalom akkor végez felbecsülhetetlen munkát, ha mindazon eszközökkel, amelyeket a Hazafias Népfront Honismereti Albizottsága jelentésében felsorol, a természeti értékek felkutatására, a meglévők megismerésére és példaszerű megbecsülésére ösztönöz. A Tájakkorok-múzeumok mozgalom erre a legjobb példa, mert kifejezi, hogy mindazon érték, amelyet történelme során az alkotó ember időtállóan létrehozott, *beágyazódott a tájba s csak azzal együtt, attól el nem választva válhat nemzeti tudatunk elidegeníthetetlen részévé.*

A természetvédelem leghatékonyabb formája a területi védelem, az élőhelyek, a biotópok védelme. Hazánkban ma a védett területek nagysága hozzávetőlegesen 300 000 hektár. 3 a nemzeti parkok, 30 a tájvédelmi körzetek és (beleértve a jelentősebb megyei értékeket is) mintegy 300 a szigorúan védett területek száma. Jelentős és szükséges a területek nélküli ún. *faji védelem* is. Ezt pillanatnyilag 19 faj kivételével valamennyi madárfajnak, 96 egyéb gerinces állatfajnak és 342 virágos növényfajnak védelme jelenti.

A területi védelem azért hatékonyabb, mert az élővilág tagjai életfeltételeik zavartalansága nélkül tartósan nem őrizhetők meg. A környezetvédelem feladata — mint ahogy azt az 1976. évi II. törvény 4. §-ának 1. bekezdése kimondja —, hogy az *emberi környezet* megóvását és tervszerű kialakítását elősegítse, a környezetre veszélyes szennyeződések, ártalmak és más károsodás okait felismerje, azok megelőzésének, csökkentésének, illetve megszüntetésének módját és feltételeit megállapítsa, a társadalom érdekeinek megóvásával érvényre juttassa. Ebből következik, hogy a szűkebb értelemben vett természetvédelem sem választható el a környezetvédelemtől. Mivel a sajtó, a rádió, a televízió, de még a szakemberek jelentős része is következetesen és felületesen összecseréli a környezetvédelmet a természetvédelemmel, röviden erről is szeretnék szólni. A *környezetvédelem* az élőhelyet jelentő abiotikus (életlen) és biotikus (élő) tényezők (pl. levegő, víz, talaj, növény- és állatvilág) összességét védi a terhelésektől. A környezetvédelem a környezeti tényezők védelme az emberi károsítókkal szemben, vagy ha úgy tetszik: az ember védelme az ember által megromlott környezeti tényezők ártó hatásától.

Nem lehet és nem szabad a környezet- és természetvédelem között hierarchikus sorrendet felállítani, mert egyik sem fontosabb a másiknál. Pusztán azt kell tudatosítanunk, hogy a kettő *nem ugyanaz*, mert különbözőnek egymástól a védelem tárgyában és céljában, a védelem jellegében és módszereiben, végül a védelem eszközeiben és költségességében. A környezetvédelem tárgya az ember, a természetvédelem tárgya pedig a természet valamely élő vagy élettelen része. A környezetvédelem az ember okozta szennyeződések és károsítások ellen hadakozik; a természetvédelem, jóllehet az ember okulására, ismereteinek gyarapítására és gyönyörködtetésére kíván természeti értékeket megőrizni, ezt a tevékenységet egyelőre még mindig az ember ellenében tudja csak kifejteni. E dialektikus egység: az ember érdeke és ellenérdeke, az érdekek rangsorolása és birkózása dönti el a védekezés jellegét és módszerét. A környezetvédelem elsősorban ipari-műszaki jellegű, módszerei is azok.

Mind a természet-, mind a környezetvédelemről egyaránt elmondható, hogy az *nem kizárólag az arra hivatott állami szervek és hatóságok feladata. Jelentős részben társadalmi feladat*, a haza minden öntudatos állampolgárának kötelessége. Az állam nyilvánvalóan kénytelen jogszabályokkal, érvényes rendelkezésekkel, törvényekkel, hatósági előírásokkal és ellenőrzéssel ráébreszteni, sőt rákényszeríteni a társadalom minden rétegét a természeti környezet védelmére. Hazánkban egyre nőtt a természetvédelmi szabálysértések száma és az Büntető Törvénykönyv bevezette a természetvédelmi büntető fogalmát is. *A büntetés és bírságolás, a példamutató anyagi felelősségrevonás* a természeti értéket pusztító, gyűjtő vagy áruba bocsátó állampolgárral szemben *mindaddig a természetvédelem nélkülözhetetlen eszköze marad, amíg a társadalmi tudat, a közvélemény formáló ereje ilyen tettek elkövetését egyszerűen lehetetlenné teszi.* Még fokozottabban áll a jogszabályok különbségtétel nélküli alkalmazásának szükségessége az állami vállalatokra, hivatalokra és intézményekre, a termelőszövetkezetekre és a vadászársaságokra, amelyek az ágazati, vállalati, vagy csoport-

érdeket nem egyszer az egész társadalom érdeke elé helyezik. Helyes törvényeink és azok következetes érvényesítése — mint fentről kikényszerített intézkedések — mindazonáltal csak mankók, amelyek a tudatformálás nehéz útján előrehaladásunkat segítik.

Sokkal fontosabb ennél az a *belső kényszer*, amely önként távoltart a pusztítástól, és amely helyes magatartásra ösztönöz. A Magyar Nemzet másfél hónappal ezelőtt azt a hatásos kérdést tette fel egy olvasói levél kapcsán: „Mit ér az a természetvédelem, amit nap-mint-nap, legyőzhet egy bánya vagy egy vidéki kiskirály?” Hogy ez ne történhessen meg soha — ehhez kell a belső cenzúra. Ehhez kell hatóságaink határozottsága, hogy érvényt szerezzenek meglévő helyes rendelkezéseinknek, és ne hozzanak látszatintézkedéseket, amelyek által problémáink újratermelődnék. Közvéleményünk minden szervtől és illetékestől azt várja, hogy megszünteti az egymásra mutogatást, és a felelősség áthárítását; hogy a szavakat tettek, a törvényt végrehajtási utasítás, a törvény megsértését pedig felelősségrevonás követi. Kívánatos és elengedhetetlen, hogy ágazati vagy személyi presztizs akadályozza meg a hatékony előrehaladást, magunk bizonyítványának megmagyarázása és a szerencsényosdatás nem oldja meg a bajokat. Következetes, felelősségteljes és határozott, olykor kemény intézkedésekkel kell immár bizonyítani, hogy a környezet- és természetvédelem társadalmi ügy, dolgozó népünk ügye, amely ellen senki sem emelhet kezét — most szorult gazdasági helyzetünkre, máskor a népgazdasági érdekek primátusára való hivatkozással, valójában kényelemszeretettől és önzésből. Tudomásul kell vennie mindazon szerveknek, akiket illet, hogy az érdekek esetenkénti konfrontálódása elkerülhetetlen, de a megoldás egyedüli útja nem a kompromisszum. A langyos, semmitmondó, taktikázó, halogató ügyintézkést világos, egyértelmű, realizálható és gyors döntéseknek kell felváltani. Am ehhez tudatosítanunk kell azt is, hogy természeti értékeinket önmagunk, társadalmunk, egész népünk számára védjük — mert azok múltunknak részei és társai hétköznapjainknak, s mert ugyanúgy személyiségünk megvalósulásának tárgyai, mint népszokásaink, dalaink és édes anyanyelvünk. Összefüggéseiben a védett dülönevek és a paraszti porták, a honfoglaláskori sírok és a jáki templom nemcsak abszolút nyelvi, néprajzi, régészeti, történeti és műemléki értékeinél fogva érdemes megbecsülésünkre, hanem azért is, mert mindez: egykorvolt önmagunk. Ugyanígy a lábunk előtt elsurranó gyík és Nyugat-Dunántúl nyárvégi erdeinek illatos ciklámenvirága is egy darabja annak a fogalomnak, amelyet két rokonszavunk jelent: szülőföld és haza. De a szülőföldhöz való erős kötődés csak akkor válhat a természetvédelmi tudat kialakításának eszközévé, a haza pátozmentes, romantikátlan szeretete csak abban az esetben lehet indoka egy átgondolt és következetes természetvédelmi stratégiának, ha elevenen él mindannyiunkban a nemzeti közösség tudata, sőt öntudata.

Talán szerénytelenségnek tűnik a természettudományok egyik művelője részéről a kérdés ilyen megközelítése, kötelességemnek érzem azonban a témának erről az oldaláról is teljes nyíltsággal és ugyanolyan felelősséggel szólni, mint az elsőről. „Jelenlegi állapotunkban ugyanis legfontosabb annak a tiszta erkölcsnek az elve a nemzeti számára, amely egyedeit megakadályozza abban is, hogy az anyagi javak megszerzése, a gazdaság hajszolása közben nyelvükben, *hűségükben*, emberségükben elszegényedjenek. A teljes emberi élethez nemcsak a gyomrot, a lakást és a garázst kell megtölteni, hanem a lelket, a tudatot is. Hallani kell, hogy a história malma nemcsak lisztet és aranyat őrlhet számunkra, hanem szétmorzsolhatja magyarságunkat is, ha a nép tömeggé, a nemzet etnikummá, a haza országgá, a nyelv jelekké szegényül.” (Veress Miklós hozzászólása Lakitelken 1979. V. 18—19.) Vagyis *Jan Malanowski* lengyel szociológusnak kell igazat adnunk, aki szerint: „amilyen mérheterlen káros egy közösséget saját múltjának kritikátlan kultuszára nevelni, nacionalista tulajdonságokat kialakítani, más népeket megvetni, nemzeti gőgöt szítani, *ugyanolyan káros saját értékeit lebecsülni, bizalmatlansággal viseltetni saját képességei iránt, figyelmen kívül hagyni eredményeinket és sikereinket*”.

A szülőföld és természet egyiket másikért vállaló szeretete *tudati kérdés*. Mind a Honismereti mozgalomnak, mind a természetvédelmet hivatalból szolgálóknak tudatosítaniuk kell — jobban, mint eddig tették —, hogy amiről ma itt szó van, az elkötelezettség kérdése. etikai ügy, morális magatartás, személyes példamutatás és felelősségvállalás. S minél magasabb tisztséget tölt be valaki közülünk, annál nagyobb a felelőssége s annál keményebb példamutatást vár tőle a közvélemény. Csak ekkor oldódik fel a népgazdasági érdekeknek álszent szembeállítására az egész társadalom jövőjéről szóló megváltozó környezetvédelmi érdekekkel; csak ekkor tűnnek el azok az anomáliák, amelyek a fenti elképzelések és a lenti végrehajtás között ismételtelen meg-

mutatkozva törekvéseink hitelét rontják. A jelenlévők legyenek meggyőződve, hogy a hazai természetvédelem célkitűzése, azon túl, hogy természeti környezetünk értékeinek örökgyógyója kíván lenni, segíti helyreállítani az ősi viszonyt az ember és a természet között s ezáltal segíti személyiségünk mind teljesebb megvalósulását. Ha igaz az, hogy minden ember része a természetnek, akkor az is igaz, hogy attól elidegenedve, csak csonka önmaga. Ezért a természet- és környezetvédelem a társadalom közös ügyén kívül kinek-kinek személyes ügye s minél többet valósít meg ki-ki belőle, annál jobban teljesíti ki népe és szülőföldje számára önmagát.

Simon József:

Vas megye tájvédelmi körzetei

Megyénk természeti értékekben kiemelkedően gazdag, három flóratartomány találkozása nyújt változatos vegetációt, a vulkáni- és kristályospala hegység, valamint a Rába sík tájképi értékeket, a 25%-os erdőterület és a klíma gazdag állatvilágot, az emberi munka és a természeti adottság híres arborétumokat — így érthető a viszonylag sok védett terület, köztük a három tájvédelmi körzet: Sághegy, Őrség és Kőszeg.

A Sághegyi Tájvédelmi Körzet¹

A Sághegy mozgalmas geológiai története mintegy négymillió éve, a pliocén korban kezdődött, amikor a nagyerejű kéregmozgások létrehozták a balatoni vulkánosort és annak legnyugatibb kimenesaljai tagját. A geológiai vizsgálatok 4 kitérőt feltételeznek — az első vulkáni tufát eredményezett, az utóbbi három pedig 100 m vastag bazalttakarót. A hegy mai szaggatott alakja, már a bányászat következménye. A hegy geológiai felépítése, lejtésviszonyai sajátos helyi klímát alakítottak ki, amely jóval szárazabb és melegebb a környezeténél. Ezért a Sághegy önálló flóraszíj, magyar pusztai növényzettel, amelyek közül legismertebb a kőkörörcsin, a tavaszi hérics, a nagy ezerjófű és az árvalányhaj. Fás növénye az alacsony törzsű molyhostölgy. A hajdani meredek falu, laposplatójú vulkánikus kúp már időszámításunk előtti harmadik ezredtől otthont adott a kő- és vaskor népeinek, amint ezt a hegyen talált mintegy 9000 lelet bizonyítja.

Az Országos Természetvédelmi Hivatal elnöke 1975-ben nyilvánította védetté 235 hektárgyi területen a Sághegyet, mint az ország egyik legkisebb, de értékekben igen gazdag tájvédelmi körzetét. Azóta a szombathelyi Savária Múzeum segítségével egyik romos bányaépületben létrehoztuk a Sághegyi Múzeumot.

Az Őrségi Tájvédelmi Körzet

A hajdani őrispánság szabad őrtállóinak volt lakóhelye ez a vidék — akiknek és utódaiknak a szeres települések és a kerített házak adtak otthont, ahol a templomokat pótló szoknyás haranglábak uralták a dombtetőket, míg a dombhátakat átszelő erdők aljának forrásai, patakjai és a hűvös éghajlat olyan növénytakarásokat hoztak létre, amelyek hazánk más vidékein alig találhatók.

Az Őrség történelmi és geobotanikai határai csak részben fedik egymást — amíg az első csak 18 községet ölelt fel az utóbbi alatt Körmen és a Rába folyótól délnyugatra eső területet értjük 33 községgel — benne a Vend-vidéket is. Az Őrség népet Árpád házi királyaink telepítették ide. A nyugati országrész védelmét látták el, ezért településeiket családonként a dombok tetejére építették. Így alakultak ki, majd bővültek a nemzetiségi szálláshelyek, a szerek, melyeket — kevés kivétellel — a családokról neveztek el. Katonai jelentőségük a török támadással megszűnt. Az 1681-es soproni országgyűlésen szabad jogállásukat is elvesztették, Batthyány jobbágyok lettek minden tiltakozásuk ellenére, egészen a jobbágyfelszabadításig.

A táj első honismereti krónikásától, *Nemes-Népi Zakál Györgytől* ismerjük gazdálkodásukat és életüket — aki 1818-ban teszi közzé Eőrségnek leírását.

¹ A Sághegyről nemrég részletes ismertetést közlünk *Tarcsi Hona* tollából. Honismeret, 1979. 6-6. szám. (Szerk.)

A 38 ezer hektáros tájvédelmi körzetben a védelem a következőkre terjed ki:

— a természetes növénytakaságokra, az erdei és réti vegetáció fenntartására, köztük olyan értékes növények megvédésére, mint a kakasmandikó, a henyeboroszlán, a sárgaliliom, a ciklámen és a tőzegmoha-félék;

— a mikro és makrofaunára, amelyhez mintegy 500 nagylepké faj, a hazai madaraink, kis és nagy emlőseink zöme tartozik;

— a természetes vízháztartási viszonyokra, a 900 mm csapadék által táplált százánál több forrásra és patakokra, köztük a Zala folyóra;

— a tájkép megőrzésére, amelyben a szerves települések, a műemléktemplomok, a patakokat kísérő rétek, a mező- és erdőgazdasági nagyüzemek egyaránt beletartoznak, mint a táj gazdasági lehetőségei, így szerves részei;

— a hagyományok ápolására, a fazekasműhelyek, tőkmagolajütők felújítására.

A védelem a ma emberét szolgálja itt is, az őslakosság gazdasági fejlődését, de azt is, hogy a természetes, gondozott és egészséges vidék megmaradjon, hogy az ide látogató vendégek kulturált környezetben tudjanak pihenni.

A Kőszegi Tájvédelmi Körzet

A Kőszegi hegység hazánk nyugati határán, mintegy 10 km hosszan húzódik az Alpok legkeletibb nyúlványaként. Geológiai felépítése, tájképi értéke, élővilága, őskori és jelenkori településviszonyai olyan természeti értékünk, amelynek megőrzése, tudatos továbbfejlesztése közös társadalmi feladat.

A táj két jól elkülönülő részre osztható: az erdőterületre, amely a hegység északnyugati részét borítja, valamint a hegyaljai részre, amely a gyümölcsösök, a szőlők, a gesztenyések területe. A hegység erdeje hazánk egyik legértékesebb faállományából áll, ahol már csaknem két évszázada rendszeres erdőgazdálkodás folyik. Hajdan szelidgesztenyései is híressé tették Kőszeghegyalját, de a múlt századi 3000 hold gesztenyésnek ma a tizede sincs meg, az is részben előregedve és gondozatlanul. Így a természetvédelem eredményének egyik mércéje lehet: a gesztenyések felújítása.

A 900 mm feletti csapadék teremtette meg gazdag flóráját és faunáját is. Mintegy 1300 virágos és virágtalan növény, ezen belül 280 mohafaj, 170 kalapos gombafaj él a területen. Állatvilágából leginkább a madarak ismertek, 167 fajjal. De ez Chernel István szülőföldjén — aki hazánkban először bevezette a Madarak és fák napját — természetes is.

A táj különleges értéke a Velem-szentvidi későbronz és vaskori települési központ, ahol mintegy 1000 éven keresztül folyt a bronz-, arany- és vassfeldolgozás. Ennek feltárását a század elején kezdte a Savária Múzeum, s napjainkban már részben bemutatható állapotba került.

A 4000 hektáros tájvédelmi körzet avatására 1980 májusában került sor a Vas megyei természetvédelmi napok keretében. Feladata az elmondottakból adódóan: megőrizni és bemutatni a geológiai alakzatokat, a velemi őstelep; biztosítani a növény és állatvilág megmaradását (ezen belül a szelidgesztenyések államilag támogatott rekonstrukciója); megteremteni a települések, a táj, a gazdálkodás és idegenforgalom összhangját.

A hazai természetvédelem gyakorlati megteremtőjének Kaán Károly erdőmérnököt tartják. Tőle származik a természetvédelmi munka ma is érvényes hármas feltételének megfogalmazása. Ezek: megfelelő jogszabályok, eredményes végrehajtó hatalom, kiterjedt társadalmi bázis. Az első kettőből — úgy érzem — nincs hiány. Jogszabályunk jó, a hivatal szellemi, gyakorlati erejét bizonyítja a csaknem félmillió hektár védett terület, a társadalmi bázis viszont javításra szorul. Pedig sok mindenki tartozik ide. Így:

- a gazdálkodó, aki védett területen termel,
- a tanácsi szervezet, amely irányít és ellenőriz,
- a tervező, aki a jövő képét rajzolja,
- a pedagógus, aki ismereteket ad, példamutatással is neveli a gyerekeket,
- a társadalmi szervek és mindenki, aki él, pihen, dolgozik e területen.

A hivatali szervezet egyedül kevés a védelmi munkához — ahhoz a haza, a táj ismerete, szeretete kell, ami úgy hiszem a honismereti munkát is jelenti, érzelmi és értelmi igénytel, a jövő iránti felelősséggel. Felelősséggel és azzal a tudattal, hogy a későbbi nemzedékeink munkánkat nemcsak a ma és a holnap gazdasági eredményein, hanem azon is lemérik majd, hogyan tartottuk fenn és adtuk tovább az életet adó tiszta környezetet.

Névtani konferencia Veszprémben

A veszprémi várhegy kaptatóján a tatarozás reményt keltő rendetlensége fogad. Az újabb püspöki palota barokk épületének egyik szárnya már fehéren világít. Mellette, az egykori „harcos egyház” (ecclesia militans) keménykezű képviselője, az ellenreformátor *Biró Márton* által épített kisebb egykori püspöki palota faláról még ugyan csak hámlik a vakolat. Az utolsó ház állványzata szinte eltakarja Szent Istvánnak és Gizella királynénak a pompás kilátóhely mellvédjére állított szoborpárját, amelynek, eredeti módon, az ég szolgál háttérül. De a volt piarista rendház szépen restaurált épületében már rendeltetéséhez illő hangulatú elhelyezést talált a megyei levéltár. (Falán a felvilágosodás harcos költője, *Batsányi János* ércebe öntött emléktáblája.) S fent, a beállványozott ház tőszomszédságában korhűen restaurálva hívogat az egyik hajdani kanonokház kis palotája, a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Bizottságának székháza.

Itt foly le 1980. szeptember 22—24-e között a III. Országos Névtudományi Konferencia, amelyet a Magyar Nyelvtudományi Társaság a Veszprém megyei Tanácssal és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat magyar nyelvi választmányával közösen rendezett. Szakmai tanácskozás volt ez, munkaértekezletek sorozata. A névtannal foglalkozó hivatásos szakemberek, valamint a földrajzinév-gyűjtés területi szervezését végző kiváló önkéntes gyűjtők vettek részt rajta jó hetvenen. Jöttek Jugoszláviából és Csehszlovákiából is. Sajnos, a Romániából meghívott, felkért hozzászóló akadályozva volt a részvételben.

A munkaüléseken egy-egy előadás hangzott el a legfőbb névtani munkamezők helyzetéről és feladatairól. Ezt az illető témakörrel foglalkozók előre bejelentett 10—10 perces felszólalásai, kiselőadásai, majd élénk vita követték.

Az első munkaülés a személynév-kutatás kérdéseivel foglalkozott. Itt *Hajdú Mihály* (ELTE) tekintette át a legutóbbi konferencia óta eltelt tízéves időszak eredményeit és gondjait. Egyebek között szót a bibliográfiai tájékoztatás nem kielégítő voltáról, a névszociológiai szempontok érvényesítéséről a keresztnévek és becéző nevek vizsgálatánál, s rámutatott a helyi születésű gyűjtők előnyös helyzetére a ragadványnevek kutatásában. Ismertette az önkéntes gyűjtők értékes munkáinak is nyilvánosságot adó igen sikeres, a Magyar Személynévi Adattárak című kiadványsorozatát, amelynek eddig már 35 füzetet jelent meg, valamint az ugyancsak hiányt pótló Névtani Értékesítő című időszakos kiadványt.¹ (A résztvevők mindkét kiadvány legújabb számait megkapták egy ajándékosmagban.) Az előadás — ha majd megjelenik — egyúttal gazdag anyagot annotált bibliográfiája lesz az említett időszak és tárgykör magyar és külföldi szakirodalmának.

A kapcsolódó 11 felszólalás résztémákkal, módszertani kérdésekkel foglalkozott. Közülük több szélesebb körű érdeklődésre is számot tarthat. Így a *Fehértői Kataliné* (Schöpf-Mérei Kórház Könyvtára), kb. 450 gépelt lap terjedelmű „Árpádorkori kis személynévtár”-át ismertette. Ebben rendszerezve hozzáférhetővé teszi a leggazdagabb névanyagú forrásokban (Dömösi alapítólevél, Váradi regestrum stb.) megtalálható, mintegy 6800 XII—XIII. századi személyneveket. *Barabás Jenő* (ELTE) a táj-szemlélet és az etnikai kép tükröződését vizsgálta XVI. századi személyneveinkben. *Vitányi Borbála* (MTA Nyelvtudományi Intézet) *Tömörkény Istvánnak*, a Dél-Alföld

¹ Mindkettőt az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékesoport Névkutató Munkaközössége adja ki. Az előbbi *Hajdú Mihály*, az utóbbit ugyanő és *Mező András* szerkeszti.

népélete mesteri ábrázolójának szépirodalmi munkáiban előforduló, mindig táji gyökerű, sokszor népetimológias eredetű személyneveket vizsgálta. *Baski Imre* az ún. anyakönyvi neveket vette számba Fülöpsházás, Szabadszállás és Kisújszállás XVIII. századi ref. anyakönyveiben. (Ilyeneket: *Balogh György juhásza, Falu kocsisa, Cigány fia Mihály, Csonka tehéncsordás, Kapuvári aratólány.*) A keresztnevek kutatásához hasznos szempontokat adott *Büky Bélának* (MTA Nyelvtud. Int.) és *Mizser Lajosnak* (Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza) a névdivatokkal foglalkozó felszólalása.

A földrajzi nevek témakörének két munkakülés is jutott. Az egyikben *Mező András* (Bessenyei György Tanárképző Főiskola) tág horizontú áttekintésben értékelte az elmúlt időszak névtani munkásságát, nyíltan beszélve a gondokról s az elvégzendő feladatokról is. Itt is sok felszólaló volt, közöttük az Újvidéki Egyetem magyar tanszékének professzora: *Penavin Olga*, a társtudományok képviselői: *Takács Lajos* (MTA Néprajzi Kutató Csoport), *Szita László* (Baranya megyei Levéltár), *Kristó Gyula* (MTA Történettudományi Intézet), s a honismereti mozgalom „élcapatá”-ból *Kuczky Károly* (Kalocsa), *Pelle Béláné* (Eger).

Külön munkakülés foglalkozott a földrajzinév-gyűjtés országos helyzetével. Itt *Ördög Ferenc* kandidátus, egykori kiváló önkéntes gyűjtő (Nagykanizsa) adott magvas áttekintést, vázolta a kiadványhelyzetet, színes térképen is szemléltetve, mely megyékben hogyan folyik, illetőleg fejeződött be a szervezett gyűjtés, az összegyűjtött anyag ellenőrzése vagy szerkesztése. Megelégedéssel állapította meg, hogy már csak Nógrád és Pest megye mutat fehér foltot a térképen, bár az utóbbiban is folyik szervezett gyűjtés a Csepel-szigeten.²

Ezen az ülésen volt a legnagyobb a felszólalások száma. Nemcsak az egyes megyék gyűjtésszervezési kérdéseivel foglalkoztak (mint *Körmendi Géza*, Tata és *Timaffy László*, Győr), hanem elvi-módszertani kérdéseket is avatottan világitottak meg. Így pl. *Balogh Lajos* (MTA Nyelvtudományi Intézet) a földrajzi nevek korának megállapításáról, *Torma István* (MTA Régészeti Kutató Csoport) a földrajzi nevek régészeti vonatkozásairól, *Markó Imre Lehel* (Pölöskefő) a földrajzi köznevekről, *Kováts Dániel* (Sárospatak) a belterületi nevek gyűjtésével kapcsolatos kérdésekről közölt újszerű megállapításokat. *Mészárosné Varga Mária* (Sümege) beszámolójából azt is megtudtuk, hogy a topikai járásban külön szótár készül a földrajzi nevekben található köznevekről, amihez négy kiválasztott községben külön gyűjtést is végeztek. *Bognár András*tól (Kecskemét, Megyei Könyvtár) értesültünk, hogy Komárom, Bács-Kiskun és Szolnok megyében kiadták *Pesty Frigyes* századvegi országos helynévgyűjtésének területükre vonatkozó anyagát, s hogy több megyei könyvtár tervez még hasonló kiadványt.

Az egyéb tulajdonnevek (állatnevek, intézménynevek, márkanevek stb.) kérdéseiről is tanácskozott egy munkakülés. *J. Soltész Katalin* (MTA Nyelvtudományi Intézet) főreferátumában nemcsak alapos áttekintést adott témájáról, hanem az egész névkutatást érintő kérdéseket is tárgyalt. Ennek a témakörnek korreferensei között *Kovács Miklós* (MTA Nyelvtud. Int.) Író és névhangulat címmel, *Bachát László* (Bessenyei György Tanárképző Főiskola) a különféle beszédhelyzetek névhasználatáról tartott gazdag anyagú és színes előadást.

A konferenciának örömdetes vonása volt a tehetséges fiatal és legfiatalabb kutatók szereplése, így a *Korompay Kláráné* (ELTE Magyar Nyelvi Tanszék), *Gerstner Károlyné* (MTA Nyelvtudományi Intézet), valamint *Juhász Dezső* tudományos ösztöndíjas (ELTE). Az utóbbi készülő doktori értekezését ismertette felszólalásában, amely történeti tájénevek szakszerű és alapos feldolgozását ígéri.

Az előadásokból és a vitákban elhangzottakból kirajzolódnak néhány egyetértő megállapítás és a névkutatás jövőjét érintő javaslat körvonalai. A konferencia megnyitója és zárása (az előbbi *Benkő Loránd*, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, az utóbbi *Lőrincze Lajos*, a TIT magyar nyelvi választmányának elnöke tartotta), s a résztvevők egyhangú értékelése szerint sokat fejlődött és jelentős eredményeket ért el a névkutatás a legutóbbi országos konferencia óta, s ebben jelentős szerep jutott a néprajzi-nyelvjárási gyűjtőmozgalomban kinevelődött gyűjtőhadisereg s a Hazafiás Népfőnt, valamint az érdekelt tanácsok megértő támogatásának. Erősítendőnek minősítették viszont az elmúlt korszak elméleti feldolgozó munkásságát (bár itt is

² Ld. erről részletesebben: A Honismereti mozgalom keretében folyó földrajzinév-gyűjtés tapasztalatairól. Honismeret, 1979. 3. sz. 3–3. old.

voltak kiemelkedő eredmények), amely a rendkívül sokra becsült anyaggyűjtő tevékenységnek is egyik fő ösztönzője. A névtani kutatások bizonyos egyoldalúsága (S. Soltesz Katalin szellemes fogalmazásával — kétoldalúsága) is hiányérzetet keltett. E sorok írója felszólalásában éppen erre hivatkozva hívta fel a konferencia résztvevőinek figyelmét a bontakozó szervezett népi növénynev-gyűjtés (Ezerjőfű akció)³ támogatásának fontosságára, amely a személynevek és földrajzi nevek intenzív kutatása mellé csatlakozva „háromoldalúvá” tehetné a névtani kutatásokat. Az „alkalmazott névtan” helyzetének, feladatainak tárgyalása kapcsán elhangzott a kívánság, hogy a nyelvvelés legyen az eddiginél aktívabb az intézmények, márkanévek stb. helyesebb megválasztásának szorgalmazásában. A szűkebb szaktestületeket érintő kérdések közül egyhangú helyesléssel találkozott az a — *Bessenyei* szavával⁴ — „jámbor szándék”, amely a névtani kutatással foglalkozó szakemberek képzését kívánja intézményesen megoldani, s amely intézményes szervezeti keretet tartana szükségesnek a jövő, eddiginél is sikeresebb kutatómunkájához. Többször is szóba került az összegyűjtött nevek kiadásának gondolja. A jelenlevő illetékesek és érdekeltek hangoztatták azt a törekvésüket, hogy a megnevekedett gazdasági nehézségek között is megtalálják az eddiginél olcsóbb közzétételi lehetőséget. Egységes vélemény alakult ki arra vonatkozóan is, hogy a magyar névtan kutatóinak — tudományos szakszerűséggel és higgadsággal — fel kell venniük a kesztyűt a különböző világnyelveken megjelent, magyar névtani vonatkozású, tudományosan meg nem alapozott megnyilatkozásokkal szemben.

A konferencia jó közérzetéhez hozzájárult az is, hogy a résztvevők szálláshelye a vendéglátó megye gondoskodása folytán az alsóorszi szép Bányászudülőben volt, ahonnan a Balatonban is gyönyörködhettek, s ahova autóbusz szállította naponta a tanácskozás résztvevőit. Így kiváló alkalom adódott a konferenciákon oly fontos „folyosói” és „fehér asztal melletti” tapasztalatcserére is. Itt, az üdülő klubhelyiségében zajlott le az a megragadó hatású, önéletrajzi szövegrészekből, verstördékekből s egyéb korabeli írásos dokumentumokból összeállított irodalmi műsor is, amelynek címében („En, József Attila, itt vagyok”) és tartalmában is volt „névtani” vonatkozás. (Az est előadója *Hegyeshalmi László*, rendezője *Szokoly Tamás* volt. A zenei aláfestést *Szűcs József* szorgáltatta klarinéton.)

Summázásként elmondhatjuk, hogy az igen eredményes tanácskozás minden bizonnyal jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a terv szerint öt év múlva esedékes, legközelebbi névtani konferencián majd a gyűjtő és feldolgozó munka újabb értékes eredményeiről lehessen számot adni, annál is inkább, mivel — ígéret szerint — a tanácskozás teljes anyaga megjelenik Veszprém megye honismereti évkönyvében.

Morvay Péter

Hagyományossá válik a szlovákiai magyarok Művelődési Táborá¹

A Csehszlovákiában élő magyarság szellemi életével kapcsolatban hat-nyolc évvel ezelőtt alig lehetett sok jót leírni. Pedig az utóbbi hatvan esztendőben voltak kísérletek és maradandó eredmények, amelyek a közösség létének, hovatartozásának, megtartó öntudatának kimunkálására törekedtek. Gondoljunk csak a néphagyomány emlékeit kutató, a nemzetiségi kulturális élet táplálását előmozdító, haladó Sarló mozgalomra, vagy a hatvanas években elinduló ifjúsági klubokra és nyári ifjúsági táborozásokra.

Ezeket a folyamatokat a kisebbségtől független, de sorsát sokszorosán meghatározó történelmi események megállították. De akadnak mindig, akik felismerve a történelem logikáját, képesek folytatni a megkezdett munkát és merik vállalni az ezzel járó nehézségeket is. Így indult 1975 nyarán a Csallóközben a honismereti kerékpártúra a prágai, pozsonyi, brünni és kassai diákok kezdeményezésére; majd — elsősorban a vágsellyei Vörösmarty Klub indíttatására — 1977-ben a Művelődési Táborozás Őrsűfalun. Ezek a rendezvények azóta hagyományná váltak. Létszámban és minőségben

³ Vö. *Morvay Péter*: Az Ezerjőfű akció elé. *Honismeret*, 1979. 3. sz. 42–44. oлд.

⁴ Az Akadémia létrehozását Széchenyi előtt szorgalmazó, Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék c. röpirata 1790-ben jelent meg Bécsben, a szerző neve nélkül.

¹ Az előző táborokból a *Honismeret* 1978. 1. és 5–6. számában adtunk hírt. (Szerk.)

HONISMERETI KERÉKPÁRTÚRA

MŰVELŐDÉSI TÁBOR

GOMBASZÖG – SOMODI

1980. júl 31 – aug 9

SOMODI

80 aug 9–16

a szlovákiai magyarság legnagyobb, legszínvonalasabb rendezvényei közt szerepelnek. Szervezője hat év óta a CSEMADOK KB, s bár az intézményesülés mindig magában rejtji az ellaposodás veszélyét, ez jelen esetben kevésbé érezhető, mert az elképzelések végrehajtói képesek voltak áthidalni a közönség és az intézmény közt olykor meglévő szakadékot.

Ebben az esztendőben a kerékpártúra résztvevői a Sarló zászlóbontásának történelmi színhelyén, Gombaszögön gyülekeztek. A mintegy 130 résztvevő megismerte Gömör hegyekkel és apró falvakkal tűzdelt keleti felének építészetét, régészetét, dalait és történelmét, Rozsnyó, Betlér, Pelsőc, Krasznahorka és Jablonca nevezetességeit. Aztán következett a Szádelői völgy, amely geológiailag és a hozzáfűződő mondák tekintetében is méltó párja az Erdélyben lévő Tordai hasadéknak; majd a Tornai vár, a buzitán honfoglalás-kori temető, Kassa város történelmi emlékei, Stósz Fábry Zoltán nevétől maradandóvá vált menyesei, Jászó történelmi léggömbje és a végcél: Somodri. Ez a fürdőhely a Kassa vidéki járásban, Szepsi tőszomszédságában éppen olyan nevezetessé vált a nyáron, mint korábban Őrsújfalú.

A néprajzi—honismereti—történelmi jellegű művelődési tábor műsorában a szórakoztató esti programok mellett (folklor-irodalmi színpadok, szólisták bemutatkozása, filmvetítés, Kiss Tamás, Havas Judit, Selley Zoltán, Szabó András, Király Györgyi, Dönnys József fellépése stb.) gazdag témájú előadások és beszélgetések szerepeltek. Ezek közül itt most csak néhányat említek meg. Szanyi Mária a palóc etnikumról és a Bódva völgye néprajzáról, Liszka József a fejfákról és kopjafákról, Szathmáry István a nyelvjárásokról, Popély Gyula a csehszlovákiai magyarság két világháború közötti kulturális és társadalmi életéről, Dobssy László a cseh—magyar irodalmi kapcsolatokról, Halász Péter a moldvai csángó magyarokról, Gál Sándor parasztságunk harminc évéről beszélt. A történelmi ismereteket főleg Blaskovits József török nyelvű magyar ősgesztánról a „Tari-hi Ürgürüş”-ről tartott előadása tagította. Ez, a valószínűleg az őskronikából törökre fordított és az előadó által magyarra visszautletett történelmi dokumentum olyan forrása, illetve kiegészítője lehet önismeretünknek, amely sok eddigi feltételezést bizonyossá, másokat pedig alaptalanná tesz. Sajnos a mű publikálása még várat magára, pedig a 70. évén túljáró turkológus professzor számára újabb művek kutatásához nyújthatna ösztönző erőt.

Erdekes volt még a beszélgetés *Németh Jenő*vel, Szlovákia mezőgazdasági miniszterhelyettesével, avagy a *György István* vitaindítóját követő nyílt véleménycsere a szlovákiai magyarság lehetőségéről. Mintegy 400 fiatal, főleg diák vagy értelmiségi fordult meg a somodi táborban egy hét alatt. Ide futott be a kétnapos Órsújfalusi Honismereti Tábor tőrszergádjája is, és ezzel három jelentős akció fonódott egybe (túra, honismeret, művelődés). Találkozhattak itt az amatőr művészek, az önkéntes néprajzi gyűjtők és a népművelők. Barátságok születtek és erősödtek, s az újra felállított kopjafa alakú emlékoszlop már nemcsak jelképe a jelenlétnek, de valódi vágyat, igaz valóságot testesít meg.

A CSEMADOK Központi Bizottsága a következőkkel zárja a IV. Nyári Művelődési Táborról készített értékelését: „a... tábor teljesítette küldetését, s az előző három tábor hagyományait folytatva a magyar lakta vidék keleti részeinek fiataljait is bekapcsolta a szellemi élet folyamatába. Az eljövendő táborok garanciája, hogy az érdeklődők száma fokozatosan nő, hisz az idén már közel négyszázan verték le sátrukat hosszabb-rövidebb időre, s remélhetőleg ez a mozgalom állandóan bővülni fog, legyen az a tábor akár Somodiban, Órsújfalun, vagy akár egy újabb helyen.”

Molnár László

Tanácskozás a Bükk-hegység szlovák falvainak néprajzáról

A Bükk-hegység belsejében levő szlovák falvak (Répáshuta, Bükkszentkereszt és Bükkszentlászló) népi kultúrájának vizsgálata a néprajzi kutatás előterébe került. 1979 nyarán a miskolci Herman Ottó Múzeum szervezett gyűjtőtáborot Répáshután, az akkori kutatások eredményei a közeljövőben szerveződnek néprajzi monográfiává. Benne szerepel a Bükk kutatása a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei és a Heves megyei múzeumi szervezet, valamint az MTA Néprajzi Kutató Csoport tudományos terveiben, s támogatja ezt a munkát a Miskolci Akadémiai Bizottság is. Ezen érdeklődés egyik megnyilvánulása volt az is, hogy a TIT Borsod megyei és Heves megyei szakosztályai és a mis-

kolci Herman Ottó Múzeum hagyományos, már ötödik alkalommal megrendezett tájkonferenciájának témája a bükki szlovák falvak néprajza volt.

A tanácskozásra 1980. szeptember 11-én került sor Bükkszentkereszten. A csaknem ötven jelenlevő között voltak néprajzkutatók, önkéntes gyűjtők és helybeli érdeklődők. A néprajzi tájkonferencia évek óta a TIT néprajzi szakosztály központi rendezvénye, mely alkalom a találkozásra, tapasztalatcserére, új ismeretek szerzésére.

A tanácskozás első előadója *Tóth Emilia*, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége munkatársa volt. Röviden áttekintette a hazai szlovákság néprajzi kutatásának történetét, nagy vonásokban felvázolta a munka főbb szakaszait, szőtt jelentősebb eredményeiről. Ezt követően *Cs. Schwalm Edit*, az egri Dobó István Múzeum muzeológusa az észak-magyarországi népi táplálkozás egyik vonatkozását, a születéshez, a lakodalomhoz és a halotti torhoz kapcsolódó ételeket ismertette, különös részletességgel szólva az ünnepi kalácsok szlovák kapcsolatairól. A rendezvény harmadik előadója *dr. Veres László*, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese volt, aki részben korábbi vizsgálatok, részben pedig saját kutatásai alapján rajzolta meg a bükki szlovák falvak településtörténeti vázlatát. Ezt követően *dr. Mádai Gyula* tanár, a néprajzi szakosztály elnöke a vidék népe számára elsődleges megélhetési forrást jelentő erdők hasznáról szőtt. Ehhez kapcsolódott *Orliczki Károly* répáshutai tanár referátuma, aki

Mészégető boksa Répáshután

Régi foglalkozások — új mesterek címmel az erdei iparok, elsősorban a mészégetés továbbéléséről, mai gyakorlatáról beszélt. A tanácskozás zárásaként *dr. Barna Gábor* (KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen) ismertette répáshutai néphitkutatásának eredményeit.

A tanácskozást követően — a hagyományok szerint — néprajzi terepmunkával folytatódott a tájkonferencia. Megismerkedtek a résztvevők a mészégetés és a szénégetés munkájával, majd körülnéztek Répáshután.

Úgy véljük, hogy az idej néprajzi tájkonferencia is hasznos rendezvény volt. Remélhetőleg ismét napvilágot láthat majd az előadások anyaga, hasonlóan az előző évihez, s az érdeklődők hasznos segédanyaghoz jutnak ezáltal a Bükk néprajzáról. Az eredményeken túl a tanácskozás számos fehér foltra is felhívta a figyelmet, kijelölve az elkövetkező esztendőkre a kutatók — hivatásosak és önkéntesek — feladatait.

Viga Gyula

Néprajzi-urbanisztikai expedíció a Szigetközben

Az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem KISZ-bizottságának és Közművelődési Titkárságának szervezésében 1980. július 27-től augusztus 8-ig huszonöt egyetemi és főiskolai hallgató végzett kutató munkát a Szigetközben. Az expedíció célja ennek a sajátos arculatú és gazdag hagyományú tájnak megismerése, hogy a bős-nagymarosi vízlépcső építésével kapcsolatos változások előtt, a Dunakanyarban rendezett leletmentő régészeti táborhoz hasonlóan tárja fel és örökítse meg a terület jellegzetességeit, a népiélet értékeit. A résztvevő diákok a budapesti, debreceni, szegedi tudományegyetemek, a szombathelyi, budapesti tanárképző, a zsámbéki, győri tanítóképző főiskolák és a kecskeméti Óvónőképző Intézet hallgatói voltak. A csoporthoz csatlakozott az ELTE Néprajzi Tanszékének kötelező nyári gyakorlatát végző hat hallgatója, *dr. Katona Imre* docens vezetésével. A tábor adminisztratív ügyeit *Kresz Frigyes*, *Priszter Andrea* intézte, szakmai témavezetők *Ács Anna*, *Oeller Ottó*, *Szabó Péter* és *dr. Timaffy László* voltak.

Az Észak-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság az expedíció rendelkezésére bocsátotta Hanság nevű tanyahajóját. Így a doborgaszligeti vízkijáránál, festői környezetben lehorgonyzott hajón nagy-szerű elhelyezésben és ellátásban részesültek a fiatalok. Bevezetőül *dr. Timaffy László* színes diákkal, valamint a televízió Szigetközről szóló szép tájfilmjével illusztrált előadásban ismertette ezt a gyönyörű vízi tájat, s a kutatás sokoldalú lehetőségeit. A Honismereti mozgalom témaválasztási szabadságának megfelelően a diákok érdeklődési körük szerint végezhettek kutató munkájukat: a népi építészet, a használati tárgyak gyűjtése, a népi gazdálkodás munkaszervezetének, a munkaszervezési formáknak vizsgálata, a termelőszövetkezet-alapító tagok visszaemlékezései, a népi táplálkozás, a népi szórakozásmódok, a gyalogos teherhordás, a néphit, a prózai és a verses népköltészet, valamint az életmódváltozások rögzítésének körében. Dicséretes volt lelkesedésük, szorgalmuk, s kapcsolatteremtésük a szigetközi néppel. Gyalogosan, kerékpáron és a megyei művelődési központ mikrobuszával járták a községeket. A megyei múzeum igazgatóságának anyagi támogatásával sok érdekes tárgyat gyűjtöttek, fénykép- és magnetofonfelvételeket készítettek. A gyűjtött tárgyi és szellemi anyag a mosonmagyaróvári Hanság Múzeum adattárába került megőrzésre, ahol a további kutatások rendelkezésére áll.

Csoportosan kirándultak Mosonmagyaróvár, Győr, Lébény, Fertőd, Nagycenk, Sopron nevezetességeinek megtekintésére, és sok értékes élménnyel, ismerettel gazdagodtak.

Emlékezetes marad a vízügyi igazgatóság korszerű kitzőhajóján megtett vízi út a szigetközi Dunán, ahol a valóságban szemlélhették a folyó óriási erejét, s az ember tájalakító munkáját. A hajón *dr. Nagy László*, az OVH főosztályvezetője, valamint *Varga Miklós* győri vízügyi igazgató részletesen ismertette a bős—nagymarosi vízlépcső építésének tervét, távlatait, *Válki István* megyei tanácselnök helyettes pedig a tájban élő ember szemléletét mutatott rá a Szigetközt érintő problémákra.

Az expedíció egyformán sikeresen szolgált a táj kutatásának, valamint az egyetemi és főiskolai hallgatók képzésének, közművelődésének ügyét.

Dr. Timaffy László

A Fejér megyei Ifjúsági Honismereti Tábor Mór, 1980.

Fejér megye Tanácsának, Hazafias Népfront és KISZ Bizottságának támogatásával a székesfehérvári István király Múzeum 1976 óta nyaranként honismereti tábort rendez középiskolások számára. 1980. július 10—20. között Mór, a közelmúltban helyreállított barokk Lamberk-kastély adott otthont annak a 40 középiskolásnak, akiket az iskolai és a múzeumi honismereti szakkörökben végzett munkájuk alapján meghívtak a táborba.

A tábor célja évek óta az, hogy elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtson a honismereti-helytörténeti szakkörökben tevékenykedő diákoknak. Programjában előadások, terepkutatás, filmvetítés, kirándulások szerepeltek. Az előadásokat a székesfehérvári múzeumból és a levéltárból meghívott kutatók mellett maguk a táborlakók tartották. A hivatásos kutatók a Vértes, a Mezőföld és a Velencei-hegység területén folyó honismereti munkáról, Fejér megye római kori történetéről, a móri járás régészetéről, az 1848-as móri csatáról és a móri születésű *Wekerle Sándor* miniszterelnök honismereti tevékenységéről szóltak. A néprajzi témák között a lebontás előtt álló székesfehérvári Palotaváros néprajzáról és a Fejér megyei népdalgyűjtés eredményeiről szóló beszámoló szerepelt. A diák előadók a csókakői várról, a 925 éves tihanyi alapítólevélről, *Tömörkény István*ról emlékeztek meg, valamint Mór 1977-ben megjelent történeti monográfiáját elemezték.

A csókakői várhoz szervezett gyalogtúra mellett egy egésznapos autóbussz-kirándulás is szerepelt a programban Zirc—Bakonybél—Pápa útvonalon. Zirc és Pápa múzeumaiban és műemlékein kívül a bakonybéli fafaragók, faszerszámkészítők munkájának helyszíni megismerése különleges élményt jelentett.

A tábor programjának legfontosabb és legsikeresebb része az idősebb néprajzi gyűjtés volt. Kérdőívek segítségével 3—7 tagú csoportokban gyűjtöttek a diákok. Esténként közösen értékeltük a felderített anyagot. A táborzárásra valamennyi csoport fel is dolgozta a gyűjtött témát. Összesen 12 dolgozat készült a szőlőművelés, a méhészet, a népviselet, a népszokások, a szakrális emlékek és az 1848-as hagyományok témaköré-

ben. Valamennyi dolgozat résztvesz az önkéntes néprajzi gyűjtőpályázaton. A táborozók nemcsak adatokat, hanem újkortörténeti-, néprajzi tárgyakat és régi fotókat is gyűjtöttek a székesfehérvári múzeum számára.

A Fejér megyei ifjúsági honismereti táborokban résztvevő fiatalok évek óta a legszínvonalasabban dolgoznak a honismereti szakkörökben és az István király Múzeum ifjúsági klubjában. Közülük a diákok a tanév során is rendszeresen felkeresik a múzeumot és a levéltárat. Nem csupán az előadásokon vesznek részt, vagy a kiállításokat kísérik figyelemmel, hanem az ott folyó honismereti kutatómunkába is bekapcsolódnak. Úgy látjuk, hogy a főiskolákon és későbbi munkahelyeiken is a Honismereti mozgalom céltudatos és lelkes támogatói lesznek.

Lukács László

Az V. Szabolcs-Szatmár megyei honismereti tábor

Nemes hagyomány folytatódott Vásárosnaményban az idén július 28 és augusztus 2-a között. Ezt az időszakot választotta a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács és a Művelődési Központ a honismereti szakkörvezetők továbbképzésére.

A központi téma hazánk felszabadulásának 35. évfordulója volt. *Filep János*, a megyei pártarchívum vezetője a „Földet vissza nem adunk” mozgalom megyei eseményeiről; *Szekeres Antal* Hajdú-Bihar megye tanácsának művelődési osztályvezetője pedig az Ideiglenes Nemzeti Kormány munkájával ismertette meg a szép számú hallgatóságot. *Dr. Csermely Tibor*, a Hazafias Népfront megyei bizottsága munkatársa tiszteletreméltó türelmetlenséggel taglalta feladatainkat a földrajzi helynévkutatás területén. A megyei tanács, illetve a megyei KISZ Bizottság munkatársa a szakkörök és az egyéni gyűjtők, valamint a történetírók feladatairól szólt. A táborlakók — felnőttek és diákok — naponta csak egy előadást hallgattak, a fennmaradó időt önálló gyűjtéssel tölthették.

A tárgyi és szellemi néprajzot kutató csoport vezetője *Nagy Ferenc* ibrányi szakfelügyelő volt. Ők elsősorban az egyházi halálórási anyakönyvekben búvároztak, de gyűjtöttek időjárással kapcsolatos népi megfigyeléseket és ál-

Munkában a néprajzi csoport, a házigazda *Oroszlán Sándor*, lónyai református lelkész

lattartással kapcsolatos népi gyógymódokat is. A *felszabadulásunkat kutató csoportot Antal Miklós* könyvtárvezető irányította. Adatokat gyűjtöttek a vásárosnaményi járás eseménynaptárához, annotált ajánló bibliográfiát készítettek a felszabadulásról, a könyvtárban és a Beregi Múzeumban található művekről, továbbá utcanév-ismertető adattárat állítottak össze. Az ifjúsági mozgalom kutatóinak *Jeney István*, a Bessenyei Tanárképző Főiskola tanára volt a vezetőjük. Üzemekben, könyvtárakban és iskolákban kerestek adatokat, feldolgozásra váró anyagot témájukhoz.

Népszerű volt továbbra is a táborkók körében a pályázati rendszer. A dolgozatokat iskolai szakkörvezetők irányításával készítették a diákok, ez volt az idén is a belépőjegy a táborba. Különösen értékes volt Az 1945-ös földosztás Ajak község felszabadítása, A tanyásgazdálkodás a felszabadulás előtt és után, a Népszokások Beregdarócon, a Nagycesed és a csesdi vár című munka. Eredeti témaválasztásával tűnt ki Kisvárdai sajtóéletét feldolgozó pályamunka.

Jávor Ágnes

Tájház a Zempléni-hegységben, Komlósán

Magyarországon a népi műemlékek megőrzésének és hasznosításának egyik, általánosan elterjedt formája a tájházak létesítése. Komlósán a Zempléni-hegység vidékére jellemző archaikus tűzelőberendezése és hagyományos építőtechnikája miatt állítottak helyre egy

múlt századbeli parasztházat, amelyet szeptember 21-én a nemzetiségi napok keretében nyitottak meg a látogatók előtt.

A Zempléni-hegység néprajzi szempontból sokszínű és jellegzetes terület. A falvak egy része középkori, zömébe a 17–18. században települt mai lakossága. A törökidulás, majd a Rákóczi-szabadságharc küzdelmei, illetve a 18. század elején dúló pestisjárvány után történtek nagyobb telepítések vidékünkre. A hiányzó munkaerő pótlására telepítettek németeket Rátkára, Herceggútra és Károlyfalvára. A történeti Magyarország északi megyéiből érkezett szlovákok alapították a mai Háromhutat, illetve a Hegyközben Kishutát, Nagyhutát és Vágáshutát. Nagyobb számú kárpátukrán lakosság települt Komlósikára, Mogyorósikára, Baskóra. A magyarok és nemzetiségek egymás mellett élése, kölcsönhatása során sokat változott a vidék néprajzi képe. A lakosság tárgyi és szellemi műveltségében azonban még ma is sok olyan elemet találunk, melyek az Északkeleti-Kárpátok népeinek kultúrájával mutatnak rokonságot.

Komlóska nevével már a 14. században találkozunk, ekkor a Csirke család birtoka. Később a Rákóczi-uradalom része. A Rákóczi-szabadságharc után osztrák főuraknak volt nagyobb birtoka a falu határában. A hegyek közé zárt, mostoha természeti viszonyok között élő lakosság az erdőből, az erdei gyűjtögetésből és az állattartásból élt, a földművelés másodlagos jelentőségű volt. A lakosság nagy része néhány holdas szegényparaszt és földnélküli napszámos, akik idénymunkára a Hegyaljára és a Alföldre is lejártak. A környező magyar és szlovák falvak lakosságától nyelvében és hagyományaiban eltérő Komlósán a kárpátukrán népi kultúra sok arhaikus elemét találjuk meg ma is. Ezek egy részét, a hagyományos építkezésnek és a lakáskultúrának a 19–20. század fordulójára jellemző emlékeit láthatjuk a tájházban.

A patak völgyben települt falu telkei és lakóházai merőlegesen az utcára. A házakat a 18–19. századig kizárólag fából építették. A falat hosszú gerendákból rótták össze (*kalitka ház*), vagy a gerendaváz közeit vesszővel fonták be (*paticsfalu ház*), és kívül-belül sárral betapasztották. A kőépítkezés csak a 20. században terjedt el. A faházakon a szarufás szerkezetű, kontyolt nyeregtesítő az általános, a kőházak vakolatdíszes

(Kulcsár Géza felvétele)

oromzatú nyeregtetővel épültek. A legelterjedtebb hagyományos tetőfedő anyag a lépcsőzetesen felrakott *zsupszalma*, de régebben gyakori volt a *zsin-delytető* is.

A lakóházak beosztását a gazdasági-társadalmi viszonyok határozták meg. Az egységes társadalmú Komlóskán általában volt a *ház* (chézsza) — *pitvar* (*préklet*) — *kamara* (*komora*) — *ól* (*chiv*) beosztású lakóház. A legszegényebbek kamra nélküli lakóházat építettek. A lakóház fő helyisége a *háznak* nevezett szoba. Egyik sarkában állt a helyiség 1/4 részét elfoglaló, belső fűtésű, hasábalakú, főzésre és sütésre egyaránt használt *kemence* (*pec*). Tüzelőnyílása fölé fából készült, sárral tapasztott füstelvezető *kürtő* (*kobelka*) borult, amely a kemence, illetve a kemence előtti padka nyílt tűzhelyének a füstjét a szabadba vezette. A 18. században a kürtő még csak a kémény nélküli padlásterbe vezette a füstöt. A 19. század elejétől az Alföld felől terjedt el Komlóskán is a pitvarbeli *szabadkémény*. A 19—20. század fordulóján épült lakóházakban a kemence már a pitvarba, a szabadkémény alá került. A szobában

csak a kőből és sárból épített, főzésre és fűtésre használt zárt tűzhely a *masina* maradt. Ilyen zárt tűzhely mind a szobában, mind pedig a pitvarban levő kemencéhez is kapcsolódhatott. A komlósikai tájház masinával egybeépített kobelkás (kürtös) kemencéje máig a szobában maradt.

A szoba két jól elkülöníthető részre tagolódott. A bejáratától jobbra lévő sarok, a kemence és a tűzhely környéke volt a munkatér. A főzésen kívül itt fontak, itt javították a férfiak télen a szerszámokat. A szemközti bal sarokban a tároló- és ülőbútorként is használt két *karosláda* (*lada*) előtt állt az *asztal* (*sztül*). Ez a sarok számított a szoba fő helyének. A bejáratall szemközti két ablak között volt a ruhanemű tárolására szolgáló háromfiókos *komót*. Mellette a jobb oldali sarokban állt a magasra vetett *ágy* (*poszty*). A szoba bal sarkában is volt egy egyszerűbb ágy. Alvásra a karosládákat is használták. A háttámlás *karszékek* az ágy előtt álltak. A sötét alapon élénk virágozással díszített bútorok sátorlajúhelyi asztalosoktól származnak. A sok szentkép és a vallásos témájú szobrocskák a görögka-

tölükis kárpátukrán lakosság jellemzői. A főfalán, a *mestergerenda* (*mesternyica*) alatt rendszerint a máriapócsi kegykép vagy tükör függött, mellette szentképek, szentelt gyertya. Az első világháború után ide kerültek a családi fotók és a háborús emlékképek is. A komót tetején helyezték el a szentek, angyalok gipsz szobrai, a keresztet, a keménycserép díszedényeket, bögréket, poharakat. A fő és az oldalfalakra rakták a díszes keménycserép tányérokat, a kemence körüli falra pedig a tálakat, a sütés-főzés eszközeit. Ruhát tároltak a hátsó ágy fölötti rúdon (*drucok*). A mestergerendán volt a helye az imakönyvnek, az evőeszközöknek, borotvának, a szentelt barkának, tisztesszűnek. Világításra a tölgyfából hasított *foklát*,

a *mécsest*, a *lámipást* és a petróleum *lámipást* használták.

A pitvar eredetileg csak a szoba előteréül szolgált. A kemence kikerülésével a szabadkémény alatti része konyhává lett. A legszegényebb családoknál a szabadkémény alatti területet kamraként használták. Fatörzsből faragott *kabobban*, hordókban és *ferslokban* tárolták itt a búzát. Némely házakban a pitvar első részében állt a gabonafélék és a kukorica őrlésére szolgáló *malmoeska* (*mlénc*).

Az istállót udvarról nyíló bejáratral, a lakóházzal egy fedél alá építették. Fő berendezési tárgya a 19. században még egydarab fatörzsből faragott, majd később a deszkázott oldalú *jászoly* (*valir*).

Dr. Petercsák Tivadar

NEKROLÓG HELYETT...

...közöljük a nemrég elhunyt Kardos László levelét, amelyet mint a Györffy István Kollégium igazgatója intézett a vidéki népi kollégiumok instruálására utazó Györffy-kollégistákhoz 1947. március 21-én.

Kedves Barátaim!

Sajnos csak így írásban tudok egy-két szót váltani veletek abból az alkalomból, hogy negyvenen közületek vállalják a vidéki népi kollégiumok instruálásának nehéz feladatát. Ez a feladat hasonló a tavalyi nyári kollégiumszervezéshez, most a kollégiumokat meg kell erősíteni, kollégiumokká kell tenni. A tavalyi résztvevők emlékeznek az útnak indulás hangulatára. Most szeretném, ha ugyanaz a lelkesedés és perspektíva hatna át benneteket. A Györffy-kollégium a népi kollégiumok lelke, tartalom és módszer a népi kollégiumok előbbre vitelében, és ezért felelősség is saját szülőttünk, a NEKOSZ iránt. Kinek-kinek a szereplése és vidéki munkája sorsdöntő lesz a helyi kollégium jövőjére nézve. Szívetekkel és egész eszetekkel legyetek azon, hogy vidéki munkátok eredményes lehessen. Egy hétre a tulajdonotok lesz egy egész kollégium, 30—50—70—100 fiatalember. Ez nagyon nagy dolog. Bizom abban, hogy a várakozásnak meg fogtok felelni.

Egy-két sietős intelmet még ide írok:

— Ne feledjétek, hogy középiskolás diákokkal lesz dolgotok! Gondoljatok a magatok középiskolás múltjára! A szívre, a kedélyre ügyekessetek hatni! Meséljétek, meséljétek magatokról, a magatok fejlődéséről, a kollégiumról, a kollégium múltjáról, a népi kollégiumokról, a népi kollégisták jövőjéről, az egyetemről. Perspektívát, ragyogó perspektívát mutassatok, de mutassátok meg azt a nehéz, de hősi utat és erőfeszítést is, amelyen a mi perspektíváinkat elérni óhajtjuk és tudjuk. Ne politizáljatok!, de legyen politika mégis minden szavatok.

Meggyőződéseket ne erőszakoljátok! Egyáltalán ne erőszakoskodjatok. Inkább semmi, mint erőszak! Mindenkiel beszélgetsetek, személyes barátság fűzőn egymáshoz benneteket. Rólatok fogják megítélni sokszor éveken és évtizedeken keresztül a Györffy-kollégistákat. Vigyázz erre a barátságra!

Ne fondorlatoskodj! Ne igyekezz túlon túl sem beleavatkozni mások fejlődésébe!

Hozd össze a tanárokat és a diákokat, az igazgatót és a kollégistákat!

Őszinte légy és ne nagyképű! Magyarázd meg, hogy mindenki eljut a fejlődésnek arra a fokára, ahol Te vagy! Idő kérdése az egész.

Vidámság, kedélyesség és okosság jellemezze lentléted!

(Sajnos be kell fejezzem, mert Kovácsnak mennie kell!)

Hiszem, hogy mindnyájatok munkája eredményes lesz! Szívet és talpraesettséget kívánok a munkátokhoz! Én is megígérem, hogy napról napra jobban igyekszem meggyógyulni, bár ez nehezen megy.

Az egész kollégiumnak baráti üdvözetemet küldöm. Igen sokat gondolok rátok, és nagyon szívesen, hogy amolyan betegnek kell lennem!

Kardos László

A Török család védlevele Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől

Az egykori kismemesi családok sok vihart látott levelesládái még igen sok fedezni valóval kecsegtetnek. Történetírásunk elhanyagolt területe ennek a társadalmi rétegnek a kutatása. Régebben azért, mert inkább a parasztsághoz számították őket, ma pedig inkább az egykori uralkodó osztály tagjait látják bennük. A jobbágyfejszabadtítás után, a kiváltságaik elvesztésével nagy tömegükben beolvadtak a parasztságba és csak csekély hányaduk kereste boldogulását a dzsentrivé válás illúziójának rögzös útjain. A gazdasági helyzetük gyakran ingatagabb volt a jobbágyokénál, mert a jobbágyföld elaprózódását a törvény tiltotta, míg a jobbágytelek mértékét sok esetben alig meghaladó, vagy éppen kisebb nemestelek további osztódásának semmi sem szabott határt. Az egykori kismemesi, úgynevezett kuriális falvak írott hagyománya bőséges alapul szolgálhat történetük és életmódjuk kutatásához. Legendákkal övezve máig él bennük származásuk tudata, amit erősítenek a még megőrzött, de napról napra pusztuló levelesládáik többszázéves iratai. Eppen dokumentáltságuk miatt jóval eredményesebben kutathatók, mint más paraszti rétegek. Ilyen kismemesi falu volt a ma Hajdú megyei Földes, kuriális községi szervezetét többek között *Bethlen Gábor* is megerősítette, ez időben került ugyanis a hét vármegyével együtt erdélyi joghatóság alá. A lakosság a közelben levő hajdútelepülésekkel szemben nem testületi, hanem személyre szóló adomány-, s nemesi levéllel bírt, így a községi levéltáron túl családi levelesládák, nem egy esetben komoly archívumok voltak magánkézben, amelyek töredékei itt-ott még fellelhetők az örökösöknél. Bethlen Gábor adományozta 1617-ben a Végh család nemesi levelét, ami az enyészet elől az utolsó pillanatban került a debreceni levéltárba Földesről.

A nagy fejedelem kezevonását őrzi az az oklevél is, amit *Török András* kapott 1615-ben a hajdútisztok birtokháborítása ellen. Ez a védlevelél szépen példázza Bethlennek már az uralkodása első éveiben elhatározott szándékát, miszerint fejedelemsége egész területén erősíti a közbátorságot, megvédve a kisebb birtokú nemeset, a *Bocskai* által adományban részesített és *Báthory Gábortól* istápoltt s ekkor is hatalmuk teljében lévő hajdúkapitányok és -tisztok túlkapásai ellen. Az oklevélben szereplő Török

Bethlen Gábor parancziolatia török andras mellett.

Gabriel Bethlen Dei gratia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris Spectabilibus Magnificis Generosis Egregiis et Nobilibus Comitibus Vicecomitibus et Jurglumibus Comitatus Bihoriensis modernis (sezt) et futuris quoque pro tempore constituentis cunctis etiam aliis quorum interes seu intererit praesentium notitiam habituram nobis (syncere) dilectis Salutem et faventes nostrum. Török András mi hívünk és Wáradí porkolabunk aggia ertesünkre keoniörge altal jelentvén hogy Hosszu Paly, Pochiay, Feiertho, es Monostor Paly neveo Biharvarmegieiben leveo falukban io neky bizonyos Porcioi leven, azoknak sok extendeoteol foghvan bekességes Urassagaban volna, de nem tudatik mi okbol az megholt Bathori Gabor praedeccessorunk ideleben Zenassy Mattias, Zylassy János, Glarmathy

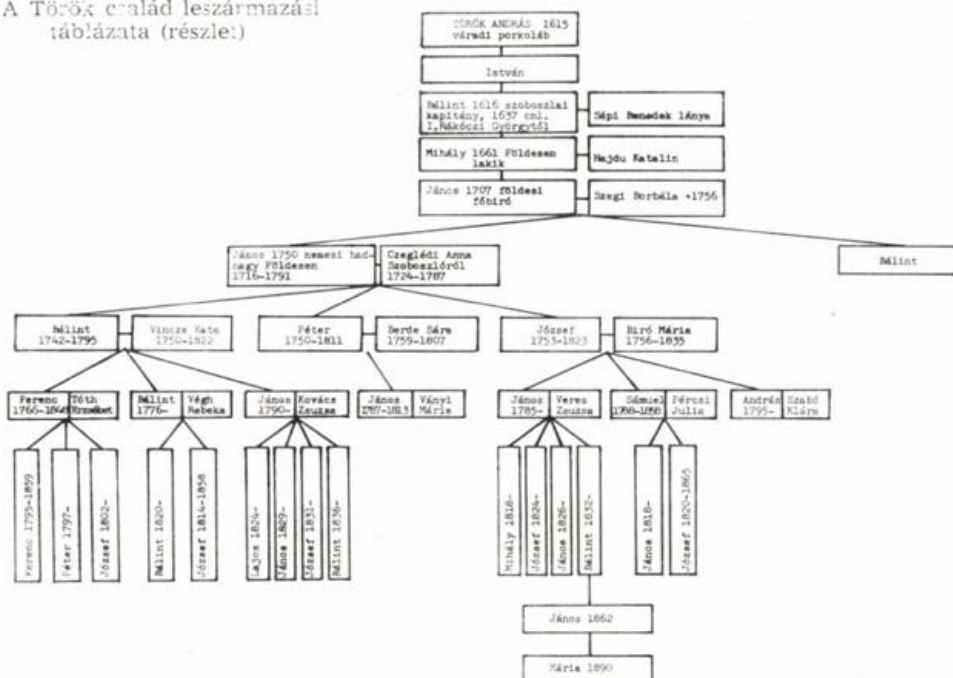
István, es Nagy Janos propria (licentia) azokban meghaboritva mostis imszediának nyilvan valo karara es fogjatkozassara, keoniörge azon minekünk hogy kegyelmeikkel az feul meghirt porcioit azoknak porcioitól seggregaltatvan kezebe bochiatatnok.

Nem akarvan azert senkit hiveink kiozzül igassagaba meghfogiatkoztatni, az dologh így leven. Haggiuk es paranchiolluk kegyelmeeknek ez levelünk latvan, az meghmondott Török Andrasnak Jozsagat sequestrailia az fellül megh nevezet personak loszagitol (si aliquod legitimum imstdimentum obstuit) es bochiassa kezebe igassagaban penigh legitimo iuris ordino oldalmazzais elevel. Secus non factur Praesentibus perlectis Exhibentis restitutis Datum in Civitate nostra Alba Julia die decima Mensis May Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decurio Quinto

Gabriel Bethlen

Pecsét
Caspar Beoleony Secretarius

A Török család leszármazási táblázata (részlet)

András — első általunk ismert tagja a Földesen ma is élő Török családnak — már előbb királyi adományt nyert a Debrecenbe olvadt Boldogfalva községre, innen ered az az okiratokkal nem igazolható családi legenda, amely azonosnak véli a Debrecen és az ország történetében kiváló szerepet játszott enyingi Török családdal. Ezt látszik erősíteni a boldogfalvai kétségtelen közös birtoklás. 1615-ben Török András váradai porkoláb részbirtokos négy bihari községben, úgymint: Hosszúpályi, Pocsaj, Fejértló és Monostorpályiban, ahol úgyszintén részbirtokosok *Szenássy Mátyás*, *Szilassy János*, *Gyarmathy István* és *Nagy János*, az ő hatalmaskodásuknak kívánt véget vetni Bethlen Gábor rendelete. Az oklevélben szereplő Török András már igen előrehaladott korban lehetett, mert unokája, *Török Balint* a következő 1616-ik évben a szoboszlai lovashajdúk kapitánya, veje a Földesen lakó *Sápi Benedeknek*, aki egy évtizeddel előbb Bocskai fejedelmi tanácsának tagja és mint szomszéd birtokos részt vett a szoboszlai hajdúk birtokba iktatásán is. A későbbi évtizedekben enyingi Török Balint és András, unokája Török Balint egyidőben részbirtokos Boldogfalván. Az oklevél ismeretlennek mondja a birtokháborítás okát, azt azonban visszavezethetjük az 1607-ben kezdődött hajdúfelkelésre, amiben a szoboszlai hajdúk nem vettek részt, mert a királypártnál vélték biztosítani Bocskai halála után birtokaikat, s ezért éles ellentétbe kerültek a többi hajdúvárossal. Török András birtokain hatalmaskodó személyek pedig egytől-egytig a felkelt hajdúvárosok kapitányai és hadnagyai voltak. *Szenássy Mátyás* és *Szilassy János* neve Bocskai 1605. évi közös hajdúadománylevelében olvasható, de együtt szerepelnek a hajdútiszték hitlevelében, ahol Gyarmathy István és (Miskolczi) Nagy János hadnagy neve is található. Nem csoda hát, ha az amúgyis fékezhetetlen hajdúk, a közös hajdú érdeknek háttáfordító Szoboszlón tisztséget viselt Török Balint rokonságának a birtokát sarcolták és pusztították. Az érintett községek ma Hajdú-Bihar megyében, Debrecentől délkeletre találhatóak, Hosszúpályi a pusztaként hozzátartozó Fejértlóval, valamint Monostorpályi a debreceni, Pocsaj pedig a berettyóújfalui járásban. A fenti négy és több más faluban levő részbirtokainak, Báthory Gábor által a hajdúvitézeknek való eladományozása ellen már 1608-ban tiltakozik *Lorántffy Mihályné*. A birtokok ettől függetlenül, talán közrejátszott ebben *Lorántffy Mihályné* halála is, a hajdú tiszték kezén maradtak, ezt bizonyítja a jelen oklevelünk is. Valószínű a négy faluban levő részbirtokokat a hajdútiszték külön-külön birtokolták, bár

ezt egyelőre csak Fejértlés esetében tudjuk személyre szólóan kimutatni, ahol Gyarmathy István volt a részbirtokos. 1615-ben Szilassy János hajdúkapitány már nem élt, hogy az oklevélben mégis találkozunk a nevével annak a közösen elkövetett birtokháborítás volt az oka. Az oklevél adatainak elemzése előtt még megemlítem, hogy a továbbra is királyi zsoldban álló *Fekete Péter* szoboszlai kapitány már ekkor a fejedelmi hűségért tért Török Bálint vezetésével alatt levő szoboszlaiakat fenyegette. Bethlen Gábor törekedve úrrá lenni a zavaros viszonyokon, a vagyonbiztonság helyreállításával már alapozta országlását a közelgő nagy feladatokra.

Védlevelünk 1615. május 10-én kelt a fejedelem székvárosában Gyulafehérváron, nem tévedhetünk nagyot, ha az ugyanezekben a napokban lezajló országgyűlés az ilyen oklevelek kiadásáért is mond köszönetet Bethlen Gábornak a „reánk való mind külső s mind belső kegyelmes gondviseléséért”. Ezt a szemléletet látjuk tükröződni az irat egyik archaikus szépségű magyar mondatában: „Nem akarvan azért senkit hűveink kiozzúl igassagaba meghfogiatkoztatni”, így került vissza Bihar vármegyei birtokainak békeségese uraságába Török András. Ismerkedjünk kissé e négy község, mint fentebb már utaltunk rá, eléggé zilált birtokviszonyaival.

Hosszúpályiról tudjuk, hogy 1613-ban már hajdúk is megölték *Kovács Péter* kapitánysága alatt — egyik unokája *Mihály* 1727-ben Földesen él — feltételezhető, hogy az egyik hajdútsízt személyre szóló donációt is kapott, mert *Kovács Péter* nem szerepel a birtokháborítók között. *Lorántffy Mihályné* 1608-as tiltakozása az Ödönfi családdal való rokonságon alapul, 1621-ben viszont már Ödönfi Zsigmond a község birtokosa, Hosszúpályi az egyedüli a négy község közül, amelyik lakottan érte meg a török uralom végét, 1691-ben a Rákóczi család a földesura.

Fejértlés, 1608-ban Gyarmathy István kap donációt a felére, itt tehát lokalizálni tudjuk az egyik birtokháborító hajdútsízt. 1692-ben a Rákóczi és az Ödönfi családok bírják, a török uralom után nem települt újra, határát Konyár használat.

Monostorpályi, azelőtt Nyírpályi, premontrei prépostsága 1551-ben szűnt meg, a következő évben a váradi káptalan birtokában találjuk, de részbirtokos az Ödönfi család is. Törökhányás és Rákóczitiszta nevű határrészei talán egykori birtokosaival hozhatók összefüggésbe.

Pocsajba 1629-ben telepített a vár védelmére hajdúkat *I. Rákóczi György* és felesége *Lorántffy Zsuzsanna*. 1660-ban a Szejdi-járaskor pusztult el, 1692-ben a Rákóczi család a pusztamezőváros birtokosa.

Ha *Lorántffy Mihályné* a hajdúk birtokbaiktatása elleni tiltakozása 1608-ban nem is vezetett eredményre, de egy átmeneti hajdúbirtoklás után a század végén már nagyobb részt az örökös Rákóczi család kezén találjuk e falvakat. A Török család későbbi birtoklásáról nincs adatunk.

A védlevelből nem derül ki a birtokháborítók hajdú volta, de ezt kétségtelenné teszi az 1608-as hajdútsízt hitlevelében való együttes szereplésük. Szénássy Mátyás 1608. május 20-án személyre is kapott nemeslevelet, 1626-ban még élt, utódairól nem tudunk, bár egy ugyancsak a Török familia kezében levő, *Apafi* által 1681-ben kiállított, *Szénási Mátyás fia* számára adott menlevél talán kapcsolatba hozható vele. Szilassy János az oklevél kiadásának az időpontjában már nem élt, 1614. március 4-én kidobták a megyei ótemplom tornyából, *Báthory Gábor* fejedelem meggyilkolásában való bűnrészesége miatt. Gyarmathy István és Nagy János hadnagyként neve olvasható a hajdútsízt hitlevelében. Nagy János ugyan Miskolczi Nagy Jánosként szerepel, de a kétszeri közös előfordulás valószínűsíti a személyazonosságot. Gyarmathy István azonosságát kétségtelenné teszi *Báthory Gábor* fejértlés adománya. Az örökös harcban állás különösen a hajdúbirtokosok megtizedelésével járt, ezért is igen gyakori a hajdúbirtokok tulajdonosainak változása, gyakran megesett, hogy már az adományt kapott generáció kipusztult az utódlás biztosítása nélkül. Nincs biztos tudomásunk a négy hajdútsízt családjának a továbbéléséről sem.

Török András az alábbi oklevélben „mi hívünk és Wáradai porkolábunk” több bihari fafu részbirtokosa Boldogfalvát királyi adományként birtokolja, az erre vonatkozó iratot nem sikerült megtalálnom. A másik négy falura — Hosszúpályi, Pocsaj, Fejértlés és Monostorpályi — szóló birtokjogának eredete sem tisztázott, a tényleges birtoklást viszont a védlevel tanúsítja. István fiától származott unokája *Bálint* egy korabeli összeírás szerint egyidőben részbirtokos enyingi Török Bálinttal Boldogfalván. Ezek a részek 1650-ben kerülnek Debrecen kezébe zálogbirtokként. Török Bálint 1616-ban szoboszlai kapitány, felesége annak a *Sápi Benedeknek* a lánya, aki 1606-ban Bocskai fejedelmi tanácsának a tagja és mint szomszéd földesi birtokos résztvesz a szoboszlai lovashajdúk birtokbaiktatásán. 1637-ben a kor szokásainak hódolva címe-

res-nemeslevelet, népiesen „kutyabört” kap *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelemtől, amit a törvényes formásoknak eleget téve Szigeten Máramaros vármegye közgyűlésén hirdetnek ki. Török Bálint ekkor Darócon is birtokos. Az ő fia Mihály, aki a Földesen is birtokos bajomi Hajdú János lányát, Katát vette feleségül, 1661-ben már Földesen lakik, bár a Sági Benedektől örökölt porcióját a Rétaljban levő telket és a szántóföldeket még kézhez vétele előtt zálogba adta Boross Lászlónak az erdélyi fejedelem százlovas hadnagyának. Ennek a zálogos birtoknak a visszaváltásáért indít pert az ő fia János, de már a Sági örökösök: *Sági János* és *Thuri Gergely* ellen, akik időközben magukhoz váltották.

A törökök kiűzése után nagyot változott a világ, a Habsburg hatalom az adósainak és a zsoldosainak a kielégítésére minél több gazdátalan birtokot akart, ennek elősegítésére felállították a hírhedt újszerzeményi bizottságot, ennek áldozata lett a Török család Földesen kívüli minden birtoka. A földesiek előrelátóan már 1692-ben újabb kiváltságlevelet szereztek I. Lipóttól a község számára, megerősítve ezzel régebbi privilégiumukat, biztosítva továbbra is a kuriális nemesi községi szervezet továbbélését. Az előbb említett Török János 1707 és 1724 között négy alkalommal kerül ennek a szervezethez élére, mint főbíró. 1725-ben ő az egyik teljhatalmú megbízott a község részéről a Szabolcs vármegyével kötött szerződésnél, amiben a megye is elismeri községi joghatóságukat. A hatalomnak azonban újabb adóalanyokra volt szüksége, a község lakosságát egyénenkénti nemességigazolásra kényszerítették. 1727-ben a Helytartó Tanács utasította Török Jánost, igazolja, hogy Szoboszlón csak nemes ember viselhetett kapitányi tisztséget, mivel azt állítja, hogy ott nagyapja kapitány volt. Nem fogadták el igazolásul, azt sem, hogy a Hajdú család királyi donációs birtokai rájuk maradtak, végül a Rákóczi féle ármális alapján igazolhatták nemességüket. Az 1754/55-ös országos nemesi összeíráskor fiát, szintén Jánost, már a birtokos nemesség közé vették fel. Ez az *ifjabb János* 1750 és 1781 között szintén négy alkalommal állt a község élén, de már mint hadnagy, mert 1729-től a főbíró elnevezés helyett — Szabolcs vármegye újabb ellenállását is legyőzve — ezt használták. Az ő hadnagysága idején készült el a református templom bővítése 1770-ben, amihez a kérvényt már hat évvel előbb be kellett adja a Helytartó Tanácshoz, ahol szigorúan megrostálták a protestánsok ezirányú kéréseit. A karzatlan levél felirat szerint Mária Terézia kegyelmes királyasszonyunk engedelméből épült Török János hadnagy s más földesi notabilitások idejében. A hatalom békélését jelezte, hogy Török János több mint hatvan földesi nemes társaival még 1754-ben nádori donációt nyert a Földes melletti Szentmiklós pusztára. A családból *Török Sámuel* viselt még hadnagyságot 1833 és 1847 között két alkalommal, ő és társai nyertek 1834-ben Nagykállóban Szabolcs vármegyétől újabb nemesi bizonyáglevelet, amibe még a két-hároméves fiaikat is beiratták. Az utolsó földesi nemesi összeíráskor Szabolcs vármegye a család 14 tagját vette fel 1847-ben. A család debreceni ágából Jánosnak még 1797-ben is volt Földesen nemesi birtoka. A századunkra a család tagjai két-három középbirtokoson kívül már jobbára a kisbirtokos parasztsághoz tartoztak. Az első világháború három, a második egy áldozatot követelt tőlük. Az 1970-es népszámlálás 40 személyt talált közülük Földesen, kik legtöbben a helyi Rákóczi Tsz tagjai.

Karacs Zsigmond

Kétszáz éve született Schams Ferenc

A modern magyar szőlőtermesztés és borászat egyik fejlesztője, *Schams Ferenc* 200 éve, 1780. december 2-án született a csehországi Leitmericz-ben. Szudétánemet póigári családból származott, gyógyszerésznek készült és Bécsben szerezte meg oklevelét.

A XIX. század elején a még mindig tartó bevándorlással került hazánkba. 1803-ban Péterváradon letelepedve, gyógyszerterápiát nyitott. A gyógyszerészkedés mellett érdekelte a mezőgazdasági termelés, különösen a szőlészet és a borászat. Mint természettudományi műveltséggel rendelkező ember, hamar észrevette a magyar szőlőtermesztésben a valóság és lehetőség közötti különbséget. Másfél évtized múlva abba hagyta a gyógyszerészkedést s így minden idejét a szőlészetre tudta fordítani.

A múlt század elején Pest és Buda mindjobban az ország központjává vált gazdasági és szellemi téren egyaránt. Ez vonatkozott a szőlészetre és borászatra is. Ezért Schams Ferenc 1818-ban Péterváradról Pestre költözött. Első lépésként helyi ismeret-

teket szerzett, majd innen járta be az ország szőlővidékeit és összehasonlításokat végzett. Ezek alapján írt, levelezett, buzdítozt, tervezett és igyekezett nemzedékek mulasztásait pótolni. Közben több német nyelvű helytörténeti munkát jelentetett meg, amelyekben Péterváradot, Pestet és Budát ismertette. Főleg a két utóbbi művelődéstörténeti „beadecker”-je járult nagy mértékben hozzá a városok nemzetközi hírnevének növeléséhez.

Tovább folytatva az ország szőlőtermesztésének és borászatának helyszíni vizsgálatait, tapasztalatait több kisebb munka után a hazai természetére vonatkozó *Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange* című főművében foglalta össze. Kétkötetes munkája pontos és hű képet ad a XIX. század eleji magyar szőlészetről és borászatról. Munkáját kiterjesztette az egész Monarchiára, ennek összefoglalását 1835-ben háromkötetes műben adta ki *Der Weinbau des Oesterreichischen Kaiserstaates in seinem ganze Umfange* címmel.

Munkáit sajnos nem tudta befejezni, mert 1839. május 11-én Lakipusztán egy szőlészeti utazásán szerzett hűlésben meghalt.

Schams Ferenc életművének jelentősége több irányú. Gyógyszerészeti tevékenységéről ma már alig lehet feljegyzést találni, de hogy e téren is kiemelkedően dolgozott, arra bizonyíték, hogy a Szentpétervári Gyógyszerészeti Egylet tiszteletbeli tagjává választotta. Helytörténeti, idegenforgalmi könyveiből nemcsak az idegen, hanem a hazai olvasó is sokat meríthetett. Megtalálja benne a város történetét, nevének eredetét, a városok jellegét, földrajzi fekvését, éghajlatának vizsgálatát, a különböző városrészek részletes ismertetését, utcáit és tereit, kolostorait és templomait, a város tudományos életének rajzát, gyűjtemények és könyvtárak részletes leírásait, népszokások, ünnepek ismertetését, szállás lehetőségeket stb. ... Schams egyik méltatója írta a *Volständige Beschreibung de königl. Freistadt Pest in Ungarn* c. művéről: „E könyv több volt egyszerű helyirati munkánál. Szellemi, történeti, gazdasági keresztmetszete volt a napoleoni időkben meggazdagodott, akkor még valóságos babeli nyelvzavar képet mutató városnak, ahol magyar, német, rác, görög és szláv idioma hangzott egygyesen az utcákon, de megszületett már e város megmagyarosodásának magját alkotó magyar írók lelkes serege...” Buda ismertetését közlő könyvében felhívja a figyelmet a budai fürdőkre. Rámutatott múltjukra, majd mint kémiai képzettségű szakember ismertette értékeiket, rámutatva kiaknázási lehetőségeikre is.

A múlt század eljén a magyar gazdasági életben égető problémaként jelentkezett az árutermeles fejlődése és a feudális gazdálkodás ellenéte. Kapitalista gazdálkodásra lett volna szükség, azonban a feudális Habsburg elnyomás nem tette lehetővé a kibontakozást. Az árutermeles a hazai szőlészeten rendkívül fontos volt már a korábbi századokban is, de a XVIII. században a magyar borkereskedelem — részben osztrák intézkedések nyomán — lehanyatlott. A pangás rontotta a magyar bor minőségét, a kapcsolatok hiánya pedig fokozta a lemaradást, a borászati technológiában. Ezt a Habsburg hatalom is tapasztalta, mert 1812. jan. 17-i rescriptumában I. Ferenc így nyilatkozott: „a' venyige művelést magyarországon a' lehetőségig javítani, s' a' borral való bánást a' chemia' elveihez mérsékelni kellek”. Kedvező eredmény azonban nem mutatkozott.

A reformkorban többek között felmerült a magyar mezőgazdaság megújítása, a technikai oldal fejlődésének gyorsítása. Vonatkozott ez a bortermelésre is, bár az üzleti gazdálkodásra való áttérés a magyar szőlőtermesztőtől erején felül álló átalakulást kívánt volna meg. A fejlődés érdekében *Széchenyi István* tanácsára *Dercsényi Pál* a Nemzeti Kaszinóban 1828. júniusában 100 arany jutalmat tűzött ki egy magyar gazdasági tanácsadó megírására. Természetesen egy pályázattal nem lehetett megoldani a mezőgazdaság kérdését, de alkalmas volt arra, hogy a közvélemény figyelmét felkeltse a korszerű feladatok iránt.

E pályázaton tűnt fel Schams Ferenc. Szőlészeti tapasztalatait összegezve nyújtotta be pályamunkáját. Bár a pályadíjat nem nyerhette el — mivel csak szőlészeti és borászati kérdésekkel foglalkozott —, de művét 1830-ban kiadták: *Betrachtungen über Ungarns Weinbau* ... címmel. Az idegenből idegyökerezett és a magyart törve beszélő, munkáit németül író, de magát magyarnak valló Schams ezzel a könyvével beszédes bizonyítékát adta annak, hogy úgy ismeri a hazai szőlőtermesztési tájakat, mint kevesen az itthon születettek közül. Nagyszerűen bizonyította ezt főművében is, amelyben Magyarország borászatát ismerteti. E két tökéletes munkájában többnyire saját tapasztalatai alapján, a kor szükségletének megfelelően kritikailag ismerteti az ország földrajzát, éghajlatát, majd a szőlőtermesztés és borászat általános állapotát. A beve-

zetés után 15 fejezetben mutatja be az ország borvidékeit oly részletességgel és terjedelemben, hogy hasonló munka azóta magyar nyelven sem jelent meg.

Szőlőtermesztésünkre; kritizálva hibái közé sorolja, nincsenek kiválógtva fajtáink, a minőséget a bőséggel cserélték fel, a korán és későn érők vegyesen vannak ültetve, szőlőink előregednek, a felújítás többnyire bujtással történik, rossz a metszés módja, talaj, trágyázás elhanyagolt, sok a gyümölcsfa a szőlőkben és alapvető hibákat követnek el a termesztők a szüretelés és erjesztés során. A szőlészet hibáinál sokkal súlyosabbnak találja azonban a magyar borászat helyzetét. Ezt sohasem — *Széchenyi István, Wesselényi Miklós* és mások is — látták, de Schams mélyebben nyúlt a kérdéshez. Mint kémiai ismeretekkel rendelkező szakember, kora magyar borászáinál sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított a borkezelésben a kémiának. Másik alapvető követelménynek pedig a jó pincét tartja: „*A' pincze készíti a bort.*”

A megoldásra két javaslata volt: 1. Országos venyige-iskola alapítása Budán, és 2. gazdasági folyóírás indítása a szőlészet és borászat terén.

Az Országos venyige-iskola létesítése szükségszerű volt, mert az országban nem alakult ki a nomenklatúra a szőlészetben, így a fajták körében óriási zavar uralkodott. Ezért egy gyűjteményben kívánta a fajtákat azonosítani, leírni, összehasonlítani botanikai, de főleg termesztéstechnológiai szempontból. Megfigyeléseit ismertetni kívánta és megvitatni, hogy majd a Magyar Tudós Társaság (MTA elődje) mondaná ki a végső szót. Elképzelése úttörő volt Európában. Társadalmi összefogással 1834-ben eltelepítette a Sashegy lábánál fekvő iskolába az első vesszőket. A venyige-iskola rendelkezett: nomenklatúráj megfigyeléseken túl különböző agrotechnikai vizsgálatok indultak meg, az intézet oktatási bemutatási feladatokkal bővült. Az iskola 1841-ben az OMGE gondozásába került. 1857-ben dr. Entz Ferenc a fajtagyűjteményt áttelepítette a Gellérthegy déli lejtőjére, a Kertészeti Egyetem mai helyére, így kapcsolódott a gyűjtemény a modern magyar szőlészethez.

„Magyarország Bortermesztését 's Készítését Tárgyozó Folyóírás"-t 1836-ban indította meg. Célja, mint írja: „... a' lehető leghathatóbb segédet nyújtani az előítéletek kiirtására, a' pusztán empirikus bánásmód és meggyökerezett hebehurgyaság elmellőztetésére, 's ezáltal a' szőlőtő értelmesebb, célirányosabb és jövedelmesebb ápolására és használatára vezessen.” Népszerű stílusban írta a lapot, olcsón, csak a nyomdai költségeket térítette meg. Lapjában közölte a hazai szőlőművelési módokat, ismertette a hitelt érdemlő külföldi eljárásokat, találmányokat terjesztett, hasznos tanácsokat nyújtott, borászati technológiákat ismertetett, folytatta a szőlőfajták közötti rendteremtést, beszámolt az országos venyige-iskoláról stb. ...

Munkája elismeréséül a Magyar Gazdasági Egylet választmányi, a bécsi császári és királyi Gazdasági Egyesület valóságos, a prágai Hazafiúi Gazdasági, a gráci Gazdasági, a Földművelési Termesztés és Földrajzi tudományok előmozdítására Brünneben alakult morva—sziléziai, a szentpétervári Orosz Császári Szabad Gazdasági, a londoni Kertművelési Társaság levelező tagjává választotta. Élete, munkálkodása példamutató volt. Gyönyörűen foglalta össze Schams életútját búcsúztatójában Toldy Ferenc a Figyelmező hasábjain: „... noha nem magyar születés, nem magyar ajku: Schams, minden munkálkodásai mégis hazafiúi irányuak voltak, 's hogy ő, nemzetiségünk' hivatását fel fogván, 's elfogulatlanul méltányolván, azt tisztelte, kívánatainak hódolt' s e' részben is sok született magyart megpirított! — Azért becsület a' nemesnek minden korra, 's hű emlékezet!”

Dr. Geday Gusztáv

Dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészet megalapítója

175 évvel ezelőtt, 1805. december 6-án látta meg a napvilágot Sümegen dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészeti természet elméleti és gyakorlati megalapítója. Orvosi tanulmányokat folytatott ap esti, illetve a bécsi egyetemen. Orvosként a szabadságharcig dolgozott, nagyjából Mezőkomáromban Batthányi Fülöp uradalmi, illetve Veszprém megye tisztiorvosaként. A szabadságharcban, mint honvéd főorvos küzdött. Ezért 1849-ben eltiltották orvosi működését, és így más megélhetés után nézett.

Szabad idejét már gyakorló orvos korában, de később Mezőkomáromban is a gyü-

1 Hasznos hozó, nem kedvtelést szolgáló kertészet. (Szerk.)

mölcsészet, a szőlészet és a kertészet kötötte le. 1849 őszén a Csömöri úton (a mai Allatorvostudományi Egyetem helyén) „haszonkertészetet”¹ alapított több társával. Majd pedig itt nyitotta meg 1853 őszén a Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézetet, a mai Kertészeti Egyetem elődjét. Az iskolát 1860-ban az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vette kezelésbe, amelynek 1876-ig igazgatója volt. A kertészet területén kifejlesztett tudományos működése elismeréseként 1858. december 15-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1877. május 9-én, pár hónapi nyugdíj után Promontorban halt meg.

A reform korszak nemzedéke a kertészet területén is látta hazánk lemaradását, s igyekeztek a fejlett természetségi eljárásokat átvenni. Külföldi szakkönyvekből fordítottak, faiskolákat alapítottak, összegyűjtötték a helyi fajtákat és értékelték őket a természet igényei alapján.

A szabadságharc után — részben a jobbágyfelszabadítás eredményeként — a magyar kertészet erőteljesebb fejlődésnek indult. A városi lakosság növekedése gyors ütemben szaporította a kertészeti termékekkel ellátatlanok számát, valamint az ipari központok kialakulása, a gőzvasút elterjedése a birodalmon belül a termelési szempontból kedvezőbb éghajlati adottságokkal rendelkező magyar kertészet fejlődését szolgálta.

A szükségletek jelentkeztek, az adottságok megvoltak, a kertészetben belül azonban még hiányzott az elméleti és gyakorlati tisztánlátás. Ezen igyekezett segíteni Entz Ferenc. Elettani alapokra helyezte a magyar kertészet elméletét és gyakorlatát, kialakította a magyar kertészeti műnyelvet, amelyre épült a mai modern szaknyelv, felhívta a figyelmet és tudatosította a XIX. század közepén az ország közvéleményévé, hogy hazánkban elsődleges feladat az ún. haszonkertészet kialakítása, s megalapította azt az oktatási intézményt, amely immáron több mint egy és negyed százada tanítja a magyar kertésztársadalom fiatal generációit.

A mezőkomáromi évek alatt lett az orvos Entzből kertész. Itt készült fel igazi hivatására. Ez a tizenhat év meggyőzte, hogy a „receptúra kertészet” nem elegendő, csak a természettudományi alapra helyezett természet ad kifogástalan eredményt. Tapasztalatait nem rejtette véka alá, minden fórumot megragadott ismeretűkre. A Magyar Gazdasági Egyesület ülésein és a különböző ismeretterjesztő előadásokon ugyanúgy terjesztette eredményeit, mint a szaksajtó hasábjain. Irodalmi működése nemcsak a szakembereket ragadta magával, hanem élvezetes, humoros, anekdotázó, kedves és lebilincselő stílus olvasóinak többségét a kertészet táborába állította. 1854—1859 között írta főművét, a Kertészeti füzeteket. 200 évvel Lippai Posoni kertje után ismét megjelent egy ragyogó magyar kertészeti munka. A 15 füzetben a haszonkertészet minden ágazata képviselve volt.

A szakismeretek terjesztésére az irodalmi tevékenység egyedül nem elegendő. Ehhez nélkülözhetetlen a szó és a gyakorlat, amelynek megvalósításához szervezett intézmény, iskola kell. A kertészeti oktatás a kertészeti céhek feladata lett volna, azok azonban a jó piaci hely megszerzésére törekedtek, a tudomány, a nemzeti eszmény távol állott tőlük. Entz pedig a természettudományi alap- és szakismeretekben jártas, széles nemzeti látókörű, magyar kertészfiatalúságot kívánt nevelni. Az ilyesmi nem magánember feladata, de vállalta ezt az akkor úttörő feladatot. 1853 november elején megnyitotta a Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézet kapuit, s további életét ez az intézet határozta meg.

Entz haszonkertészeket képzett és ezt az uralkodó rétegek és kertészeik kevésbé értették meg. Iskolában nem a „virágtenyésztés”-t tanította. Szemléletesen válaszolt Entz ezekre a vádakra: *„En korántsem vagyok, s nem is akarok azon kertészetnek hazánkban terjesztője lenni, mely eddigi felfogásunk és szokásunk szerint divatozott. En a költségeinket szaporító kertészeket nem szándékozom szaporítani, hanem egy a kertészeknek eddig nálunk még nem igen ismert fajtát, azoknak ti., kik jövedelmünket gyarapítják, kik jószágainknak nem egy homöopathicus részecskéjét csinos kis paradicsommá alakítják, nyilván azért, hogy annak aránytalanul nagyobb részén a vad pusztaság annál szemebetűnőbben kiríjon, hanem olyanokat, kik az egész birtokot, s végre ezen gyönyörű hazát... egy az idegent szépség- és jövedelmezésre nézve meglepő, s nagyszerű kertté alakítsák: kik Cameliák és Fuchsiák helyett a nemes gyümölcsfákat száz ezer, s korunk nemes szőlőfajait milliárd számra könnyű és olcsó szerrel szaporítani tudják, kik hazánkat hasznos növényeink valódi magvai-
val, és utóbb külföldet is ellátni képesek legyenek: s kik elvégre az éghajlatunkkal*

megféréo hasznos kerti növények művelését a tudomány és okszerűség támogatása mellett tökéletesen értsék, kicsiben és nagyban egyaránt."

Széles látókörű, gyakorlati szakembereket képzett tehát. Az elméleti oktatás a reáltárgyak alkalmazott részeire terjedt ki, különös tekintettel a növényélettanra, mint a kertészet alapjára. Az év nagyobb részében azonban gyakorlati képzés folyt. Hét éven át önállóan tartotta fenn az iskolát, majd az OMGE által szervezett iskolába ment át tanítványaival és másfél évtizeden át igazgatta az intézményt. Az 1860-as években az iskolában a szőlőtermesztés és borászat oktatása került előtérbe.

Még a kertészet és gyümölcsstermesztés terén az ország érezte hátramaradottságát és elfogadta Entz tanításait, szőlészeti terén kellően műveltnek tartotta magát a magyar gazda, s tanácsait erős fenntartásokkal fogadta. Pedig igen kitűnő tapasztalatokat szerzett Entz franciaországi és Rajna melléki tanulmányútjai során. Kevés fajtával, tiszta telepítést, forgatást, nagyobb tenyészterületet, csapos művelést, hosszú metszést, rendszeres tápanyagutánpótlást stb. javasol. Tovább folytatta Schams Ferenc munkáját, a hazai szőlőfajták ampelográfiai feldolgozását. Sajnos a munkát nem tudta befejezni, de sikeresen lerakta az alapokat.

Á tiszta telepítés ad módot az egységes, nagyobb mennyiségű bor készítésére, amely alapvető a világsiaci versenyképesség szempontjából. A korszerű magyar oenológia² úttörőjeként javasolta a bor minőségének kiegyenlítéséhez a modern vegytan tanításainak felhasználását. Felhívta a figyelmet a magyar borkészítés és kezelés hibáira, a haladó francia és német borászat példája nyomán a borászati kémia alapján gyökeres reformot követelt. Rámutatott a bor javítókezelésre, az egalizálás szükségességére és a bor iskolázására. A bor mesterséges szaporítását elősegítő Gall és Petiot módszereinek propagálásával azonban veszedelmes talajra csúszott. E téren tévedett, s javaslatait a magyar borászat hamarosan el is vetette. Viszont a magyar boriparnak a török kiűzése óta hiányzó központosítására vonatkozó javaslata megvalósult. Ő kezdeményezte az évenként Pesten tartandó nemzetközi borvásárt.

A magyar szőlészeti és borászat nemzetközi versenyképessége érdekében Entz Ferenc hihetetlenül széles körű irodalmi tevékenységet fejtett ki. Népszerű könyveket írt, kiadta hazai és külföldi tanulmányútjainak jelentéseit, sőt 1869-ben óriási anyagi áldozatok árán saját erejéből megindította a Borászati Füzetek-et. A kormány látta a lap fontosságát és szerepét a hazai szőlőtermesztés és borászat reformálása, fejlettebb színvonalra emelése terén és támogatta a lapot, így 1874-től átalakulva, továbbfejlődve Borászati Lapok-ként jelent meg, s 1944-ig fennállva a magyar kertészeti szaksajtó legtovább élő, nagy hagyományú, óriási értéket képviselő lapja volt.

A modern magyar kertészeti természet megalapítójának személye hosszú időn át háttérbe szorult. Szerepét, munkásságát kortársai kiemelkedőnek tartották, de mivel együtt éltek vele, jelentőségét kellően nem ismerték fel. Közvetlen utódainak tevékenysége kissé eltakarta Entz Ferenc alakját a későbbi nemzedékek elől. Ebben közrejátszott az is, hogy nézetei, tanításai sok vonatkozásban távolabbra mutattak, mint amit a társadalom akkori ismeretei igényeltek. Alakja, tevékenysége csak az utóbbi évtizedben kapta meg azt a méltó elismerést, melyet maradéktalanul megérdemel. Ha végigtekintünk a magyar kertészet és szőlészeti történetén, abból dr. Entz Ferenc munkássága történelmi határköként emelkedik ki. Ami vele kezdődött, az a modern magyar kertészet. Az ő kertészeti tevékenysége szorította háttérbe a feudális magyar kertészetet, s ő volt az, aki a polgári fejlődés szükségelte magyar kertészet tudományos alapjait megteremtette.

Dr. Geday Gusztáv

Hetven éve született Erdei Ferenc

Korszerűen a magyarságról*

— Mit mond Önnek ez a cím — kedves Erdei Ferenc — Korszerűen a magyarságról?

En úgy fordítanám — ahogy fölfogom —, hogy: vajon modern világunkban nem avul-e el a népi-nemzeti hovatartozás? Mert el lehetne gondolni, hogy elavul. Mondjuk: gyorsuló időben élünk, a Föld mind kisebb lesz, mind nagyobb a közlekedés a Föld részei között, világok között. Mégis, nemcsak szilárd meggyőződés, hanem ténymegállapításom is, hogy nem avul el. Még tovább fűzném ezt. Sem a szocialista internacionalizmus, sem a polgári kozmopolitizmus hatására nem avul el. Persze a szocializmusban másképp van. Mi eszmeileg sem akarjuk elsorvasztani. A polgári kozmopolitizmusnak van bizonyos programszerűsége is e tekintetben. Persze kivételek vannak. Vannak olyan szocialista internacionalisták, akiket idegesít az, hogy népnemzetről beszéljünk. És vannak a polgári világban bőven, akik szeretnek elméleteket csinálni arra, hogy mindez túlhaladott és morálisan is oldják föl magukat az emberek alóla — mondják. De törvény, az én mély meggyőződésem szerint, hogy a népek a maguk természete, adottságai, szubjektivitása szerint tudják csak élni életüket, történelmüket, és az egyéni élet, az egyének élete is csak ilyen közösségekben lehet teljes.

— Tehát arra gondol, hogy a szocializmus építése során sem mosódik el a nemzeti jelleg?

Nem mosódik el. A leghatározottabban felelek erre is így. Nemcsak a mélyebb rétegek nem mosódnak el — tehát vérmérséklet, izlés stb., ami egy néppel tartósan velem jár —, hanem társadalmi életünkről is el merem ezt mondani. Intézményeink, szocialista intézményeink, amelyek hasonló elveken épülnek föl, mint más szocialista országokban, konkrét megjelenésükben, működésükben nagyon sok egyéni sajátosságot részesülnek: őriztek meg, részint fejlesztettek ki. Hát irodalmunkról vagy művészetünkről nem is kell külön beszélni. De népgazdaságunkról is. Ez éppen csak a mi népgazdaságunk. Olyan sajátosságai, olyan adottságai, olyan előnyei és olyan hátrányai vannak, ami csak a miénk, és problémáival csak mi birkózhatunk meg.

— Tehát nemzeti történelmünk folytatói vagyunk. De vajon milyen a viszonyunk nemzeti múltunkhoz?

Hangsúlyozni szeretném én is, hogy nemzeti történelmünk folytatói vagyunk most, a szocialista fejlesztés időszakában is. Amikor évfordulóra emlékezünk, akkor ezt sokféle formában fel is idézzük. De még hosszabb történelmi korszaknak is folytatói vagyunk, mint az az ötven év, amire éppen mostanában emlékezünk. Úgy mondanám,

* Rádióbeszélgetés Rapcsányi Lászlóval, 1968. Magyar Rádió Archívuma.

feleletül a kérdésre: legmagabb politikai törekvéseink is történelmi gyökerűek. A történelem szemlélete maga változott. Sokkal realisabbá vált. Szocialista történetírásunknak, történetkutatásainknak nagy érdemei vannak e tekintetben. De éppen ezek fényében olyan világosan ívelődik a mi elmúlt másfél évszázados történelmünk, ami a reformkorral kezdődött. Ugyanaz a század, harc, erőfeszítés: hogy korszerű, haladó nemzeti fejlődést vívjunk ki és helyet a népek között. Ebben nagy fellendülések és nagy elbukások voltak; 48—49 a múlt században, 1918—19, majd utána egy sötét restauráló korszak, amelyik szinte mindent vissza akart csinálni, és aztán 45, majd azt követően a szocialista fejlődés korszaka, amikor ez a törekvés most már nagyon határozottan, egyenesen érvényesül.

— *Ismert mai kifejezés ez, hogy „szocialista hazafiság”. A jelen vajdó állapota között most van kialakulóban. Előretételezve, kétségtelenül ez lenne az, amit el kellene érni. Ön hogy értelmezi?*

Azzal kezdtem: természetesen vannak nem szocialista hazafiak is, és őket el kell fogadni jó hazafiaknak, ha szívükben, érzésükben ilyenek és ennek megfelelően derékosan viselkednek és dolgoznak a maguk helyén. De a hazafiság végül is a nép jövőjének a kérdése, és ez a szocialista fejlődésben lehetséges egyedül. Itt látom tehát a korszerűség ugrópontját. Körülbelül úgy fogalmazhatnám egész prózaian: népünk, nemzetünk jövőjét ki hogy képzelem és hogy akarja? Van, aki szocializmus nélkül képzelem el. De aki nagyon akarja és felelősen akarja kivenni a részét, az csak szocialista hazafi lehet. Akkor is, ha nem tételeket hangoztat, hanem az egész népi-nemzeti közösségben való helye úgy alakul, s a maga szubjektív gondolkodása, szemlélete, személyi viszonya is a hazához úgy alakul, hogy végül is azt mondhatjuk rá, hogy szocialista hazafi.

— *A népfrontkongresszuson különös hangsúlyt kapott a hazafiság és a honismeret. Vajon annyi esztendő lappangása után miért tört ez fel hirtelen ilyen erővel a felszínre?*

En azt gondolom, azért, mert ez a mozgalom, ez a sajátosság, igazán népies mozgalom hazafiságunk, magyar létünk legközvetlenebb kifejezője. A Honismereti mozgalomnak valamilyen testülete vagy valamilyen munkaközössége minden megyében, minden városban és falvaink zömében van, és mindenütt növekszik valamilyen formában. A lényegére világít rá, ha arra a kérdésre próbálok felelni, hogy milyen irányokba, milyen formában fejlődik ez a mozgalom. Mi most a kongresszus után szerveztünk egy országos társadalmi bizottságot, ahol ennek a területnek a művelői ülnek együtt és óriási munkát végeznek, hogy összegezzék, ami eddig kialakult és próbáljanak utat törni a továbbiakban. Négy irányban tevékenykedik ez az országos bizottság. Mindenekelőtt vitatja, konzultálja azt az elvi, eszmei kérdést, hogy voltaképpen mi is a szocialista hazafiság, mik annak a kritériumai, mik annak a történeti jellemzői stb. Egy másik irányban az évfordulókkal foglalkoznak és nagyon érdekes, vitatkoznak például azon, hogy tulajdonképpen augusztus huszadika — ami sajátos módon nemzeti ünnepünk — voltaképpen népi-nemzeti közvéleményünkben milyen helyet is foglaljon el. Legszelesebb a Honismereti mozgalom tevékenysége a hagyományok föltárása és őrzése terén. Ideértve helytörténetet, néprajzi gyűjtést, helyi múzeumok létesítését és az újabb kori történelem emlékeinek a föltárását, politikai harcok eseményeinek a föllevenítését. A negyedik, nagyon fontos, érdekes, sokakat mozgat meg: a természet-, táj- és műemlékvédelem; ezt szintén mint a honismereti tevékenység egy részét és a hazafiság egy részét kezelhetjük.

— *Egy régebbi látogatásból tudom, hogy Ön az íróasztal egyik fiókjában egy vastag iratköteget őriz, aminek ez a címe: Hazám. Mi ez? Tanulmány, líra vagy vallomás?*

Hát, vallomás ez, de sajátos vallomás. Én folytatom a magam mesterségét és közéleti tevékenységem is elég kiterjedt, tehát nagyon messze kerültem már attól, hogy írófélenek tartsam magamat. De sok olyan élményem gyűlik föl, amit nem szeretnék elmúlni hagyni nyomtalanul és formáját keresem. Ilyenkor különféle formában leírom ezeket és már jó néhányat leírtam — egyiket-másikat nagyon kritikus lelkiállapotban — és akkor ütöttem a fejemre, hogy hiszen ez vallomás a hazámról. Lírai földrajz. Szerelmes földrajz. Életem, egyéni életem és a néppel együtt zajló egyéni életem egy-egy eseménye az ország egy-egy tájához, területéhez kapcsolódva.

— *Tulajdonképpen kinek-kinek megvan ez a saját élménye, szerelmi vallomása megiratlanul is.*

Úgy van, és persze ahogy idősebb az ember, úgy mind több ilyen van. És a Hon-

Az 1970-es árvízkor kitelepített makóiak között

ismereti mozgalomban is úgy tűnik első látásra, hogy jobbadán csak öregek vesznek részt benne. De amikor jobban megnéztük, kiderült, hogy bizony a fiatalok is érdeklődnek. És a fiatalok, akiknek még nincs annyi élményük hazájukról, vágyakoznak ezek után az élmények után és lelkes munkatársai lesznek a Honismereti mozgalomnak, ki-ki a maga érdeklődése irányában.

— *Túlmenően a pedagógusok törekvésén?*

Úgy van. A pedagógusok is foglalkoznak vele, az iskolákban rendszeresen szerepel e téma, maga a népművelési minisztérium sok irányban támogatja ezt, a TIT is foglalkozik vele, de az én számomra talán a legmeggyőzőbb, hogy mennyire áthatja ez a fiatalokat is, amit az iskolán kívüli, iskolán túli fiataloknál is látok, vagy akár a saját gyerekeimnél is. Mind több nemzetközi élményük van, hogy így mondjam. Gondolkodásukban mind több az egész világot átjáró eszmei és eseményelem. Mégis, talán annál szenvedélyebben fordulnak a szülőföld, a haza, a saját népünk léte, ismerete irányába, és vonzódnak is hozzá.

— *Következhet ebből az az eredmény, hogy korunkban a népi-nemzeti hovatartozás tehát nem vált mégsem avulttá?*

Határozottan állítom, mint ahogy kezdtem, hogy a modern élet összes körülményei — amelyek egyébként elég sajátosak és elég mélyen áthatják az emberek és népek életét — nem teszik elavulttá a népi-nemzeti hovatartozást. Hát most ne beszéljünk a most feltörő, most felfejlődő népekről, a harmadik világ népeiről. De hát Európában is! Talán a nemzeti-népi aspirációk, törekvések — kultúrában elsősorban, de a nép életének sok más megnyilvánulásába is — mintha éppen a modern élet uniformizáló, tömegesítő hatásával szemben ragadnák meg az emberek fantáziáját, értelmét és szívét.

— *Egy időben szinte állandó tréfálkozás volt a esztendőnként változó történelem-könyvekről. Időnként és fordulónként másként és másként szemléltük nemzeti történelmünket.*

Ma ez tisztulóban van. Meggyőződésem, hogy tisztulóban van, és mint már említettem, marxista történeiszmeink nagyon derekas, nagyon kiterjedt munkája sokban hoz-

zájáruul ehhez. Hozzájárult például ahhoz, hogy levetkőzzünk sovíniszta illúziókat történelmünk szemléletében. De hozzájárult ahhoz is, hogy az ellenkező végletbe sem esünk, ami a cikcakkos időkben bizony nagyon is uralkodó volt. Hát csak mondjak egyet, szinte mulatságosnak hat: nemrég szerkesztettem egy enciklopédiát Magyarországról, ami angol nyelven jelent meg eddig, de magyarul is meg fog jelenni, amellyel a magyar történelmet bőségesen tárgyaljuk számos szerző közreműködésével.

— Az „*Information Hungary*”-re gondol?

Erről van szó. Lektorálás, szerkesztés közben legnagyobb meglepetésemre veszem észre, hogy már elolvastam a honfoglalásról, a középkorról szóló részt és még Árpád neve nem fordult elő benne. Riadtan telefonálok jobbra-balra az érdekelteknek, hogy mi van? Hát kiderítették, hogy újabb történetkutatások szerint akkor az nem is úgy volt, hogy egy fejedelem volt, hanem volt egy hadvezér és egy békeidőkbeli fejedelemszerű főbíró — és ez utóbbi volt Árpád. Tehát az újabb történelemszemlélet azt az egyszerűsítő, legendás honfoglalást Árpád vezérsége alatt, azt ma sokkal tisztábban látja. De én ebbe nem nyugodtam bele, és végül is oda jutottunk a történészekkel, hogy tisztáztuk: Árpád nevét azért nem szabad kitorölni a magyar történelemből, mert az egyszerűen nem lenne igaz. Nemcsak azért, mert nagyon sok Árpádról elnevezett utca, tér, tévez és iskola és sok minden van, hanem mert tényleg ő a honfoglaló magyarság egyik vezéralakja volt. Csak nem olyan egyszerű legenda formájában, ahogy azt régen tanultuk az iskolában.

— *Mindebből tréfásan az is következne, hogy történelmet egyszerűbb csinálni, mint utána kategorizálni.*

De a történelem dialektikája objektíve is így hat. Hat olyan irányban is, hogy nem lehet hozzáragadni a múlthoz, mert aki hozzáragad, bármilyen hagyományosság formájában azt az idő túllépi. És fordítva sem: elszakadni sem lehet tőle. Ideig-óráig lehet. Esmékben is, tevékenységben is, de azt a következő időszak könyörtelenül visszakorrigálja.

— *Őn sokszor hangsúlyozza a konkrét hazafiságot.*

Ez így van adva nekünk, de ezt nem olyan könnyű felismerni. Mert miközben él az ember vagy közéletileg cselekszik, a társadalom kollektív munkájában részt vesz, eközben konkrét érzékelései vannak és eszméi, elvei vannak. Nos, ezt a kettőt összhangban tartani, fölismerni, hogy éppen most mi van, és ebben a helyzetben most népünk fejlődése, hazánk jövője érdekében mit kell a legfontosabbnak tartani, ahhoz jó politika kell. A politika pedig mindig konkrét tud lenni és én most azt hiszem, nemzeti jövőnk szempontjából elég jól megy.

— *És valahova, a múlt raktárába kerül az a sokat emlegetett, kicsit búbanatos jelző is, hogy egyedül vagyunk.*

Egyedüllet nem jövő kis nép számára. Ez törvényszerű, és a mi politikánk következetesen levonja a következtetéseit. De persze kis népnek nagyobbak táborába tartozni, az is vet föl problémákat. Az a politikai bölcsesség, és egy nép jó politikai érzéke, hogy megtalálja a helyét a népek közösségében — mi a szocialista nemzetek közösségében —, és ezen belül tudja a saját problémáit is a maga sajátosságai szerint megoldani és a helyét is helyesen lelmi meg a többiekkel való viszonyban.

— *Tehát beszélhetünk nemzeti büszkeségről?*

Én magam soha nem beszéltem és nem is fogok erről beszélni. Azt hiszem, nem is helyes hozzáállás ez. Persze, legyen öntudatunk, önértékünk, amibe olykor a büszkeség érzése is vegyülhet, de ez csak az egyik oldala a dolognak. Örömmel, bánatával, egész sorsával kell viselnünk ehhez a hazához és néphez való tartozásunkat. Tehát én úgy mondanám: ne legyünk büszkéek arra, hogy magyarok vagyunk, hanem legyünk hűek és következetesek ehhez, és történelmünket vigyük mind tisztább és magasabb tájakra.

A burgenlandi Felsőpulya népzenei hagyományairól

Felsőpulya, mai nevén Oberpullendorf, jóformán csak ebben az új, német nyelvű viseli egykori falujellegét. Néhány éve hivatalosan is város. Utcaképét meghatározó épületei, üzletei, fényes kirakatai már szinte semmit sem árulnak el arról, hogy valaha falu volt. De ha bemegyünk egy-egy zárt udvarára, ott még látunk régi színeket mezőgazdasági eszközökkel, s a ház udvari felének néhol még meglévő oszlopos tornácai is vallanak erről a kívülről már eltűnt falusi jellegéről.

Népzenei hagyományait is hasonlóképpen belülről, az emberek emlékezetéből kell előkeresnünk. Igaz, Felsőpulya régen sem tartozott a hagyománytartó faluk közé, mert nemesi falu volt. A körülötte fekvő hercegi birtokok jobbágyfalvaiban jobban őrizték a hagyományokat. Jó fél évszázada meg azzal is változott hagyományaihoz való kapcsolódása, hogy országhatár került Felsőpulya és Nyugat-Dunántúl közé. Ez a tény egyrészt azt jelentette, hogy megszűnt régi népi életének folytonossága, elszakadt eddigi gyökereitől. Másrészt azonban az idegen nyelvi és kulturális körülmények közé való kerülése arra is készítette, hogy jobban ragaszkodjon mindahhoz, ami életéhez 1920 táján hozzátartozott. Így szinte konzerválódott tudatában az első világháború idejének nyugat-dunántúli népzenei hagyományanyaga is. Olyan dalokat is találhatunk még ezen a tájon, amilyenekkel Nyugat-Dunántúlon, főleg a század elején találkozhatott a gyűjtő. Rögzítésük ezért is fontos. De szükséges ezért is, mert Felsőpulya régi paraszti életmódjának felbomlásával, a teljes városiasodással ez a dallamkincs szájhagyomány útján tovább már nem tartható fenn. Írásos átadásával viszont segíthetjük azt a tudatos hagyományápolást, melynek igényét Felsőpulyán a közelmúltban alakult népi tánc csoport létrehívása is jelzi.

1977 májusában *Stephan Aumüller* professzor úr kalauzolásával jutottam el Felsőpulyára és gyűjthettem az alábbi népzenei anyagot.

Túlnyomó részük alkalomhoz kötött dal. Ez a jellemző általában Nyugat-Dunántúl északi részén, elsősorban a Kisalföldön is. Számban és jelentőségben is jóval kisebb az alkalomhoz nem kötött dalok rétege. Viszont ismét nagy számban találhatóak a népies dalok. Tekintsük át mindegyik csoportot.

I. Alkalomhoz kötött dalok

Egy részük az emberi élet bizonyos szakaszaihoz kapcsolódik, más részük a nap-tári év ünnepeit követi. Az életszakaszokhoz kapcsolódó dalok közül már csak a gyermekkor mondókái, dalai fordulnak elő viszonylag nagy számban. Szöveg és dallam szempontjából nem jelentenek újabb típusokat a nyugat-dunántúli gyermekjátékok mellett. Sőt az országos anyag felől nézve is inkább a közismertekhez számíthatnak. Mégis vannak köztük olyan változatok, amelyek variálódásuk miatt némely részletekben eltérnek tőlük. Ezért így, ezekben a változataikban burgenlandi jellegzetességnek tekinthetjük őket.

Dallamnélküli játékot három sikerült feljegyezni. Két kiolvasót, s a párbeszéd-s ludas-játékot.

KIOLVASÓK:

Egyedem, begyedem tengertánc,
Hajdú sógor, mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy karéj kenyeret.

Nyúl, nyúl, nyomadék,
Bárány bőre bökedék.
Úsd ki, vesd ki, háromszázszor, hogy:
Te vagy ki! (Kolmann Margit, 1915)

Egyszer egy erdőben szarkák veszekedtek.
Szarka papné megtudta, szalma kardját kihúzta.
(Szi, szó szalmaszál, nádi, nádi Varga Pál.
Szittyem pompos, Tibi é a lurkos!)
(Kolmann Margit, a zárójelbe tett kiegészítés a szigetközi Halászból.)

LUDASJÁTEK:

(A gyerekek kiolvasóval egy gazdasszonyt, s egy farkast választottak. A többiek voltak a libák, akik távolabb helyezkedtek el a gazdasszonytól. A gazdasszony és a libák így beszélgettek: — Gyertek haza libuskáim! — Nem merünk. — Miért? — Mer' a farkas a bokorban ül. — Mit csinál? — Mosdik. — Mibe? — Arany medencébe. — Mibe törülközik? — Cice farkába! (Erre a libák a gazdasszonyhoz futnak, s az oldalát ólálkodó farkas igyekszik minél többet megfogni a libákból. Amennyit tud, kiszákit a csapattól. Addig folytatják, míg a libák el nem fogynak.) (Fehér Katalin, 1914.)

A beszéd és a dallam határán áll az értelmetlen, jobban mondva latin beszédet utánozó szavakból álló *Ántánténusz*... kezdetű kiolvasó.

A 2. sz. dal *Katicabogár röppentő*. Dallama csak s—m hangokból áll. *Bud* néven szerepel benne a *Katicabogár*. Elnevezése a kislalföldi „Buda bácsi”-val rokon, illetve annak rövidebb változata. „A katicabogarat ide tettük a kezünkre — mondja *Dominkovics Ferencné* —, aztán vártuk, hogy merre megy.” A repülés irányához fűződő hiedelem, mely szerint a kislányok abba az irányba fognak férjhez menni, már nem ismeretes Felsőpulyán. Pedig nemcsak az egész magyar nyelvterületen, hanem még a bulgáriai törököknél is így tartják.

A *csigahivogató* csupán ijesztgeti, de összetöréssel nem fenyegeti a házából kibújni nem akaró csigát.

A *Csen, csen gyűrű* játéknál „összefogtuk a kezünket. Egyiknél volt a gyűrű. Egy kereste, kinél van. Ha eltalálta, helyet cseréltek. Ha nem, megint kiment, hünyni, és újra kereste” — mondja *Dominkovics Ferencné*.

A *Bujj, bujj zöld ág* játéka előtt kiolvasóval almát, körtét, azaz angyalt meg ördögöt választottak. Két gyerek összefogódzkodott, kaput tartott, a többiek meg oszlopba állva éneklés alatt áthaladtak a kapu alatt. Körbe mentek, s hogyha elfogytak, újra a kapu alá kerültek. Az utolsó hangnál a kaput lezárták. A gyerekek lecsapták a kezüket, s aki már nem tudott a kapu alatt átmenni, attól megkérdezték: — Melikhez mégy? Az almához vagy a körtéhez? Amelyiket választotta, ahhoz ment. Addig játszottak, míg az oszlop el nem fogyott. Amelyik csapat nagyobb lett, az nyert.

A *Lánc, lánc, eszterlánc* játéknál körbe álltak, egymás kezét megfogták. A kör énekszóra forgott. Akinek a nevét énekeltek, kifordult és úgy haladt körben. Mikor mindenki kifordult, tovább énekeltek, most már a név éneklésénél befelé fordultak.

A *Fehér liliomszál* hasonlóan játszották, mint a Kislalföldön, kiolvasóval „fehér liliomszál” választottak. A többi körbe állt, és egymás kezét fogva énekeltek. A liliomszál az „ugorj a Dunába” résznél beugrott a körbe, s a dalt utánozó mozdulatokkal kísérté. A végén a körből választott valakit, „ameliknek a kőtenyébe megtörülközött. Akkor az lett a körbe.”

A játékok dallamai a kislalföldi gyermekjáték dallamokkal rokonok. Dallamagvuk s—l—s—m vagy csak s—m. Kivétel nélkül s hangon kezdődnek. Az a m—r—d magvú dallamosság, mely Észak-Magyarország, általában a palócvidék gyermekjáték dalaira jellemző, itt teljesen ismeretlen. Ugyancsak nincs nyoma a Rábaközben gyakori hangközsugorodás jelenségének sem, mikor a s—l—s—m dallam s-ből fölfelé lépő nagymásodja kismásoddá, lefelé lépő kisharmadja meg nagymásoddá szűkül, és létrejön egy mollos dallamosság (m—f—m—r).

Még a ma élő idősebbek fiatalsága idején élt Felsőpulyán a *legényavatás* szokása is. Dallam azonban már nem fűződött hozzá. *Dominkovics Ferenc* (sz. 1897) így emlékszik vissza rá. „Aki befizetett, azt avatták legénynek. Be köllött fizetni valami összeget, és akkor körösztapát választottak. Már én például tizenhat éves voltam, akkor már befizettem. Avatáskor a körösztapa verset is mondott. Arra nem emlékszem, meg nem is mondanám el, mert nem nyomdaképes. A körösztapa odaállította a legényt elejbe a kocsmába, osztán azt kérdezte tőle: — Legény akarsz lenni? — Az. — Akkor menj haza, húzd föl a legényesizmákat! Akkor összefogóztunk a körösztapával. Aztán ő ivott és a szájából képen spriccút bennünket. Aztán azt mondta a körösztapa: — Ha lányhoz akarsz járni, akkor először szólsz a körösztapádnak, az majd elvégzi a dolgot, aztán jössz te!”

Az alkalomhoz kötött daloknak a gyermejátékdalok mellett legjelentősebb csoportját a *jeles napok dalai* jelentik. Szinte minden jelentősebb ünnep énekes (ritkáb-

Dallamtár

A, Alkalmhoz kötött dalok
II Gyermekjátékdalok

1.) Kialvasó Kolmann Mörjít (1915)

Án- tinn- té- nusz, szó- ra-ka-té- nusz. Szó- ra-ka-ti-ki ta-ka o-la o-la

bambusz, nemvogyokén krampusz.

2.) Dominkovics Ferenc (1909)

-Bud, Bud, ha-va mégy! -Lé- nek, fá- nek al- sò-pu-la-i rét- nek.

3.) Dominkovics Ferenc (1909)

Csú-ga-bi-ga gyere ki, ég a házod i-de-ki.
Ha nem hiszed, gyere ki, mozd meg a tud i-de-ki.

4.) Kolmann Mörjít (1915)

Csöm csöm gyű- rű, a- rany- gyű- rű Itt csönög, itt pönög, itt add ki.
Ná- lad ná- lad e- züst gyű- rű
Dominkovicsné szerinti: Csen-csen gyűrű

5.) Asszonyok és Dominkovics Ferencé külön is

Bujj, bujj zöld ág, zöld le-ve- lecs- ke, Nyitva van az a- ranyka- pu,

csokbujja- tok raj- ta Nyisd ki ró- zám ka- pu- dat, ka- pu- dat.
Hagy jár- jam még vá- ro- dat, vá- ro- dat.

Szita, szita pén- tek, szerelemcsütör- tők, bab szer- do bab szer- da.

Asszonyok

4.) Asszonyok

Lánc, lánc eszte- lánc esztelánci ró- zsa, Rózsa volnék, pelyemvolnék, méjs kifor- dul- nek.

Pénc volnék, pendulnék, karika volnék, gurulnék kökény szemű szép Juliska, fordujj angyal mód- ra.

7.) Dominkovics Ferencé Dutz Paula (1909)

Fehér li- li- am- szál ugorj a Duná- ba, Támaszd meg ma- dat két arany pá- cá- val.

Még is mosá- kad- jál, még is fé- súl- kad- jél, Valaki kö- tényébe még is tö- rül- koz- zél.

8.) Háromkirálozás II. Jéles napok Dominkovics Ferenc (1897)

Há- rom ki- rá- lok nap- ján, Or- szá- gunk egy is- táp- ját, Di- cser- jük e-

ne- kek- kel, Vi- ga- du- zó versekkel, Szép je- les szép csillag, szép napunk tá mad.

2. Hol van a zsidók királya? Mert megjelent csillag.
Betenembe taklódik, Kiz Jézuskat (mádják)
Szép na- punk tá- mad. Szép jéles...

Paródia szöveg: Három királyok napján, Összeveszett két cigány,
(gyorsabban) ♪ Égyik lennap, másik ma, Megfulladt a mácsikba.
J=104 Mer a mácsik zsíros volt, A cigány még torkos volt ♪
Szép jéles...

Balázsolás

9.) Dominkovics Ferenc (1897)

Emlékezzünk, hogy ma volt Szent Balázsnak nap- ja, Mivel a mi deákságunk ünneplését tart- ja.

Kérjük a- ján de- kút, ad- ja a ma- lasztját. Tá- vartassa mire meggyünkél, torkunknak jija- sít.

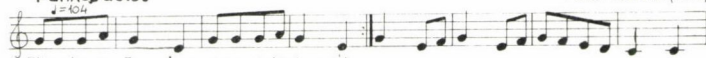
2.) Eljöttünk mi énekelni, hogy valamit kapjunk, Jó asszonyunk adományából virágoztek nyjársunk,
Annyi jót kívánunk, amittől jólakunk. Házatokból sereggestül szomszédba ballagunk.

3.) Illegeti fejébe a fejkötőt a Nani, Szeretné, ha őt táncolni elvinné valaki.
Nem törődik Ilóna, bármí farsang volna, A farsangnak az utóján mégis asszony volna

4.) Tercsi, Zsuzsi, Julis, Öröze szerencséték hátra, Meggyalázott benneteket a csábai bába.
De elkukorekölja a kovács kakasa, A ti szerencséteket a hosszú farsangba.

Pünkösödölés

Fehér Katalin (1914)

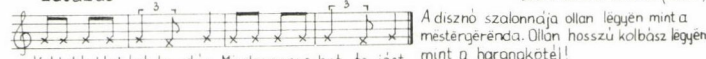
Elhozta az Js- ten piros pünkösőnapját,
Mi is megtisztel- jük királ-kisasszon- kát. Já- cantus, já- cintus, tarka tu-li- pá- nos

Nem anyjától let- tem, róza fán termet- tem, já- cantus, já- cintus, tarka tu-li- pá- nos.
Piros pünkösőnapján hajnalban szület- tem.

Lucázás

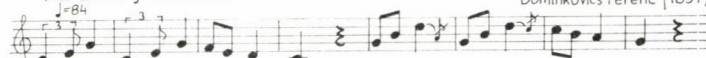
Dominkovics Ferenc (1897)

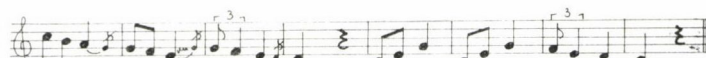
Kot kot kot kot kot ko- dás, Mindennapra hat to-jóst
A disznó szalonnája olyan légjén mint a mestérgerenda. Olyan hosszú kolbász légjén, mint a harangkötél!

Karácsonyi kántálás

Dominkovics Ferenc (1897)

Pásztorok, pásztorok, örvendez- ve. Si-etnek Jézushoz Betlehem- be

Köszöntést mondanak a kisdéd- nek, Kiváltsá- got hozott az ember- nek.

J=80

Dominkovics Ferenc (1897)

Csor- da pásztro- rok Midón Betle- hem- be, Csor- dát ó- riz- nek

Ej- jel a mez- ző- be?

3.) Örömet mondok nektek, ne féljetek,
Mert ma született a ti üdvösségetek.

4.) Elindulának, és el is jutának.
Szűz Máriának jó napot mondanak.

5.) Hol fekszik Jézus? Mond meg a jászolba,
Kút betakartak mostan a pólába.

6.) Nem fekszik ágyba, sem fess palotába,
Hanem istálló szegény jászolában.

14.)
Vi- gan zengje- tek ci- to- rák, Jé- zus- szü- le- tett. A szűz ki- ő- let ho- zá,
Harsog- ja- tok réz trombiták, Js- ten ember lett.

és méhébe fo- ga- dá, Az- tat Gá- bri- el arkangyal ál- dalt- nak meg, a, ocsmánykevelségünket

2.) De mindenek teremtője jászolban fekszik.
Mindenek hatalmas ura jászolban nyugszik.
Ami kicsinyiségünket, ocsmány kevelségünket
Meggyalázza és megveti fősvenységünket.

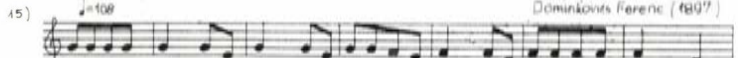
3.) Tehát pásztorok, szegények, most örüjétek,
Köztetek van a kis Jézus, most örvendjétek.
Mint üdvöri szolgáló, juhok, őrműk pásztori.
Nem e mulandó világnak földesurai.

4.) Csira pompás paotákat öme megvetett,
Egy istállót választott ki, abba született,
Mi se kívánjunk kincset, csak tiszta szívvel, lelkkel,
Kívánja ő megadni, az örök életet.

Annán

István napi köszöntő

Dominkovics Ferenc (1897)

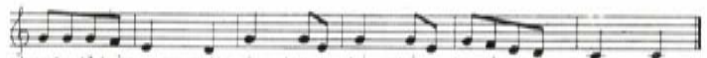
15.)
Eljöttünk mi jó ezstve, jó ezstve István köszönté- sé- re, hogy megérjük nap- ját

Szűz szentpátró- nu- sát, Vig- ő- röm- mel, nagy- ő- röm- mel. Hagyszem- a földre jött,

Köngyszemmel lebo- rult, E- gek e- re- je, e- gek kincseje, Adja az úr Js- ten,

hogy szent István nap- ját ér- hessük be- ke- be, friss jó e- gesz- seg- be

(János napkor is énekeltek, Istvánt Jánossal helyettesítve.)

B. Alkalmhoz nem kötött dalok

16.) $\text{♩} = 100$ Fehér Katalin (1914)

Ki-ny-lat-tak a meze-i vi-rá-gok. Férjhez mennek elő- lem a leá- nyok.

Nem is maradt a számomra még egysém, kit a szívem, drágabetszívem szeret- re.

- 2.) Ki-ki megyek az erdőre gyakorta Virágokat szedek össze csokorba.
Az erdőbe lehajtom a fejemet, kit szerettem, már az enyém nem lehet.
/ Alkalmazkodik ritmusban /

17.) $\text{♩} = 92$ Aumüller (István) Margit

Ezt a kislányt készítik a kocsí- ra. Onnagymég a szépsoproni templomba.

Gyöngykoszorú lehaj- luk a vállá- ra. Jaj Is- te- ném, el- mulik a lányá- ga.

- 2.) Arra kérem én a násznagy urat: (hogy) Adják vissza ményjasszon koszorúmat.
Csak még egyszer hadd tégym a fejemre, Hadd állhassak a lányok seregébe..
3.) Te már többé koszorúslány nem leszel.
Gyöngykoszorút a fejedre nem teszel.
Csak a násznak mulató társja leszel.
Csak a násznak mulató társja leszel.

18.) $\text{♩} = 96$ Dominkovics Ferenc (1897)

Er- dő, erdő, de szép kerek er- dő. Barna legény benne a ke- rü- lő.

En is voltam er- dő kerü- lő- je, Barna legény igaz szere- tő- je.

19.) $\text{♩} = 80$ Dominkovics Ferenc (1897)

Sir- hat, jajgathat az az é- desanya, Akinek a fi- a az idén regruta.

var.

20.) Dominkovics Ferenc (1897)

Ha kimegyek, ha ki- megyek a nagygyakor- ló tér- re, jobbra- balra te- kingetek a Bészvárosba' nincsen kislány ki ú- tárom ne néz- ne.

vezényszó- ra nem fi- gyelek. Azért visznek az egyes- be, mert remehoznál semmi se.

21.) Dominkovics Ferenc (1897)

Jaj de sokat arattam a nyá- ron. De ke- veset aludtam az á- gyon

Gyere babómvészfél a csipkés agy- dat, Hagyjuszom ki- raj- la ma- ga- mat.

22.) $\text{♩} = 100$ Dominkovics Ferenc (1897)

El- lát- ték a jobb ka- romat, fo- lik pi- ros vé- rem. Gyé- re kisangyalom, Nin- csen né- kem é- des anyám, ki be- kösse né- kem.

Kösd be a sebe- met, gyógyítsd magá bá- na- toszi- ve- met.

Quasi parlándó

23.) $\text{♩} = 92$

Gazda lesz, telkes gazda, ha mon- dom. Az e- ké- re magvó- re lesz gon- dom.

Gyöngyvetés, renge a roz- sá- ló- sza. Vig myzszika, vig myzszika a pitypalatly szolása.

- 2.) Gazda lesz, telkes gazda, ha mondom. Lesz szép lovom, lesz szép porge kalapom.
Lesz szép porge kalapomon bakrétja. Unnepepon, unnepepon (jaj) megyek a templomba.

ban már ének nélküli) szokásai megtalálhatók a felsőpulyaiak emlékezetében. A második világháború óta azonban már megszűntek élő szokások lenni.

Újév reggelén elsősorban a fiúgyerekek jártak köszönteni. Bementek a házakhoz, verset mondtak s a háziaktól pénzt kaptak.

Ez újévnek reggelén
Hamar felkészültem én.
Felvettem az új ruhát,
Hoztam egy kis mondókát.

A beállott új évnek
Egészséget, örömet.
Éljenek sok esztendő,
Késő díszes őszi dőt.

„Ezt a felköszöntőt apámtól tanultam meg — mondja *Dominkovics Ferenc*. Elmentem néhány házhoz. Adtak pénzt. Akkoriban osztrák—magyar pénz vót a korona. Két korona vót egy forint, tíz krajcár meg egy „hatos”. Ezért lehetett akkor kapni öt zsömlét. Egy liter bor vót egy korona. Örütünk a pénznek, mert pénz szükibe vótunk mindig.”

Január hatodikán Felsőpulyán is jártak a *háromkirályok*. Kiugratós csillagot vittek magukkal. Éneklés végén ajándékot, pénzt, sokszor azonban csak aszalt gyümölcsöt vagy diót kaptak. Éneklés végén kiugratták a csillagot. A háromkirályok énekéhez paródia szöveg is kapcsolódott. Pontosan így énekelték Rábapatonán is. (Rábapatonna hagyományából Győr, 1973. 62. old.). Régi hagyományai vannak Nyugat-Dunántúlon a paródia szövegnek. Egy múlt század eleji kéziratos győri daloskönyvben: Különféle mulattató dalok, melyek összeveirattak Győrött 1836., már négy versszakos háromkirályozó paródia szöveg található (magántulajdon, közölve Rábapatonna hagyományai-ból 60—61. oldal).

Február 3-án a nagyobb fiúk csoportosan jártak *balázsolni*. Vezetőjük a „püspök” volt. *Dominkovics Ferenc* így emlékszik a balázsolásra: „Bementünk a szobába. Hoztak mindjárt székeket. Középre ült a püspök, mi meg körös-körül ültünk, aztán úgy énekültünk. A nevezett püspöknek, aki velünk jött, egy imakönyv vót a kezibe. Míg énekültünk, a fejít a könyvbe hajtvá imádkozott. „Volt még egy szövege a balázsoló énekeknek, melyet farsang végén énekeltek, de ennek már csak egy sorára emlékezett *Dominkovics bácsi*. „Húzták-vonták a törzsököt a pulai uccán...” Ezt csak akkor mondták, ha nem vót „nősülés” azon a farsangon. Ilyenkor hoztak egy törzsököt (fatuskót). „Felvirágozták. Az vót a menyasszony *Osztán* végighúzták az uccán.”

A *húsvéthoz* semmiféle szokás nem kapcsolódott. Még öntözés sem vót.

Pünkösdkor a „kiskirálnéval” járták a házakat a leányok. Ez a szokás szün-heteit meg legkorábban. Csak a dalára emlékeztek töredékesen, a körülményeire már nem. *Dallama* a Sopron megyei pünkösdlőkkel rokon. (Magyar Népzene Tára II. 174. sz. Lukácsháza, Sopron m.).

A *Lucázás* félig énekelt, félig mondott szövegére már csak töredékesen emlékszik *Dominkovics Ferenc*. A szokásnak is csak a bőségvarázsló jellege maradt meg.

Karácsonykor a gyerekek kántálni jártak. „Este (24-én), mikor besötétedett, akkor indultam el kántálni — emlékszik *Dominkovics Ferenc*. Magam, egyedül mentem kántálni. Gondoltam magamba, ha egyedül vagyok, jobban adnak, vagy többet adnak. Nem köll osztzkodni. Úgy is vót. Elmentem, és annyi pénzt összehoztam! Egy ollan kis ruhazacskót varrt édesanyám, osztán abba raktam bele. Hazaöttem, kitéőttem az asztalra. Ollan örömbé vótam, hogy nem is tudom megmondani! Kántálásakor persze csak némel helen adtak pénzt. Legtöbb helen csak aszalt gyümölcsöt, szilvát, aszalt körtét, diót, illesmit adtak.” A kántálók nem mentek be a házba, csak az ajtó előtt álltak meg, és ott énekeltek.

Míg a felsőpulyai énekesek előadásából világi dalok éneklése közben a díszítő hangok, melizmák már teljesen eltűntek, a kántálásakor énekelt karácsonyi énekeken megmaradtak. Ezért közlöm a különben közismert Pásztorok, pásztorok kezdetű éneket. A Csordapásztorok Felsőpulyán használatos dallamának rokonát Komárom megyében is meg lehet találni. (M. N. T. II. 425.)

Renkívvül érdekes és értékes a *Vigan zengjetek citorák* kezdetű karácsonyi ének. A dallam első feljegyzését a XVII. századi Vietórisz-kódexben találjuk, Ritka kertben találász téiben kinyílt virágot kezdetű világi szöveggel. Tulajdonképpen ez az első ismert följegyzése az új stílusú (A A B A formájú) magyar népdalnak. Sokoróalján ma is van világi szövegű, élő változata. Ezen a tájon lakodalmi vacsora alatt éneklük. A felsőpulyai változatnak szövegileg legközelebbi rokonát Pozsonycsákányról (régi Pozsony megye) jegyezte le 1902-ben *Fölöpp Gyula* (M. N. T. II. 637), és Mezőkövesden 1938-ban *Volly István* (M. N. T. II. 646). Dallamához viszont legjobban hasonlít *Kodály Zoltán* lejegyzése Túrricséről, 1921-ből (M. N. T. II. 642). De van változata Csongrád, Pest, Baranya és Somogy megyében is. A múlt év júliusában pedig a sziget-

közi Halászbiban vettem fel egy érdekes, ötsorosú alakult és másik négysoros dallammal refrénszerűen kiegészült változatát

Zsengetyüre-bengetyüre Jézus született,
Harsogjatok dob, trombiták, Isten ember lett ...

kezdettel.

Ez a sokféle változat és a nagy földrajzi elterjedtség is mutatja, hogy milyen mélyen gyökerezik ez a dallam népünk tudatában.

A jelenségi dalok sorát a szép *István napi köszöntő* zárja. Szokták János napkor is énekelni, ilyenkor a szövegben természetesen Jánost mondanak. Rokon változatát Zala megyéből ismerjük (M. N. T. II. 924) Ez a felsőpulyai változat azért érdekes, mert eltér a szokásosabb négysoros strófászerkezettől, és inkább a gyermekjáték-dallaink, regösénekeink ütempáros szerkezetét, dallamépítkezését követi.

II. Alkalomhoz nem kötött dalok

Ezekből a dalokból jóval kevesebbet találhatunk Felsőpulyán, mint az alkalomhoz kötöttekből. Régi stílusú már nincs is közöttük. Egytől egyig feszes ritmusú, giusto dallamok. A parlando előadásmódúak teljesen feledésbe merültek. Ez a jelenség különben már a Rábaközben is gyakori.

Szép változat a *Jaj de sokat arattam a nyáron*. Érdekessége, hogy a határainkon belül elterjedt eol hangsorú dallam itt mixolyd jelleget kap. Zárlatában nem kis tercel esik mollos jelleggel a záróhangra, hanem lefelé eső kvarttal érkezik meg a dúros záróhangra. Érdekes jelenség, hogy már a Kisalföldön, főleg Rábaközben is nagyobb a dúrjellegű dallamok aránya, mint pl. Észak-Magyarországon vagy az Alföldön. *Ha kimegyek* kezdetű katonadal harmadik során már érezhető a nyugati moll dallamossági hatása is.

Népies dalok elég nagy számban találhatók Felsőpulyán. Közülük kettőt közlök. Az *Ellötték a jobb karomat* kezdetű azért, mert harmadik sora eltér a közismert formától. A népdalszerűbb, lefelé lépő kvart helyett vezető hangot (felemelt hetedik fokot) használ Dominkovics Ferenc változata. Ez is a moll dallamosság hatásának tulajdonítható.

A *Gazda leszek, telkes gazda* kezdetű azért érdemel figyelmet, mert a Magasan repül a daru, szépen szól ... variánsa, egészen más szöveggel. „En úgy tudom, hogy a dallamát Liszt Ferenc költötte” — mondja Dominkovics bácsi. Az a tény, hogy ezt Liszt Ferenc szülőfalujának közelében vallja, azt mutatja, hogy a nagy magyar zeneszerzőt itt a burgenlandi nép is a szívébe fogadta, számon tartja és becsüli, még ha minden ismerete nem is pontos róla. A dallamot ugyanis nem Liszt Ferenc költötte, de feldolgozta híres XIV. Magyar rapszódiajában.

A Felsőpulyán talált, alkalomhoz nem kötött dalok szövegtartalmuk szempontjából szerelmi, katona és paraszti munkáról szóló dalokra oszthatók. A különböző csoportok arányosan oszlanak meg. Nincs túlnyomó többségben a szerelmi líra.

A kép, amit rövid gyűjtés után rajzolhattam egy burgenlandi helység népzenei hagyományairól, egyáltalán nem teljes. Mégis ad némi betekintést egy tőlünk elszakadt magyar népközösség dalkincsének utolsó maradványairól, mely töredékes voltában is értékes, és méltó arra, hogy megőrizzük.

Barsi Ernő

Magyar Kázmér gödöllői néprajzi gyűjteményéről

Akik a gödöllői Helytörténeti Szobák lassan múzeummá fejlődő anyagában gyönyörködnek, nem is tudják, hogy volt már Gödöllőn egy nagyhirű néprajzi gyűjtemény, amelyben 1752 tárgy volt együtt. *Móricz Pál* így ír róla a Vasárnap című újság 1933. augusztus 27-i számában:

„Meg kell becsülni, meg kell süvegelni az olyan emelkedett lelkű vérünket, aki az ősi kincsek e féltelen és ostoba pusztításának gátat rak s felszedi, gyöngyként összegyűjti, megőrzi mindazt, amit a lakosság eldobált és elfecsérelt népeletünk veszendő kincseiből. Mert pótolhatatlan kincsek ezek, s megérdemlik, hogy templomot, szent múzeumokat emeljünk nekik, miként Magyar Kázmér gazdasági főtanácsos Gödöllőn a Kossuth Lajos utca 32. szám alatti házban, gyönyörű, lombos, virágos portáján.

Gálfi Dénestől faragott székelykapun lehet bejutni a magyar népművészet eme kincses templomába, amelyben a nagykőrösi Magyar Kázmér úr — a pástorviselet fehér díszébe öltözve — hófehér szakállal, maga is olyan, mint egy Hadúrnak áldozó főpap.

Itt azután a tornácon, a nagy ebédlőszobában, udvari szobában, konyhában, kerti toronyszobában 1752 darab népviseleti tárgy bűbajos tömege között az ösfoglalkozásnak, állattenyésztésnek, állattartásnak, földművelésnek, kertészkedésnek, háztartási, ruházkodási, díszítési tárgyaknak és eszközöknek, bútordaraboknak, cserép-, fa- és réz kézimunka anyagoknak, vállkendőknek, fegyvereknek, drága fazekas műveknek stb. könnyfakasztó remeket lehet látni, élvezni még a régi Magyarország 37 vármegyéjéből.”

A székelykapu már eltűnt. A falon bronztábla hirdeti Magyar Kázmér emlékét, de becsengetni nem érdemes. Jó lenne tudni, hogy mi lett a sorsa ennek a nagy hírű gyűjteménynek? A helytörténészek talán választ tudnak adni kérdésemre.

Magyar Kázmért nemcsak a holt tárgyak gyűjtése érdekelte. Felkarolta az élő népművészeket is. Az ő ötlete volt, hogy az az 1925. június 14-én Gödöllőn rendezett országos tűzoltó versenyen vonuljon fel a járás községeinek népviseletbe öltözött lakosága. Ritka szép látvány volt ez a gyönyörű felvonulás.

1928-ban — ugyancsak Gödöllőn — olyan találkozót szervezett, ahol Gödöllő, Mogyoród, Boldog, Zsámbok, Kerepes, Tura, Cinkota, Csömör, Szada 1500 főnyi — főleg külföldi — közönségnek mutatta be népviseletét és népszokásait. Ezzel három évvel megelőzte a — később *Paulini Béla* rendezésében világhírűvé vált — Gyöngyös-bokréta rendezvényeket.

Ha elmegyünk a Kossuth Lajos utcában ma is álló ház előtt, most már tudjuk, kit tisztelhetünk egykori lakójában. Gödöllő a múltban központja és terjesztője volt a környék népviseletének és népművészetének. Jó lenne, ha ezt a hivatását a jövőben is be tudná tölteni.

Ujváry Ferenc

AZ ÜZEMTÖRTÉNETÍRÁS KÉRDÉSEI

Elméleti és módszertani tanulmányok
(Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Üzemtörténeti Szakosztály, Bp. 1979, 322 old.)

Az üzemtörténetírás egyik legfiatalabb ágazata történettudományunknak. Eredményeit összegezi, a történettudományban elfoglalt helyét mutatja be, módszereit ismerteti, és ezekből következőleg feladataira is kitekint ez a kötet. A közölt tanulmányok egy része előzőleg — rövidített formában — vagy előadásként hangzott el vagy megjelent már nyomtatásban. Másik, tematikus problémákat feldolgozó részüik éppen e gyűjtemény számára készült.

Az *Üzemtörténet — munkásmozgalomtörténet — szocialista hazafiság* c. tanulmány méltatja az üzemtörténetírás eszmei-politikai jelentőségét, utal az 1945 előtti kezdeményezésekre, majd ismerteti a szocialista üzemtörténetírás megindulását a Szovjetunióban, a szocialista országokban, így hazánkban is. Bemutatja az üzemtörténet és a munkásosztály történetének összefüggését, kitér műfaji és a módszertani kérdésekre, az üzemtörténet forrásanyagára, megjelöl néhány időszerű feladatot.

Külön tanulmány foglalkozik az *üzemtörténet és népfrontmozgalom* kapcsolattal; kiindulva az 1978 márciusában Veszprémben tartott I. Országos Üzemtörténeti Konferencia főbb megállapításáiból. Foglalkozik az üzemi és munkásmozgalmi hagyományok és a népfrontmozgalom kapcsolatával, valamint az üzemtörténeti munka teendőivel fontos események évfordulóján.

Az *üzemtörténetírás kapcsolata más történeti ágazatokkal és társadalomtudományokkal* c. téma szerzője a történeti előzmények és az eddigi eredmények ismertetése után részletezi az üzem, az üzemtörténetírás fogalmára, forrásaira, mozgalom jellegére, más történeti ágazatokhoz, a helytörténettel, a gazda-

ságtörténettel, a társadalomtörténettel, a technikatörténettel való kapcsolatára vonatkozó ismereteket. Az üzemtörténetírás igényli az agrártörténet, és még egész sor társadalomtudomány segítségét.

Az *üzemtörténet kutatásának problémái* c. tanulmány eredetileg a Magyar Történeti Társulat 1967. évi vándorgyűlésére készült. Áttekinti a tőkés és a szocialista országok üzemtörténetírását. Ismerteti a hazai üzemtörténeti irodalom eredményeit és fogyatékoságait. Megkísérel választ adni arra: mi az üzemtörténetírás tárgya, és hogyan lehet megfelelően bemutatni egy-egy üzem történetének bonyolultságát. Utószavában a szerző megállapítja, hogy az elmúlt 12 évben nem alakultak ki olyan munkaközösségek, amelyekben a történészek és a különféle szakemberek együtt dolgozva, magas szintű munkákat hoztak volna létre. Erre pedig annál inkább is szükség lett volna, mert a kiadványok jó része nem annyira a valóság feltárására törekedett, hanem a megbízók ízlésének megfelelő propagandaalbum lett.

A következő tanulmány — *Gondolatok az üzemtörténetírás helyzetéről az I. nemzetközi üzemtörténeti konferencia idején* — ugyancsak az eredményekből kiindulva teszi szóvá a problémákat és fogalmazza meg a teendőket. Figyelemre méltó megállapítása, hogy a jó üzemtörténet egyszerre gazdaságtörténet, technikatörténet és munkásmozgalomtörténet. Végső következtetése, egyben ajánlása: időszerű feladatunk a szervezetlenség és az ötletszerűség felszámolása, a dilettantizmus kiküszöbölése.

Előadásként hangzott el *Az üzemtörténetírás tárgya és levéltári forrásai* c. tanulmány szerzője szerint valójában a „vállalattörténet” fogalom használata lenne a helyesebb. Rámutat arra is, hogy az üzemtörténet a helytörténet sajátos válfaja. A forrásanyag feltárásához is-

merni kell a vállalati formákat, a szervezeti felépítést. A legkülönbözőbb levéltárakban található, sokrétű forrásanyagokon kívül figyelemmel kell lenni a visszaemlékezésekre, a sajtóanyagra, a különféle kiadványok egész sorára.

A következő tanulmány: *Hogyan írjunk üzemtörténetet*. A széles érdeklődés miatt olvasmányosan, illusztráltan kell írni. Az üzemtörténet művelői között nemcsak történészek vannak, hanem érdeklődő műkedvelők, veteránok, honismereti aktivisták is. A vállalat történetét nem szabad egyoldalúan vagy politikai-munkásmozgalmi történetnek, vagy technikai-műszaki történetnek tekinteni. Ugyanakkor az üzemtörténet része az ország gazdasági és politikai történetének. Mindez munkaközösségekben folyó kutató és feldolgozó munkát tesz szükségessé. Felsorolva a források csoportjait, a tanulmány szerzője gyakorlati tanácsokat is ad az üzemtörténeti feldolgozások elkészítéséhez.

Külön tanulmány foglalkozik az *Üzemtörténetírás és jelenkorkutatás, Kép- és hangdokumentumok mint források* elemzésével. Az üzemtörténetírás jelentős mértékben kortörténetírás, mivel a több oldalról jelentkező igények folytán a fő hangsúly az üzemek jelenkori történetére esik. Ez az igény viszont más típusú, gyakran újszerű forrásanyag bevonását teszi szükségessé. A gyárakban 1920-tól üzemi fényképezéket alkalmaztak, de a filmhíradó már az 1910-es évektől tartalmaz ipartörténeti tárgyú filmanyagot. A magnetofon és a hangszalag viszont még inkább munkaeszköz, és nem forrásanyag az üzemtörténeti kutatómunkában.

Az üzemtörténetet nem szűkíthetjük kizárólag gyártörténetre. A *termelőszövetkezetek történetének feldolgozásáról* írt tanulmány hangsúlyozza, hogy a tsz-ek történetének a közös gazdálkodás múltjának, kezdetének áttekintése után részletesen foglalkoznia kell a gazdálkodással és a tagsággal.

A kötet egyetlen külföldi szerzőtől származó tanulmányt tartalmaz, címe: *Az üzemtörténet a vállalatok táj- és környezetalakító szerepe szemszögéből*. Az üzemek történetét az ipari ágazati egységben, végső soron az állam egész gazdasági életének keretében mutatjuk be. Az adott környezet gazdasági életébe való helyezés vezet el aztán az üzem táj- és környezetalakító funkciójához. Az üzemnek a környezetre gyakorolt hatása természetesen a korszaktól és a társadalmi-politikai formációtól függ. Az

üzem belső mechanizmusának vizsgálata mellett figyelemmel kell lenni működésének helyére és a vidék fejlődésében játszott szerepére.

A magyarországi ipartörténeti kutatás problémái és feladatai c. tanulmány vizsgálja az ipartörténet és az üzemtörténet fogalmát, részletesen foglalkozik a technikatörténettel. Szükség lenne szerzőkataszter és gép-kataszter elkészítésére, de nem kevésbé fontos az üzem másik belső tényezője: a munkaerő, a dolgozó ember a maga technikai tudásával, képességeivel.

A magyarországi tőkés vállalkozók típusai-t feldolgozó tanulmány bemutatja, hogy mi volt a tőkésék különböző típusainak szerepe a történeti korszakokban. Csoportosításukhoz az osztályszerkezet szerinti tagolás a legfontosabb szempont. Megkülönböztethetjük őket foglalkozás, gazdasági mobilitás, üzletpolitika, a megtermelt értéktöbblet befektetése, a műszaki fejlődésben betöltött szerepük, szakmai képzettségük szerint. Különbözők a vezetési módszereik, fontos a generációk, házassági irányzatok, a közéleti szereplés, a szociálpolitika, végül a regionális adottság szerinti vizsgálatuk.

Az *Üzemtörténetírás és technikatörténet* témával foglalkozó tanulmány a technikatörténet oldaláról vizsgálja az üzemet, mint társadalmi, gazdasági és technikai/technológiai kooperációt. Számos szocialista és kapitalista üzemtörténeti munka elemzése alapján vonja le a végső következtetést: az üzemtörténetírásnak — hasonlóan az egész történetírásnak — a munkaközösségi munka a korszerű módszere.

Ugyancsak megjelent munkák elemzésén alapszik az *Üzemtörténet és munkásmozgalmatörténet* című írás. Jelentős eredményeket értünk el mind a tőkés, mind pedig a szocialista korszak munkásmozgalmának kutatásában, de még nem sikerült megszüntetni a vállalat, a termelés és a dolgozó ember erőszakos szétválasztását.

Az *Üzemtörténet és a munkáséletmód kutatás* című tanulmány külföldi és hazai példákon mutatja be a munkásság néprajzi kutatásának módszereit és eredményeit.

Külön tanulmány segít eligazodni az üzemtörténet kutatóinak *Az üzemtörténetírás és a jogszabályok gazdaságrendező szerepének kapcsolataiban*; valamint abban, hogy mi *A mérlegelemzés szerepe a tőkés vállalatok vagyoni helyzetének vizsgálatában*. Az elmondottakat szervesen egészítik ki az üzemtörté-

neti szakosztály működését és kiadványait, illetve az Üzemtörténeti Füzeteket ismertető beszámoló. A kötetet *A magyar üzemtörténeti irodalom válogatott bibliográfiája* zárja le, amely a 18. századtól kezdve napjainkig megjelent munkákat sorolja fel.

Az üzemtörténetírás kézikönyvéről szóló ismertetést két gondolattal szeretném befejezni. Az egyik annak ismételt megállapítása, hogy ez az összeállítás valóban hasznos segítőtje a további kutatásoknak, újabb üzemtörténeti munkák elkészítésének. A másik gondolat, talán inkább remény pedig annak kifejezése, hogy ezek az újabb, ezután készülő munkák ennek az elvi-módszertani útmutatónak a segítségével is oldjanak meg minél többet az e kötetben is sokoldalúan taglalt feladatokból.

Borus József

MÓR TÖRTÉNETE

Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 13.

Szerk.: *dr. Farkas Gábor*
(Kiadja Mór Nagyközség Tanácsa,
1977. 566 old.)

Könyvünk a „móri árok” kialakulásának 170 millió évre visszanyúló őstörténetével kezdődik. Részletes geológiai szaktanulmányt kapunk, bár eleget volnának azok az összegező eredmények is, amelyek a településviszonyokkal, a gazdálkodással, az éghajlattal és a gyakori földrengésekkel kapcsolatosak. Ugyanakkor sajnálatosan keveset tudunk meg a községnek már az ember jelenlétét mutató történeti múltjáról, pedig a nyomok a római kortól a honfoglalásig lakott helyet jeleznek. Nem a fejezet szerzőjén, hanem a régészeti kutatások sajnálatos hiányosságán múlt, hogy Mór nem dicsőkedhet előéletének jelentős emlékeivel. Ami pedig nevének eredetmagyarázatát illeti: bizonyára a latin *Maurus* (= mór, szerencsen) nép-, illetve személynevből származik, ha nem is kapcsoljuk a legendás püspökhöz, de suta az a feltevés — legalábbis megfogalmazásban —, hogy a község a *Móri* családtól kapta a nevét.

A község királyi, főúri, főpapi birtokként, magyar és német földesurak s török hódoltság alatti több évszázados hanyattatása — súlyosbítva a katonaság folytonos zaklatásával — a magyar feudalizmus komor viszonyainak tükrö. Azt hiszem, minden sablonos tankönyvi általánosságánál emléke-

zetesebb, s az ifjúság tudatára mélyebben ható volna valamely falu jobbágykori történetének konkrét ismertetése, a földesúri kizsákmányoló önkény, valamint a Helytartótanácsot, sőt a királyt ostromló jobbágyi panaszok, perek és lázongások feszültségeivel.

A XVII. század végéig aránylag kevés adatból meríthettek az első fejezetek szerzői: a török uralom utáni újratelepítéssel nekilendült megyei és kamarai adminisztráció azonban már gazdag forrásanyagot szolgáltat; nagy értéke a kötetnek, hogy bőségesen használja a levéltári kutatás eredményeit.

Mór történetének sajátos fejleménye, hogy a török időkben megfogyatkozott „öslakosság” pótlására az új földesurak 1698 és 1770 között nagy számban telepítettek be katolikus németeket. Néhány szlovák családot is talá-lunk köztük, de ezek idő múltán elnémetesedtek. Mindez teljesen átalakította a falu nemzetiségi és vallási képét, s jó két századon át tartott a szembenállás a lakosság két rétege között. Az elenyésző kisebbségbe szorult református magyarok kemény küzdelmet vívtak megmaradásukért. A német telepesek előőrseiként kerültek Móra a kapucinusok, s *Hochburg* báró mindjárt elvette a reformátusoktól a „magyar” templomot, hogy a rendnek adja. Ettől kezdve a lakosság 80 százalékat is elérő németség adta Mór uralkodó jellegét, ez határozta meg a nagybirtokokkal körülvelt község fejlődésének tényezőit, történetének főbb mozzanatait: a szőlőművelést és az iparosodást, majd a háború utáni kitelepítést és az így bekövetkező nagyméretű lakosságcserét, amely megváltoztatta Mór szellemiségét, szokás- és hagyományvilágát is.

Mindezt időrendi folyamatossággal, olvasmányos előadásba iktatott gazdag levéltári dokumentációval és részletes statisztikákkal szemléltetve mutatják be a különböző korszakokról szóló fejezetek. Más-más szerzőjük lévén, gyakori bennük az ismétlődés. A széttagoltság miatt bizonyos problémakörökről nem kerekedik ki áttekinthető, teljes kép, bár a név- és tárgymutató utalásai ehhez némi segítséget adnak. Az általános, főként politikai és gazdasági szempontú községtörténeti fejezeteiből célszerű lett volna kiemelni az olyan tárgyköröket, amelyek folyamatos fejlődésrendben való bemutatása igen tanulságos lett volna. Ilyen fejezetnek kínálkozna pl. a szőlőműve-

lés, az iparfejlődés, a művelődés, az intézmények története stb. Sajnos, teljesen hiányzik a neprajzi és a művelődéstörténeti anyag feldolgozása (a helyi sajtó, a polgári iskola szerepe stb.).

A kötet szerzői közt nem találtam egyet sem, akit személyes kapcsolat vagy származás fűzne Mórhoz. Bármi-lyen alapos és kiterjedt kutatást végeztek is az írott forrásokban, feltűnő a közvetlen helyismeret hiánya. Ez főként a személynevek hibás alakjaiban, a helyrajzi adatok bizonytalanságában és elnagyoltságában mutatkozik meg. De feltűnő az is, hogy elhanyagolták az idős helybeli lakosok meghallgatását, emlékeik összegyűjtését.

Ha felmerülnek is utólag e kívánalmak, velem együtt bizonyára sok földim előtt világosodott meg szülőfalunk történetének számos ismeretlen részlete és sokan büszke meglepetéssel olvashatják családjuknak, őseiknek nevét a múlt szereplői között. A mutatózó hiányok és pótolnivalók pedig remélhetőleg ösztönzést adnak a kiegészítő anyaggyűjtésre, a bő bibliográfia pedig segítséget nyújt a folytatáshoz a jövő kutatóinak.

Kovalovszky Miklós

LŐRINC PÉTER:

HARCBA A FÖLDÉRT

A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája, 1941—1944.
(Akadémiai Kiadó, 1977. 239 old.)

A Harcba a földért című munkájában *Lőrinc Péter* egy adott területet, a Bácskát elemezve mutatja be, hogy az uralkodó osztályok hogyan állították a földkérdést a nemzetiségi politika szolgálatába. Sajátos történelmi fejlődésünk következtében a polgári forradalom nem oldotta meg a nagybirtok szétzúzását és a föld paraszti kézre adását. Csaknem száz évig a társadalom majdnem minden problémájának mélyén az agrárreform megoldatlanságából származó ellentmondások rejtőztek. A földkérdés különösen nagy súlyt kapott a nemzetiségi területeken.

Lőrinc Péter, könyve bevezetőjében a vajdasági agrármozgalmak kialakulását mutatja be. Ezek fejlődésében három szakasz különböztet meg. Az 1887-1890-tól 1918-ig eltelt időszakban az agrárproletariátus elvesztette bizalmát a polgári pártokban, és a szociáldemokrata mozgalmak kereteiben folytatta harcát a földért. 1918 novemberében

a vajdasági falvakban is forradalmi akciók zajlottak, több helyen felosztották a nagybirtokot. 1919-ben, a Jugoszláv Kommunista Párt megalakulásával ismét új szakasz kezdődött a megmozdulásokban. Lőrinc Péter elemzi a kommunista párt állásfoglalásait a földkérdésben, amely a környező országokéhoz hasonlóan alakult.

Ismerteti Jugoszlávia burzsoá-agrárpolitikáját 1918-tól 1941-ig. Ennek a politikának a fő jellemzője a szerbek Bácskába való nagyarányú betelepítése. A kiváltságos szerb csoportok részére zárt telepeket létesítettek, elsősorban az ún. dobrovoljac hadiönkéntesek számára juttattak földet. Lőrinc Péter megállapítja: „A szerbesítés politikája érdekében a dobrovoljacok részére főleg olyan birtokokból hasítottak ki egyes területeket, amelyeknek tőzomszédságában magyar vagy német parasztok éltek. Így számos ellentétnek vetették el a magvát, s a harc szinte permanenssé vált nemzeti síkon is, de a helybeli és idetelepített önkéntes szerb rétegek (szaloniki, dobrozdai frontharcosok) között is.” 1939-ig 52 615 személynek 192 462 hold földet juttattak a Bácskában.

Lőrinc Péter ezután elemzi a két világháború közötti időszak magyar agrártörvényhozását. A magyar kormány különböző parcellázási, telepítési, birtokkialakítási úton próbálta az égető földkérdést megoldani, gyökeres reformra azonban nem gondolt. 1941-ben megtörtént a Délvidék megszállása. A Bácskai Katonai Közigazgatási Parancsnokság közvetlenül a megszállás után már foglalkozott az agrárviszonyokkal. Bácskát a magyar telepések számára tartották fenn, ugyanis, a földbirtokpolitika lényege az volt, hogy a törpebirtokos réteg erősítésével magyar határvidéket hozzanak létre. A jugoszláviai agrárreform intézkedéseit megsemmisítették. Bácskában és Baranyában 192 000 kh földreform céljaira felhasználható föld volt, amelyhez még a kisajátított zsidó birtokok is járultak. A zárt telepek földterülete 53 000 holdat tett ki. A magyar kormány a dobrovoljacok helyére először a bukovinai székelyeket telepítették le. Ez rendkívül gyorsan és igen szervezeten zajlott le. Lőrinc Péter adatai szerint 1941 május 9-től június 18-ig 28 községben 2 828 székely család kapott földet. A zárt székely falvak mellett vitézi telepeket is hoztak létre.

A magyar kormány bácskai enged-

ményes földbirtokpolitikájának eredményeképpen fizetési kötelezettség mellett egyéni juttatások is voltak. Lőrinc Péter részletesen ír a bácskai földbirtokviszonyokról a magyar birtokpolitika végrehajtásának szempontjából. Elemzi a bácskai falvak birtokösszetételét, az igénylők összeírásának menetét, a bérbeadás formáit és a végrehajtással kapcsolatban előfordult panaszokat. Rámutat arra, hogy a Horthy-rendszer, — a jugoszláv burzsoá kormányhoz hasonlóan — nem gondolt az agrárkérdés végleges megoldására, hanem csak bizonyos fokú engedményeket nyújtott nemzetiségi politikája érdekében.

Lőrinc Péter, a jugoszláviai magyar irodalom és társadalomtudomány egyik jelentős képviselője, Harcban a földért című munkájában úttörő feladatra vállakozott. A jugoszláviai levéltárak gazdag anyagát átnézve és feldolgozva elemezte az agrárpolitika és nemzetiségi politika összefonódását, mind a két világháború közötti jugoszláv, mind pedig az 1941—1944-es évek magyar szemszögéből. A részletes statisztikai adatokkal alátámasztott munka rámutat arra, hogy a földkérdés gyökeres megoldásának módja nem a telepítés vagy a bérbeadás volt, hanem a radikális agrárreform.

Dr. Kisasszony Eva

JAKÓ ZSIGMOND—JUHÁSZ ISTVÁN:

NAGYENYEDI DIÁKOK, (1662—1848)

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 264 old.)

A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium legendája folklór szívósságú az erdélyi szellemi hagyományokban. A nemzeti-nemzetiségi történelem ilyen legendákból is építkezik. Nagyenyed diákjai Misztótfalusi Kis Miklós és Kőrösi Csoma Sándor legendáját adhatják tovább, Apáczai Csere János hagyományából az okos nyíltság és az anyanyelvi hűség szellemét vállalják. Megmaradt az Órhegy a kollégium épülete fölött, megőrizték a szokást, hogy minden igazi enyedi diák kiáll az Órhegy tetejére, alázattal zarándokoltak el ama két fűzfa (állítólagos) helyére és a 28 kuruc diák (bizonyos) emlékkövéhez, és hol halkan, hol hangosan énekelték az enyedi diákok indulóját... De a legenda nem válik-e így (nem egyszerre, annál könnyertelenebbül) üres keretű, fiatalon romantikává, amellyel éppen a férfias önismeret fordulhat szembe haraggal? Nem merevül-e ilyenképpen a ha-

gyomány — minden legenda sorsakéut — könnyen töredező csontvázzá? Nem lesz-e belőle a történelemben tekintés — valljuk be: a múltba menekülés — pusztán nosztalgia, amelyen elmerenghet a borongó kedély, de nem kapaszkodhatik bele a megmaradást kereső öntudat?

Jakó Zsigmond és Juhász István kolozsvári professzorok közös tanulmánykötete éppen az enyedi legenda fundamentumát restaurálja, a tudományos kutatás és érvelés teherbíró hitelével. A gyulafehérvári alapítás és az enyedi újrualapozás idejéig nyúltak vissza az időben, hogy szabályzatok, okmányok, emlékezők, matriculák alapján rajzolják ki a kollégium tényleges történetét, a tanítás jellegét, fejlődését, a diák-közösségek törvényeit, a diákélet szellemét, fegyelmét, hagyományait, a diákok viselkedését, magatartását, erkölcsi vonásait. Pedagógiai szaktanulmányok forrásává válhatik az a rengeteg adat, amelyet a nevelés-oktatás állandóan tökéletesedő folyamatából kiemeltek. A tanítva tanulás, az enciklopédikus törekvések, a humanista műveltség jellemet, erkölcsöt és értelmet egyidőben csiszoló ereje, az önálló tanulmányozás, vagyis a kutatás fontossága, az önképzőkör tehetséget felszabadító szerepe — mind olyan hagyomány, amelyet a mai oktatás is saját hasznára szívlelhet(ne) meg. Tanulmánya sommázásaként Juhász István igen tömören összefoglalja, hogy mi is volt a „Bethlen Kollégium szelleme”, a régi eszményeiből, az alapító fejedelem nevelési és önévelési elveiből kiolvashatóan. Ez pedig: a szolgálat gondolata, mint a tanulás társadalmi felelősségének öntudatosítása, felkészülés a haladás örökségének átvételére, a szabadelvűség, vagyis a mindenki számára egyenlő szabadság parancsa. „A Kollégiumban a kisdíák is a múlttal, mint az újkort és az ő személyes jövődjét meghatározó erkölcsi parancssal való közösségben nőtt fel.” A Bethlen Kollégium nemcsak ismeretek elsajátításának műhelye volt, nemcsak értelmiségi alakító kohó, hanem egyféle szellemi haza, az öntudat, a nyelv, az önbecsülés, a nemzeti és társadalmi felelősség örökségének iskolája. Aki ebben az iskolában vállalta sorsát, annak természetes volt, ha a könyvet karddal kellett felcserélnie, mint 1704-ben vagy 1848-ban, ha a felégetett kollégiumi épületből a torockói sziklabarlangba menekülve folytatta a tanulást, ha messze külszágokból, anyagi biztonságból is hazatért, küzdelemben, szegénységbe, betűt

metszeni, könyvet nyomtatni, tudást és öntudatot virágoztatni. Ez a szellemi haza diák polgáraitól láthatóan nem követelte az áldozatot, hanem ő áldozta magát tanítványaiért, de éppen ezzel kötelezte őket a legnagyobb és legösszintébb odaadásra. Jókai legendája a nagyenyedi két fűzfáról romantikus mesének tűnhetik annak, aki soha nem járt Enyeden. De Enyeden a szabadságvágy és a szabad elkötelezettség természetes hagyománya volt az ilyen áldozat is. Még inkább a munka és a szorgalom, az Európára kitekintés, hogy biztosabban megláthassák az itthoni tennivalókat és mélyebben átérzhessék az önkéntes kötés gyötrelmes szépségét.

E diák-nemzedékek néhány ragyogó képviselőjének, Misztótfalusiinak, Csoma Sándornak az alakját is megidézi a kötet. Mögöttük, körülöttük csakugyan valóságos sereg! „Ha feltételezzük, hogy 1662 és 1730 között évenként legkevesebb 200 növendék, 1731 és 1750 között évente 500 tanuló, 1751 és 1848 között pedig évente 800 diák látogatta a különböző osztályokat, minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Bethlen Gábor iskolája a feudalizmus nehéz körülményei között csak az enyedi korszakában több mint 100 000 ifjút részesített a művelődés javaiban.” (Jakó Zsigmond). A kollégium gyulafehérvári korszakának diáknyilvántartásai megsemmisülhettek, de az enyedi újjraalapítás — 1662 — és az 1849-es égés közé eső időszak matriculáit, eredeti vagy másolatok alapján, igazi tudósi alázattal tanulmányozta át Jakó Zsigmond, hogy eme százezer erdélyi diák névsorát összeállíthassa. Soha ilyen lustrát nem tartottak Bethlen Gábor kollégiumában! Jelentkeznek ezen a történelmi névsorolvasáson erdélyi tájak fiai, de Erdélytől távolabbi vidékek szülöttei is, szép számmal kiáltanak „jelent” a székely fiatalok — az összlétszám jó egyharmada volt székelyföldi születésű — és miként érettségű találkozóknak szokásos, azt is elmondják a felszólított vendiákok, ki mire vitte az életben, vagy legalábbis, milyen pályán kívánta gyümölcsöztetni az Enyeden szerzett tudást és átvállalt lelki örökséget. Jakó Zsigmond szétbontja a névsorokat a diákok társadalmi összetétele szerint is, hogy erre érzékeny korunk is bizonyítva láthassa: ama százezer fiatal java része dolgozó emberek, falusiak és városiak, kétkeziak és mesterek, papok, kismesek gyermeke, s hogy ezek szelme volt uralkodó Enyeden, ez tette a szolgálat aláztos munkásaivá az arisz-

tokrácia gyermekeit is, egy Kemény Zsigmondot például!

Ez a könyv csakugyan „a régi erdélyi magyar értelmiség anyakönyvének is tekinthető”. Egyik anyakönyvének, mondhatjuk éppen e kötet szellemében. Százados múltú kollégiumok és főgimnáziumok történetének megírása emelheti az iskolatörténeti kutatást napjaink történetírásának színvonalára. Legendák tudományos alapjai rekonstruálhatók, hogy a lélek szava a tudomány hitelével erősödve munkálhassa az iskolák igazolható történetét, ami — a dolgok logikája folytán — valamennyiünk igazi és legfőbb jövője.

Beke György

KALAPIS ZOLTÁN:

BÁNÁT KÖNYVE

(Forum, 1978. 258. old.)

A szerző verbeli újságíró, aki az utóbbi három évben a Magyar Szóban megjelent riportjaiból közöl most válogatást. Bejárta a Bánát magyar anyanyelvű településeit, s híradást hozott az itt élő parasztokról, olajbányászokról, gyáripari munkásokról, a nehezen és a könnyebben élő emberekről. Kalapis könyve kitűnő szociográfia. Két alapvető érdeme a jó stílus és a meglehetősen tárgyilagosság. A könyvvé érlelt, válogatott riport-sorozatot *Németh Mátyás* és *Bora Vajnović* fotói egészítik ki. Ezek nagyobb része szociofotó, másrésze dokumentum-felvétel.

Az olvasmányos könyvben fölvázolt horizonton nem usznak rózsaszín felhők. Jól látja és ábrázolja a megtett utat: a fejlődés láncszemeit bonyolult fölmérések nélkül, egyszerű szavakkal fűzi önálló történetekké. Bánát az egykori Magyarország perifériáján — 1867-ig attól elszakítva — élte az életét, ahol még a ritkán napvilágot látott szociális rendeletek — mint a négy családnak épített közös konyhas cselédlakások megszüntetése — is elvetéltek. A lakosság nagybirtokok árnyékában, s apró nadrágszíjtáblákon, cselédként vagy szegény parasztként tengődött.

Kalapis könyvéből élénk táru az egykor közös múlt és a miénktől távolodó jelen megannyi eltérő és hasonló vonása. A hajdan zömmel földművelésből és állattenyésztésből élő lakosság elvándorol a tanyákról és a kisebb falvak is „előregszene”. A fiatalokat a környező nagyvárosok ipari üzemei fölszívták a szántóföldek rögei és a puszták mezői közül. Ezrével jutottak el az iparilag

fejlett nyugati országokba is vendégmunkásként, újfajta kétlakíságot, „háztalanságot” próbálgatva.

De a nehézségek ellenére is mozdul a bánáti táj. Kalapis meglátja a most fakasztott, homokot öntöző vízben a három nyelvű — és nemzetiségű — lakosság összefogását. Ezen a tájon is ezek a jövő biztos zálogai. „Az élet, persze, sohasem kilátástalan” — fogalmazza meg a szerző. Higyjünk szavaiban!

Szenti Tibor

BÖRZSÖNY NÉPRAJZA

Szerk.: *Ikvai Nándor*
(Szentendre, 1977. 696 old.)

Studia Comitatus sorozattal jelenteti meg a Pest megyei Múzeumok Igazgatósága a megye történetéről, néprajzáról szóló tanulmányköteteit. A szép kiállítású sorozat 5. kötete a Börzsöny hegység és az Ipoly melléke, e közlekedéstől eléggé elzárt, archaikus etnikai sajátosságokkal rendelkező terület, magyar, szlovák és német lakosságú falvainak néprajzából ad válogatást. Adalékokkal szolgálhat ez a kötet, a táj néprajzi jellegzetességeinek bemutatásán túl az évek óta folyó palóckutatás összegzéseire is.

Dóka Klára Az Ipoly menti falvak történeti statisztikája címmel a kutató terület középkori és újkori népességtörténetét dolgozta fel. Levéltári kutatásai alapján a terület gazdálkodásában a fejlődés csúcspontjának a 18. század második fele tekinthető. A földek kimerülésével, a lakosság szaporodásával ezután jelentkeznek a gazdasági problémák az Ipoly mentén. Megállapítja, hogy az elzártság, a falvak egymásra utaltsága, a külső tényezőktől kevéssé érintett belső gazdasági fejlődés sajátos népi kultúra konzerválódását tette lehetővé a kutató területen.

Szabó István és *Szabó László* az erdő szerepét vizsgáló tanulmányában arra a kérdésre keres választ, hogy milyen értékű volt az erdő részesedése a parasztgazdaságok egészében, milyen szervezeti keretek alakultak ki faluközösségi szinten az erdő hasznosításában.

Kocsis Gyula és *Nagy Varga Vera* forrásokra alapozva dolgozza fel két olyan Ipoly menti falu állattartását, melyek ugyanazon uradalomhoz tartoztak.

Ikvai Nándor a terület földművelését dolgozta fel kitűnő tanulmányában.

A dolgozat azt vizsgálja, miért és hogyan változott meg a termelési struktúra, mit termeltek, miből és hogyan éltek meg az Ipoly mente emberei. Azok a rétegek, amelyeknek a földművelés önmagában nem nyújtott megélhetést, piacra termeltek, fuvarozással, kosárfonással, faragással és egyéb munkákkal pótolták jövedelmüket. A szerző a földművelés munkamódjai, a termesztett növények bemutatása és a terminológiák vizsgálata alapján megállapítja, hogy ezek egyrészt a Kisalföld, másrészt pedig a palócok felé mutatnak kapcsolatot.

Novák László ír a terület régi hagyományokkal rendelkező szőlőműveléséről. Az Ipoly mente kedvező talaj- és éghajlati adottságainál fogva a Kárpát-medence legészakibb fekvésű szőlőtermő vidékeihez tartozik. Az irtványföldeken telepített szőlő már a középkortól jelentős el vidéken. A szőlőművelés leírásán túl a szerző vizsgálja a településképet is alakító, falun kívüli csoportos pinceházak jelentőségét, funkcióját.

Ugyanő írta a kötet településnéprajzi tanulmányát, amelyben a táji adottságok, a táj és ember kapcsolatának bemutatása után a településrendszer sajátosságait elemzi. Kiemeli a szőlőműveléssel kapcsolatos településrendszeri megosztottság okait. Utal arra, hogy az itt hosszúfolyásnak nevezett hosszúudvarok a palóc nagycsalád rendszer nyomait őrzik. A közös udvarok pedig a folyók mentén települt, keskeny szalagtelkes falvak jellegzetességei.

Halász Péter és *Suda Vilmos* alapos, részletekre is kiterjedő munkája a terület jellemző épülettípusait, a lakásberendezés sajátosságait tárgyalja, kiemelve a természeti környezet és az életmódváltozás befolyásoló erejét. Tanulságosan követi nyomon a tanulmány a lakás különböző egységeinek funkcióváltozását. Szorosan kapcsolódik ehhez *Sándor Ildikó* dolgozata, melyben a szerző a tüzelőberendezések típusait, változásait elemzi. Megkísérli meghatározni a részletesen bemutatott tüzelőberendezések helyét is a magyar tüzelőtípusok között. Megállapítja, hogy a belülfűtős kürtös kemence átalakulása alföldi hatásra korábban végbe ment, mint a szomszédos keleti palóc területeken, a kötet címlapján is látható ún. „zödkálha” pedig nyugati hatásra terjedt el a vidéken.

Tanulságos munka *Kerékgyártó Adrián* tanulmánya a vidékhez tartozó,

SZÓL A RIGÓ KISKORÁBAN

Népi mondókák, gyermekjátékok a galántai járásból

(Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1978.
104 old.)

ma Csehszlovákiába eső 7 szomszédos község viseletéről. A különböző viselet-darabok leírása után megállapítja, hogy az Ipoly alsó folyása menti községek viselete a kislalföldihez, a feljebb fekvő falvak ruházkodása pedig inkább a palóckéhoz áll közelebb.

Szabó László és Szabó István másik, kitérő tanulmánya az Ipoly mente népi társadalmát vizsgálja. Elemzi a falutársadalom rétegzettségének sajátosságait, megállapítják, kimutatják annak okait, hogy miért jellemzi ezt a vidéket alacsonyabb szintű társadalmi rétegzettség.

Gulyás Éva néphitadatokat bemutató dolgozata elsősorban leíró jellegű, de rámutat a néphit helyi sajátosságaira is. Kiemeli, hogy a nemzetiégi környezet hatása erősen érezhető a vizsgált települések néphitében. Kapcsolódik az előzőhöz *Bády László* rövidebb közlése egyetlen falu népi gyógyítással kapcsolatos ismereteiről.

Nagyobb szabású és rendszerező igényű munka viszont *Igaz Mária* tanulmánya a gyermekjátékokról.

A kötet utolsó dolgozatában *Hála József* az Ipoly mente földrajzi neveit dolgozta fel, részmunkáival már kétszer is szerepelt néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázaton.

Mintegy a kötet összegezéseként olvashatjuk végül *Ikvai Nándor* munkáját, melyben a palóc kutatás felderítő kérdőíve alapján rajzolta meg a táj néprajzi képét. A kutatások alapján megállapítja, hogy a vizsgált terület földrajzi egysége nem jelent egyben néprajzi egységet is. Mivel az Ipoly csehszlovákiai partján fekvő községek néprajzi feldolgozása is folyik, a két kutatás eredményeinek összevetése szolgálhat majd további tanulságokkal.

A kötet röviden vázolt tanulmányai alapján még inkább sajnálhatjuk, hogy — mint a szerkesztői előszóban is olvasható — néhány téma feldolgozása nem készült el, és a Börzsöny néprajza c. kötetet nem olvashatjuk monografikus teljességű munkaként. E fajta hiányosságai ellenére is hézagpótló értékű a néprajztudományban az *Ikvai Nándor* igényes szerkesztésében készült tanulmányosor.

Fügedi Márta

Különös öröm a könyvszerkesztőknek, ha munkájuknak visszhangja érkezik. *Gágyor József* könyvéhez *Cinege, cinege, kismadár — Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek* (Budapest, 1975. 2. kiad. 1976.) című kötetünket vette mintául, melyben *Borsai Ilonával* és *Derera Evával* a legkisebbekhez szóló népköltészetet törekedtünk bemutatni országos méretekben, de szemelvényes formában. A Rádió Ifjúsági és Gyermekosztályának 1971-ben kiírt mondóka-, és gyermekjátékgyűjtő pályázatára akkor Csehszlovákia területéről értékes gyűjtemény érkezett be: *Harmath Lajosné* gyűjtése, amelyet részben gyermekkori emlékeiből, részben a Hajósra települt felvidékiektől jegyzett le — *Gutáról és környékéről*. *Gágyor József* könyvében az itt található mondókákhoz, kis játékokhoz közöl párhuzamokat.

Az altatók, tapsoltatók, csipkedők, lovagoltatók, de a naphívogatók, esőkérők, csigacsalogatók eddig szétszórtan jelentek meg a különböző gyűjtemények lapjain. *Gágyor* kötetében ismét együtt vannak s jól felhasználhatók mind a családi nevelésben, mind a bölcsődei gondozónők, óvónők pedagógiai munkájában. De tudja használni a kis kötetet a néprajzi kutató is, bár a különböző darabok csak nagyjából köthetők helyhez és időhöz. A Szól a rigó kiskorában felhívja figyelmünket arra, hogy a központi és a helyi kiadványok nem „ütik”, hanem kiegészítik egymást. *Gágyor József* gyűjteménye színesíti és gazdagítja azt a hatalmas anyagot, amely a fenti pályázatra beérkezett, s amelyet az MTA Néprajzi Kutatócsoportja és Zene-tudomány Intézete őriz. Szeretnénk remélni, hogy nem lezárása, hanem elindítása lesz egy kiadványsornak, amelynek célja a téma és a terület minél alaposabb megismerése, megismertetése. A kötet a Magyar Népköltészet és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezménye keretében jelent meg.

Kovács Ágnes

BENCZE LÁSZLÓNÉ:

A LADÁNYI TORONY TETEJÉBE...

(Kiadja Püspökladány Nagyközség
Tanácsa, 1974. 179 old.)

Püspökladány Tanácsa már több értékes kiadvánnyal tett tanúbizonyságot arról, hogy a kulturális élet fejlesztésében, a közművelődési célkitűzések megvalósításában milyen jelentős szerepet szán a helyi haladó népi hagyományok ápolásának. E kiadványok sorában jelent meg A ladányi torony tetejébe... című népdalgyűjtemény, melyben *Bencze Lászlóné* gyűjtését ádták közre. A kötet előzménye a népzenei mozgalom fellendülése és kivirágzása Püspökladányban a községi és járási tanács támogatásával. Már az 1960-as években létrejött a püspökladányi citeraegyüttes, mely azóta a Magyar Rádió és Televízió műsorában való szereplésével, valamint a Magyarországi Citerazene című, nemrég megjelent hanglemez révén is országos hírűvé vált. Az együtteshez kapcsolódva, *Bencze Lászlóné* lelkes munkájával elindult Püspökladányban és környékén a népdalok gyűjtése. Mindezek eredményeként 1969-ben Püspökladányban került megrendezésre az első megyei népzenei találkozó, melyet további népzenei rendezvények követtek a *Sárréti Napok* keretében.

Püspökladány három tájegység — a Hajdúság, a Sárrét és a Nagykunság — találkozásában fekszik. *Bencze Lászlóné* gyűjteménye Püspökladányból és környékéről, összesen 14 helység népdalait tartalmazza. Az összegyűjtött népzenei anyag hazánk egy sajátos, eddig eléggé ismeretlen zenei tájékról nyújt képet. A dalok a Hortobágy és a Sárrét jellegzetes dallamkincsét mutatják be. A gyűjtemény előzményének tekintjük a Hortobágy jeles kutatójának, *Ecsedy Istvánnak*, zenei munkatársával, *Bodnár Lajossal* együtt gyűjtött, majd közösen összeállított és Debrecenben 1927-ben kiadott Hortobágyi pásztor- és betyárnóták dallamokkal című kötetét. *Ecsedy—Bodnár* kiadványa 52 hortobágyi dallamot és 198 népi verset közölt, igen kis példányszáma miatt azonban nem válhatott közismertté. Nagyon örülhetünk tehát most ennek az újabb gyűjteménynek.

A ladányi torony tetejébe... című kötet első három fejezetében pásztor- és

betyárdalokat, s a régi szegény emberek panaszait megszólaltató népköltészeti és népzenei emlékeket találunk. A vidék legrégebbi népzenei hagyományaként megőrzött pásztoralok zenei anyagában a régi stílusú dallamok a legkiemelkedőbbek és legjellemzőbbek, melyek három dallamtípus köré fonódnak: a *Lúra csikós*, a *Debrecennek van egy vize*, és a *Ha felülök a fekete halomra*. Összesen 34 népdalt tartalmaz a gyűjtemény első három fejezete, amelyekben a régi stílusú dalok mellett szép, új stílusúak is szerepelnek. A dalok zeneisége, tartalmi mondanivalója, hangulata a pásztorok és betyárok életét, a régi szegény emberek világát eleveníti meg. Költői képeik a pusztai tájak jellegzetességeit, szépségeit idézik. A gyűjtemény további négy fejezetében 71 népdal került közlésre a következő csoportosítás szerint: katonadalok, szerelmi dalok, kesergő és mulató énekek. E dallamcsoportokban a magyar népdalok új stílusa az uralkodó. Közülük számos dallam jól ismert, elterjedt az ország más vidékein is. Igen érdekes meg tudnunk a gyűjteményből, hogyan éneklék a tájon ezeket a dalokat. Az új stílusúak mellett vegyes osztályú dalok is vannak a fejezetekben, amelyekben különböző zenei hatások ötvöződnék. A kesergő énekek között közölt néhány újabb keletű ballada tanúsítja e műfajú típus jelenlétét. A teljes gyűjtemény összesen 105 dala változatos, gazdag, színes és eleven anyagként tárja elénk a Hortobágy és a Sárrét népdalait.

A népdalok szövegének, sajátos kifejezéseinek megértését nagyban elősegíti a Sárrét nagyhírű kutatójának, a néprajztudós *Szűcs Sándornak* a dalokhoz írt és a függelékben olvasható magyarázó jegyzete. A dalok hangulatához jól kapcsolódnak a kötet oldalait díszítő szürhímezési motívumok.

A gyűjteményt *Matolcsi Lajos* tanácselnök bevezetője nyitja meg, majd *Bencze Lászlóné* előszava következik, melyben zenei tájékoztatást ad a gyűjtemény anyagáról. *Bencze Lászlóné* népdalgyűjtő munkájával és a helyi tanács a kiadvány létrehozásával értékes szolgálatot tett a népzenei és honismereti mozgalom számára egyaránt.

Dr. Kálmánfi Béla

E MEN AZ ÉPÜLETBEN MŰKÖDÖTT
 AZ ACÉLÁRÚGYÁR OLVASÓEGYLETE
 MELYET
MÓRICZ ZSIGMOND
 1879-1972
 TÖBB ALKALOMMAL MEGLÁTOGATOTT
 ENNEK EMLÉKÉRE ALJITOTTA
 A NÓGRÁD MEGYEI ES A SALGÓTARJÁNI MADÁCH IMRE
 IDEGENFORGALMI HIVATAL GIMNÁZIUM HONISMERETI KÖRE
 KTSZ. 1968

FÁY ANDRÁS
 A REFORMKOR JELES KÖZÉLETI SZEMÉLYISÉGE
 1808-1840
 KÖZÖTTI JOBBÁEVI TARTÓZKODÁSÁNAK
 EMLÉKÉRE
 A SALGÓTARJÁNI MEGYERŐSÍTŐ
 MŰZÉUMOK MŰZÉUMOK
 HONISMERETI KÖRE 1970 HONISMERETI KÖRE

Komjáthy János emléktábla a közeli
 halálának 75. évfordulóján a
 salgótarjáni Madách Imre
 gimnázium és a Nógrád megyei
 Idegenforgalmi igazgatósága által
KOMJÁTHY JENŐ
 1865-1940
 1966

BAJZA JÓZSEF
 1807-1858
 PASTORI TARTÓZKODÁSA EMLÉKÉRE
 ALJITOTTA
 A NÓGRÁD MEGYEI ES SALGÓTARJÁNI
 IDEGENFORGALMI MADÁCH IMRE
 HIVATAL GIMNÁZIUM
 HONISMERETI KÖRE
 1968

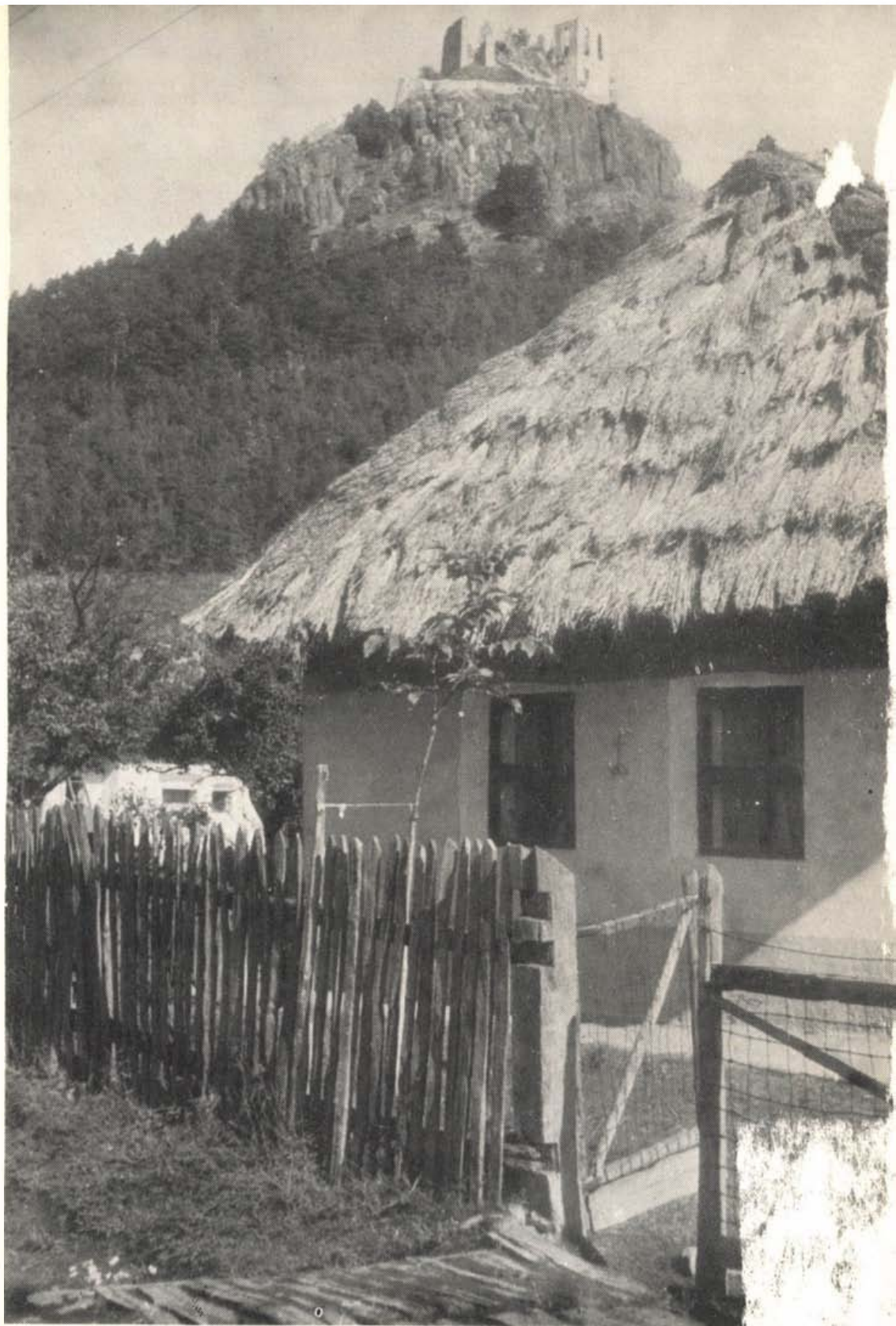
TELEKILÁSZLÓ
 1811-1861
 A XIX. SZÁZADI HALADÓ POLGÁRI
 A KEGYENC CÍMŰ DILAMA SZERZŐSÉGE
 EMLÉKÉRE
 A NÓGRÁDMEGYEI TANÁCS A SALGÓTARJÁNI
 V.B. IDEGENFORGALMI GIMNÁZIUM HONISMERETI
 HIVATALA KÖRE
 1969

KÁRMÁN JÓZSEF
 1769-1795
 A FELVILÁGOSODÁS KÖRI NAGY IRÓNAK
 A RADÁNY CSALÁDNAL
 TETT LÁTÓGATÁSAI EMLÉKÉRE
 A NÓGRÁD MEGYEI A SALGÓTARJÁNI
 MŰZÉUMOK MADÁCH GIMNÁZIUM
 IGAZGATÓSÁGA HONISMERETI KÖRE
 1969

MIKSZÁTH KÁLMÁN
 1847-1910
 A HAGYOMÁNY SZERINT ITT ÍRTA 1885-BEN
 A LOHINAI FÜ CÍMŰ ELBESZÉLÉSÉT.
 A NAGY ÍRÓRA EMLÉKEZÜNK HALÁLÁNAK
 60. ÉVFORDULÓJÁN
 KÖRSEGI KÖZÖS TANÁCS A SALGÓTARJÁNI MADÁCH IMRE
 MOHORA IRÓDALMI ES HONISMERETI
 KÖRE
 1970

MÓRICZ ZSIGMOND
 1932 január
 halálának
 emlékére
 Alkotta:
 A salgótarjáni Madách Imre
 Gimnázium Honismereti Köre
 1971

Any emléktábla azok közül, amelyeket a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium 1965-ben alakult és 1971-ben megszűnt,
 Országos Levéltár nevével Honismereti Köre helyeztet el (Kulcsár József felvételei)

A füzéri vár, első természetvédelmi területeink egyike (Kovács Gergely felvételek)